91-3
L362

Lenta Mauriņa

LATVIEŠU ESEJAS

ZENTA MAURIŅA — LATVIEŠU ESEJAS

B,L

91-3
362
dubl.
810

ZENTA MAURIŅA

LATVIEŠU ESEJAS

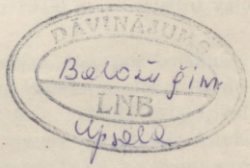

DZINTARS
1933

Ērika Šitca vāka zīmējums
un priekšlapa

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA
94— 3.194
0306111933

PRINTED IN SWEDEN BY

APPELBERGS BOKTRYCKERI AB
UPPSALA 1953

IEVADS

Šīs grāmatas pirmais apcerējums »Baltās drānas», pēc savas būtības mana vislatviskākā eseja, reizē ir arī tā, kas visātrāk atradusi ceļu uz cittautiešu sirdīm. Pirmo reizi es šīs domas skicēju 1935. g. »Baltā ceļā», grāmatā par Annu Brigaderi, tai pašā gadā šīs temas variācija vācu valodā tika iespiesta žurnālā *Die Literatur,* un mazliet vēlāk angļu valodā amerikāņu žurnālā *Books Abroad,* un 1949. g. — zviedru valodā žurnālā *Vi.*

Atskaitot tās esejas, kas jau iznākušas atsevišķās grāmatās (par Jāni Poruku un Frici Bārdu — »Spītī», par Annu Brigaderi — »Baltā ceļā»), šai sējumā ir sakopotas visas manas esejas par latviešu temām. Šeit lūkoju sakoncentrēt to, ko esmu sarakstījusi 35 darba gados, neatlaidīgi meklēdama mūsu gara kultūrā tautas dvēseles būtisko un vienreizīgo atspulgu. Pirmā esejā ir izteiktas septiņas temas: daiļums, darbs, zeme, miers, klusums, iežēla, spīts, kas man latviešu literātūrā likušās visraksturīgākās. Gadu skrejā nākusi klāt viena

otra jauna nianse, šo to esmu svītrojusi, bet nepārtrauktā saskarsmē ar citu tautu garu pirmlatviskais ir uzliesmojis vēl spilgtāk, un to izteikt un saglabāt ir šīs grāmatas uzdevums.

Ja »Baltās drānās» ir izteiktas galvenās temas, tad pārējās esejās — ka mūsu izcilākie rakstnieki tās izveidojuši un padziļinājuši, auzdami latviešu kultūras paklāju.

Pārpersonīgais šai grāmatā savijas ar personīgo. Es nedomāju, ka var radīt pilnīgi objektīvus mākslas darbus, jo mēs pasauli varam skatīt tikai ar savām acīm, aizdot tās mums neviens nevar.

Un tā es šai sējumā no vienas puses esmu lūkojusi sakoncentrēt latviešu gara kultūras vērtības, no otras — pateikusi, ko apcerētie dzejnieki, zinātnieki un mākslinieki man dāvājuši personīgā saskarsmē.

Latviešu rakstnieki un mākslinieki, saules meklētāji, mums arī trimdā sniedz garīgo maizi. Laikam gan vienīgi latvietis pazīst saules maizi, eksistence vien viņu neapmierina, ar dienišķo maizi vien nepietiek, melnā zemes maize baro ķermeni, baltā saules maize — garu. Kaut mums trimdā tās nekad nepietrūktu un kaut mēs to baudītu pateicīgu sirdi:

Paēduši, padzēruši,
Paldies sakām Dieviņam
Par pieniņu, par sviestiņu,
Par balto saules maizi.

Upsalā, trimdā, 1953. g. 28. augustā.

BALTĀS DRĀNAS — LATVIEŠU PASAULES UZSKATS

Tagad, kur mums zudusi latviešu zeme, mums ciešāk kā jebkad jāturas pie sava latviešu pasaules uzskata, lai mēs neaizietu bojā, lai netiktu kā putekļi izkaisīti malu malās, un par spīti tam, ka esam telpiski šķirti, dzīvojam gan Anglijā, Zviedrijā, Vācijā, Amerikā un Ēģiptē, mums jāveido viena saime ar kopīgo svētumu, jāsarga baltās drānas, lai tās varētu atstāt mantojumā saviem bērniem un lai tais tērpušies mēs varētu sagaidīt lielo Augšāmcelšanās rītu.

Ļaudis cīnās par pasaules uzskatiem tāpat kā par mantu un godu. Lielais empīriķis Viljams Džēmzs sāka vienu no savām lekcijām ar Čestertona domu: saimniekam ir svarīgāk zināt sava īrnieka pasaules uzskatu nekā viņa materiālo stāvokli, kaŗavadonim svarīgāk zināt pretinieka pasaules uzskatu nekā viņa armijas lielumu. — Pasaules uzskats ir atbilžu kopība par dzīves uzdevumu, jēgu, mērķi, atzinumu vienība par pasauli kā totālitāti. Latviešu pasaules uzskats nav antro-

pocentrisks kā grieķiem, kur cilvēks bija nostādīts visas pasaules centrā, dainu latvietis ir panteists: viņš jūtas saistīts ar visu dabu, viņš ir tikai mazs smilšu grauds lielajā, apbrīnojamā pasaulē, kur viss daiļi izkārtots pēc Dieva prāta un kur viņš drīkst kavēties tikai īsu brīdi:

Dieviņ, tavu likumiņu:
gaiša diena, gaiša nakts.
Dienā gaiša saule spīd,
naktī gaiša mēnesnīca.

Kā baltais saules stars sadalās septiņās varavīksnas krāsās, tā latviešu baltās drānas ir saaustas no septiņiem pavedieniem, un tikai, kur tie visi savijušies kopā, rodas īsts mirdzošs baltums. Lūkosim šos septiņus pavedienus drusku sīkāk apskatīt, kā arī noskaidrot balto drānu iekšķīgo jēgu, paliekot galvenām kārtām dainu pasaulē, kur senais latvietis ir vairāk dienas un saules nekā nakts un mēness cilvēks, vairāk dzīves apliecinātājs nekā nāves slavinātājs.

Balto drānu apdziedāšana ir tikpat veca kā latviešu tauta. Tautas dziesmā teikts:

Aizej, lietiņ, rūkdams, kaukdams
pie tiem melniem igauņiem;
nāc, saulīte, silta, balta
pie tiem baltiem latviešiem.
Igauņiem melnas drānas,
tiem lietiņa vajadzēja;
latviešiem baltas drānas,
tiem saulītes vajadzēja.

Igauņiem svētku tērps bija melns, latviešiem — balts. Balta villaine ir skaistākais tautu meitu greznums.

Baltās drānas kā skaidrības ilgu simbolu līdz mūsu apziņai novedis Poruks, un neaizmirsīsim, ka Poruks ir »celms, no kuŗa izauga visa latviešu modernā dzeja». Stāstā Baltās drānas viņš uzmin̄ēja savas tautas īpatnību, izteica vārdos to, ko visi līdz tam neapzinīgi juta un kas pēc viņa kļuva par visas latviešu tautas īpašumu. Baltam kļūt nozīmē kļūt atpestītam, kļūt skaidram, daiļam un labam reizē, jo vienīgi latviešu valodā vārds b a l t s sevī sintezē aistētiskas un ētiskas vērtības. Latviešu cilvēks klasiskajā uztverē nešķiŗ daiļo no labā. Skaistu daimonu latvietis tikai gŗūti var iedomāties. Viņa velns (ļaunuma simbols) ir smirdīgs, neglīts, nožēlojams, turpretim Dieviņš ir balts, reizē daiļš un labs. Jau paša Dieviņa āriene ir aistētiski tīkama. Viņam ir balts vai pelēks mētelis, viņa zaļa zīda nēzdodziņš atgādina rudzu zelmeni, viņam ir sudraba sētuve, viņam balti zirņi sudrabiņa bļodiņā. Dieviņš ne tikai pats ir daiļš, bet viņš arī priecājas par daiļumu, vienalga, vai tas izpaustos dziesmā, dabā vai tērpā. Ļaudis skauž, bet Dieviņš līksmo, ieraugot meitu, kas pie melniem lindrakiem valkā baltas zeķes.

Gŗūti būs kādā citā valodā atrast tik daudz sinōnimu vārdam daiļš. Kas ielīksmo aci, to latvietis sauc gan par skaistu, greznu, krāšņu, glītu, raženu, košu. Vārds »skaists» cēlies no vecākā vārda »skaidrs», tātad latvietim tikai tas skaists, kas skaidrs.

Latvietis, dzīvodams baltā Dieviņa aizsardzībā, grib daiļi piedzimt, daiļi savu mūžu nodzīvot un daiļi nomirt. Nav tautas dziesmu, kas liecinātu par nāves šausmām. Dzīve norit pasaulē, nāve cilvēkus aizved aiz-

saulē un nevis tumšā Tartarā. Aizsaulē gan nedzied sīkie putniņi, tur nekūko dzeguze, bet tur turpinās tā pati dzīve, tikai apskaidrotās formās.

Dieviņam tīra maize,
ne grūžama, ne maļama.

Latviešu nāves dziesmas klusas smeldzes apdvestas, bez izmisuma:

Ņem, Dieviņ, kad ņemdams,
es tevīm līdza iešu;
vai man kādi glāžu logi
šai saulē glabājami?

Jau mazs bērniņš lūdz māti, lai tā kārtu šūpulīti nevis tumšā kaktā, bet pie loga, saulītē, lai bērniņš spētu izaugt daiļš un labs; un atvadoties no dzīves, tautu meita lūdz:

Daiļi mani pavadiet,
greznas dziesmas padziediet:
ne mūžam vairs nenākšu
jūsu durvis virināt.

Daiļuma apbrīns mūsu tautas dziesmās liecina par augsto kultūras līmeni, daiļuma vērtības nav derīgas, tās nevairo mantu, nepilda maku, aistētiskais prieks rodas tikai tur, kur cilvēks ticis pāri eksistences grūtībām, vai arī par spīti postam, par spīti melni nokvēpušajām sienām, spēj sevī saglabāt prieku par balto puķi.

Ja daiļums ir pirmais būtiskais elements latviešu pasaules uzskatā, tad otrs ir darbs. Runājot par latviešu darba izpratni kā arī par pārējiem pavedieniem baltajās drānās, turēsimies senlatviešu tuvumā. Dievs visai cilvēcei ir viens, bet Dieva priekšstatu katra tauta izveido savādāk, padarīdama to par savu ideālu piepildījumu un izteicēju: »Kāds ir cilvēks, tāds viņa Dievs,» vai arī — kāda ir tauta, tāds ir tās Dievs. Un šo veco gudrību var arī apgriezt: kāds ir Dievs, tāda ir tauta. Dieva priekšstats sevī koncentrē visas tautas viedumu: viņš ir it kā zelta vārpa, kuŗā salasījušies un nobrieduši tautā izkaisītie atsevišķi pasaules uzskatu graudi.

Latviešu Dieviņš strādā, un šai ziņā citu tautu mītoloģijās grūti būs atrast analoģiju. Pa lielākai daļai svētlaime vienota ar dīkdienību, laiskumu, nepārtrauktu atpūtu. Bet tā ka latvietim dzīve aizsaulē ir tikai zemes dzīves turpinājums, tad viņš to bez darba iedomāties nevar. Senajam grieķim dzīvot nozīmēja pašam sevi pazīt, ielūkoties dvēseles slepenākajās dzīlēs, francūzim dzīvot nozīmē domāt: cogito ergo sum, saka Dekarts, bet latvieša ticības apliecība skan: es strādāju, tātad esmu. Citiem vārdiem, ja es nestrādāju, es nemaz nedzīvoju cilvēcīgu dzīvi. Darbs latviešu sirdij tik tuvs, nedalāms no būtības, ka tas arī aizsaulē tiek turpināts, tikai bez sviedriem, vieglas grācijas apdvests:

Tēvis pūta āža ragu,
Dieva zirgus ganīdams;
māte kāra villainītes
zeltābeles zariņos.

Dieviņš sēj sēklu, gana zirgus, strādā visus arāja darbus, un tā zemes darbs līdz jaunākiem laikiem ir svētuma apdvests: arājs, pavasarī dzenot pirmo vagu, noņem cepuri un skaita lūgsnu.

Esam sataustījuši trešo pavedienu: z e m i. Latvietim zeme ir svēta, gandrīz vēl svētāka nekā debess. Sēklu sējot, vienojas Dievs un cilvēks. Latvietis, kas kopš aizvēsturiskajiem laikiem pieder pie arāju tautas ar zemi jūtas tuvāk saistīts nekā ar cilvēkiem. Kamēr viņš kopā ar zemi, ar savu zemi, viņš nepazīst melno izmisumu un stindzinātāju vientulību, vienmēr viņa ausīs čukst kāda balss: »Klau, tevi mīlē kāds! Šai vecai, labai zemei uz tevi draudzīgs prāts.» Lai pielūgtu savu Dievu, dainu latvietis necēla domus, kas viņu šķirtu no zemes, savas lūgsnas viņš skaitīja mežā, zem koka, kas savām saknēm cieši turas zemē un savus zarus stiepj pretī visuma saulei.

Bet zemes darbs iespējams tikai tur, kur ir m i e r s — ceturtais pavediens latviešu baltajās drānās. Kā pie visām arāju tautām, piem., pie senajiem indiešiem, tā arī pie mums augstākā dievišķā būtne ir nevis bruņām apkrāvusies, nav draudīgs atriebējs, nerunā uz cilvēku no degoša krūma, — baltais Dieviņš ir miera nesējs. Naktīs viņš apsēžas pie pieguļniekiem un kopā ar viņiem sildās pie uguns. Latvietis nav iekaŗotājs, viņš ieročus lieto tikai, ja jāaizstāv pret ienaidnieku tēvu zeme, un tādās reizēs viņš kļūst nikns un ciets. Bet latvieša augstākie tikumi nav kareivja tikumi kā pie senajiem ģermāņiem un vīkingiem. Vecajās kareivju dziesmās nav prieka par veiktajiem asins darbiem, tās ir klusas un nopietnas. Latviešu kareivis pat ir salīdzi-

nāts ar balodi (Div' dūjiņas gaisā skrēja), ar zirņa ziedu:

Bij man divi bāleliņi
zirņa zieda baltumiņu;
zirņa zieda baltumiņu,
zobentiņa asumiņu.

Zirņa zieda baltumu latvietis nes savā dvēselē, un tikai kad nepieciešamība to spiež, ķeras pie asā zobena. Atvieglots viņš uzelpo, kad zobenu atkal var pārkalt arklā:

Miera, miera tā zemīte,
nava vairs naidenieku,
bāleliņi zobentiņus
pārkaluši lemešos.

Ja latviešu kareivis pēdējā laikā zaudējis savu gaišo skatu, tad tā viena no mūsu tautas dziļākām traģēdijām: rupja sveša vara latviešu arāju, nolaupot tam cilvēka tiesības, svaidījusi kā nedzīvu skaidu pa visu pasauli, un tā viņš kļuvis pats sev svešinieks, un ko viņš, zaudējot balto zirņa ziedu, izcietis, to cilvēku vārdos neizteikt.

Kur Dieviņš parādās, tur apklust cilvēku vārdi un iestājas dziļš k l u s u m s — piektais elements latviešu pasaules uzskatā. Cilvēkam tas nav iespējams, bet Dieviņš jāj tik klusu, ka pat ievu zieds viņam gaŗām jājot neietrīsas.

Tik kluss var būt tikai tas, kas ir viens. Atšķirībā no grieķu Zeva, ģermāņu Votāna, skandināvu Ōdina, lat-

viešu Dieviņam nav ne sievas, ne bērnu, ne citu radu. Ieburts klusumā, viņš basām kājām staigā pa zemi, ne puķi, ne smilgu nesamīdams.

Tādēļ arī latvietim augstākais daiļums, dziļākā mīlestība izpaužas klusumā, un visvairāk apbrīnojama ir sieviete, kas prot »klusi iet, klusi nākt, klusi durvis virināt».

Latviešu Dieviņš ir i e ž ē l a s pilns. Viņa aizgādībā atrodas visi bāreniši, dzīves grūtdieņi. »Bāreniša asariņas maksā zelta gabaliņu» — laikam gan nevienā citā tautā nepazīst līdzīgu izteicienu. Smagos latviešu dzīves apstākļos uzplaukusi karitāte kā skurbīgi smaržīga puķe melnajā meža ēnā. Tautas dziesminieks lūdz, lai gājējs nelauztu bērza galotni, tautu meita lūdz, lai govis gan ēstu, bet nesamītu zaļo zāli, lūdz balto āboliņu neaugt ceļa maliņā, lai bajāri gaŗām braucot to nesakapātu pātagām, par negodnieci sauc tautu meitu, kas biti met ūdenī. Bet ja šais un līdzīgās dziesmās vēl varētu teikt, ka iežēla dibinās derīguma principā — samīta zāle, sakapāts āboliņš vairs lāgā neder barībai, bites nāve mazina ražu — tad tīra iežēla, bez jebkādiem utilitāriem motīviem izpaužas tais tautas dziesmās, kas, aizsargā» nederīgas» lietas un būtnes, kā malkas pagali, bērza galotni vai melno vabolīti:

Ai, melnā vabolīte,
pagriez ceļu arājam:
arājam smagas kājas,
pilnas smilšu piebirušas.

Ir pazīstama kāda mandžūru teika: bērni savus darbam nederīgos vecākus uzliek uz ragaviņām, aizvelk

dziļi mežā un tur pamet. Mūsu tautas dziesmas ir pretstats šai mandžūru pasakai. Līdzjūtībā dibināta bijība pret bārenīti, nabagu un vecu cilvēku ir motīvs, kas mūsu 60000 tautas dziesmās visbiežāk atkārtojas. Labs cilvēks godā labo cilvēku, bet Dievs neaizmirst bārenīti:

Labs labam krēslu cēla,
kas pacēla nabagam?
Dieviņš cēla nabagam
i nabaga bērniņam.

Ar savu ētisko cēlumu aizgrābj tās tautas dziesmas, kas māca, ka vecais cilvēks jāņem pie rokas un jāved, ne jau pāri bezdibenim, bet apkārt peļķei, lai nesamirktu viņa kājas, vai arī, ka vecs cilvēks jāsēdina labākajā krēslā, ka vecam cilvēkam ienākot istabā, jāceļas kājās. Ja man būtu jāmin dziesma, kurā vislielākā mērā izpaužas latviešu tautas ētika, tad es minētu sekojošo:

Audz, māsiņa, gana skaista,
nemin citu kājiņām,

vai arī:

Es sakūru skala guni
liela ceļa maliņā:
lai sildās tie bērniņi,
kam nav tēva, māmuliņas.

Kas citu samin kājām, pats sevi samin, iznīcina Dieva dāvāto daiļumu, sevī izdzēš Dieva līdzību.

Kur tauta cīnās tikai par savu eksistenci, mēs nevaram runāt par kultūru, bet latviešu tautas dziesmas

ar savu dziļo bijību daiļuma priekšā un līdzcietību katras dzīvas un pat nedzīvas radības priekšā pierāda mūsu dainu kultūras augsto līmeni, kas tagad trimdā tik bieži tiek samīta kājām un apmētāta dubļiem, vai arī pārvilkta ar svešu lētu glazūru.

Ja visi iepriekšējie seši pavedieni — daiļums, darbs, zeme, miers, klusums, iežēla — saskatāmi Dieviņa baltajā tērpā, tad septītais pavediens — s p ī t s — atrodams tikai cilvēku drānās. Varbūt tautas vienreizīgo raksturu viszīmīgāk izsaka nepārtulkojami izteicieni, un latviešu spīts, šī sīkstā, sīvā spēja izturēt, ir tikpat nepārtulkojams vārds kā angļu common sense. Ir Eiropā zemes, kur verdzībai bijušas tikpat bargas formas, bet tur tā tautu (piem., senos prūšus) pilnīgi iznīcinājusi. Viņš spītē bargiem kungiem, spītē nebaltai dienai un nāvei ticībā, ka arī pēc gaŗākās nakts uzausīs rīts un pēc bargākās ziemas uzplauks pavasaris. Lepna spīts izpaužas jo daudzās tautas dziesmās:

Liek man ļaudis liekamo,
bij man nest nesamo;
ko panest nevarēju,
to saminu kājiņām.

Runājot par kādas tautas tikumiem un netikumiem, jāšķiŗ pirmatnējās īpašības no vēstures gaitā iegūtām. Lēnprātīga iežēla ir sirmvecs arāja tikums, bet vērojot jaunlaiku latvieti, nevarēs noliegt viņa nežēlību, kas radusies biežos, varmācīgi uzspiestos kaŗos, kad bija jābūt cietam, lai neaizietu bojā. Bet mūsu tautas dziesmas nepazīst asinainos voroņdarbus, asins upes, kas tik plaši plūst Kalevalā. Tā nežēlība, ko mēs pazīstam

tagadnes latvietī, dainās nav apdziedāta. Tautas dziesmu sacerēšanas ziedu laiks noslēdzies 15. un 16. gadsimtā, un raksturojot latviešu tautu, pamatojoties uz dainām, jāatzīst, ka līdz minētajam laikam nežēlība un rupjums latviešu tautā nebija viena no būtiskajām īpašībām.

Ja cilvēku un arī tautu vērtētu pēc tā, ko tā izturējusi, tad latviešu cilvēkam un latviešu tautai pienāktos viena no pirmajām vietām.

1947.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA
95- 3.194

BALTAIS LABIETIS — KRIŠJĀNIS BARONS

Krāj klusi dziļumā spēkus,
Kas uzvaru izkaŗo.

Ir vajadzīgi dižcilvēki. kas vienkāršien mirstīgiem atjauno mērauklas, parāda, cik mazs cilvēks ir un cik liels varētu būt. Ja mēs latviešu kultūras dzīvē meklējam cilvēku, par kuŗa dzīvi varētu rakstīt: Ecce homo! tad tas baltais Krišjānis Barons. Kas viņu mūžināja un cēlināja? Darbs. Vakareiropai ir sava asinsaristokratija, mums — ir darba aristokratija. Bet varbūt labāk pavisam atmest šo vārdu »aristokratija» un tai vietā runāt par labiešiem, jo aristokratijai nāk līdz vītuma smarža, bet ap labieti plīvo spēcīgs un skaudrs gaiss. Vakareiropas aristokrats savu dižciltību gūst no tālās pagātnes, labietis — no paša rokām padarītā darba. M ē s latvieši apbrīnojam nevis to, kuŗa tēva tēva tēvs jau valdijis lielā muižā un kalpinājis daudzus cilvēkus, bet to, kas pats ar savu spēku atdalijies no pelēkās masas un veicis darbu, kā gaisma

sasniegs paaudžu paaudzes. Savā sīkstajā izturībā un savrupībā latviešu labietis arvienu paliek tuvs zemniekam, bet savā sirsnībā, vienkāršībā un gaišajā lēnīgumā — latviešu Dieviņam.

Krišjāņa Barona populārzinātniskie apcerējumi Zvaigznes, Saule u. c. tagad lāgā vairs neiederētu pat pamatskolas grāmatā — tik ātri mūsu dzīve virzās uz priekšu. Viņa stāsti nevar nostāties līdzās Neiķena prozai. Bez tam šie stāsti, vismaz daži, nav oriģinali, bet pārstrādājumi vai lokalizējumi. Toreiz jau mēdza brīvi tulkot un lokalizēt, neatzīmejot avotus. Viņa pamācīgo, prāta izdomāto dzeju bojā tā laika sentimentalisms. Atcerēsimies tikai virsrakstus: Padoms meitiņām, Pirmā mužiņa, vai arī izteicienu: »kam es kopā pinu rindiņas», »laime dod mutīnes», »jāskumst par aizslēgtu sirsniņu», un ir arī tādas pavisam neveiklas rindas:

Drīz es strīķēju nu knābli
Kā tās mazās zīliņas.

Vai: »Rudenis šmauc ar ātriem soļiem jau klātu». Lokalizējumi un tulkojumi» pēc Gētes», un arī tur, kur Gēte nav atzīmēts, mēs viņu jūtam:

Viņš domājās virzot, stumjot,
Un pats tiek virzīts un stumts.

Un tomēr dažas Barona dziesmas (Uz priekšu brāļi naigi, naigi, Upe un cilvēka dzīve) vēl šobaltdien dzied visā tautā, jo lieliem vīriem viegli piedot lielas kļūdas,

— kaut tikai lielums nezustu. Ja atbrīvojam viņa dzeju no tā laikmeta čaulas — sentimentalisma, kas Baronam būtiski bija svešs, bet ko viņš pārņēma kā gatavu ģērbu, tad vērojam cieto kodolu. Tas satvirtinājies cīņā un pašpaļāvībā saviem spēkiem. Nedrīkst lepoties ar tēvu tēvu tikumiem, tikai tad mums līgos druvas plašas, »ja pašiem mums ir rokas knašas, ja pašiem spēks mums būs». Un viņa paša dzīves simbols ir viņa labākā, jau moto citētā dzeja: Kalna strauts jeb Upe un cilvēka dzīve. Vēl grodāk viņš šos pavedienus savērpis aforismā: Per aspera ad astra — caur cīņām pie uzvaras. Viņa prāts nesās uz aforistiskiem izteicieniem, ne velti viņš bija matematiķis, un aforisms rodas tur, kur iekšējais pārdzīvojums, prāta asmens izslīpēts, ietveras spožā formulā. Aforistiska, lakoniska izteiksme vispār raksturīga latviešu garam, kas necieš greznumiem apkrautus izrotājumus; mūsu dainas jau ir trochajos un daktiļos ietverti aforismi: rasas pilienā ietverta pasaule. Varbūt dainās visvairāk apbrīnojams tas, ka četrās īsās rindās var izteikt tik plašu ainu, tik dziļu dzīves gudrību. No dainām izteiksmes līdzekļu ekonomiju varētu mācīties mūsu jaunie dzejnieki; mūsu lielākie, Rainis un Skalbe, neatkāpdamies no savas individuālās īpatnības un tverdami plašus pārdzīvojumu lokus, palikuši uzticīgi dainu dzidrajam stilam, un tādēļ viņu mākslā tāds ģiedrums. Tieksmi uz aforistisku izteiksmi saskatam arī Krišjāņa Barona dzejoļos, bet tikai retumis tā labi izdodas, piem.: »Man klintsakmeni neveļat, Man pieminekli neceļat: No latvju dainām tas jau celts Un nerūsēs šis tautas zelts.» Te sava spēka un darba apziņa, te prieks par veikto bez jeb kuŗas slavas kāres. Bet bieži viņa

aforismi skan nevarīgi, jo viņš nebija dzejnieks, piem.: »Tas darbiņš padarīts, Kādu citu iegādāšu». Šeit jāpasmaida, milzis, milža darba veicējs runā par darbiņu! Nē, viņš savos nedaudzajos dzejoļos nav atradis sev adekvatu izteiksmi. Parasti mēdz būt tā — dzeja ir dzejnieka dzīves atslēga. No dzejas izejot, mēs saprotam visu dzejnieku, viņa dzīvi, raksturu, pasaules uzskatu. Bet Baronam otrādi — no viņa dzīves izejot, mēs saprotam viņa dziesmas. Baronam nebija laika sakopot savus dzejoļus un prozas rakstus. Viņam dzīvam esot tie nav iznākuši grāmatās, »tādiem sīkumiem» viņam nebija laika. Neviļus te jādomā par Sokratu, kas arī nevienu grāmatu nav atstājis, bet par viņu rakstīti biezi sējumi. Vieglāki uzrakstīt desmitsējumainu filozofisku sistemu nekā vienu vienīgu gaišu ideju bez atlikuma piepildīt dzīvē, vieglāk pasaulei dāvāt nevainojami skaistas dzejas nekā nodzīvot dzīvi, kuŗas pēdējā dienā izkristalizējas atziņa: Un, lūk viss bija labi.

Tas pats etiski tvirtais kodols, kas dzejā, sataustāms arī prozas rakstos. Viņš, kas visu ieguva ar savu klintī kalto gribu, labi zināja, ka tikumi nav mantoti, bet cīņā iegūstami dārgumi. »Ieaudzināsim bērniem drošu prātu,» viņš aicina (Raksti I, 275). »Pasaules dzīvē ir vajadzīga droša dūša un liels stiprums. Caur tiem vispirms var cerēt dzīves grūtumus un darbus laimīgi izvest. Caur drošu prātu arī cilvēka garīgā vērtība un labi tikumi aug un pieņemas. Drošs prāts jau ir pus darba darītājs. Drošam cilvēkam ar skaidru, bezvainīgu apziņu viens darbs pēc otra laimējas un veicas.» Šo atziņu viņš ieguvis personīgajā pieredzē. Viņš bija viens no visdrosmīgākajiem latviešu kultūras kareiv-

jiem un tā arī zināja, ka ne katra, bet tikai gudrā drosme ir vērtīga: »Mēs vis neatzīstam to par drošu prātu, ja kāds no neprašības un bez visa skaidra apdoma, jeb nieka lietu dēļ bailēs un grūtībās dodas; bet ja mēs prātīgi padomājuši, ar skaidru apziņu grūtības un pretības nebēdājam un apkarojam, dzīdamies un cenšoties pēc augstākiem cilvēcības mērķiem. Šāds drošs prāts ir visu citu tikumu stipra stute. »(R. I. 276). Kā bērnos ieaudzinama šī gudrā drosme? Nevajag ne lutināt, ne biedēt, bet iemācīt pareizi vērtēt, vaļējām acīm skatīties īstenībā. Bet galvenais: dižais piemērs. Šo piemēru Krišjānis Barons visai latvju tautai devis ar savu dzīvi.

1894. g. gadā sāk parādīties viņa monumentalais darbs, kuŗam viņš veltījis divdesmit vienu gadu, bet īsteni šā darba sākumu, vajadzētu meklēt jau 1880. gadā, kad sākās krāšanas darbs, un tā kā pēdējais sējums iznāca 1915. gadā — kārtotāja 80. dzimšanas dienā, — tad viņš pie šī darba strādājis trīsdemit piecus gadus, necerēdams par to saņemt atalgojumu. Un tas, varbūt, bija labi, ka viņš negaidīja un necerēja, tas viņu pasargāja no vilšanās, no rūgtuma, kas pāragri liek nosirmot garam. Par dainu pirmo daļu tāpat arī par otru viņš kā honoraru dabū tikai zināmu skaitu eksemplāru, vēlāk Rīgas latviešu biedrība viņam izmaksāja nelielas sumas, un kad nodibinājās Latvijas valsts, viņam piešķīra mūža pensiju. Viņš atsakas no piedāvātās redaktora vietas, atsakas no visiem amatiem, visām peļņām un goda vietām, viņš zināja, ka lielu darbu var veikt tikai lielā askezē. Atteikšanās un sasniegums ir divi tieši proporcionali likumi. Askeze ir ceļš uz lielā mērķa piepildijumu, spēks, kas izpaužas,

atraidot visus ērtos līdzekļus, parastos palīgus, lai sevī augtu, pats sevī atrastu uzvaras līdzekļus. Neviens diždarbs kultūras laukā nav piepildīts bez askezes; lai to piepildītu vajag sevi bez atlikuma, visus savus spēkus ielikt darbā, kā to darija Krišjānis Barons. Par mūsu dižākā burtnieka biografiju nav daudz ko stāstīt. Viņa dzīve pagāja bez lieliem notikumiem un satricinājumiem, bez maiņām un lūdzumiem, stingrā paš-disciplīnā, kuŗas bargumu mīkstināja un rotāja vienīgi viņa humora dzirkstis, kas sprēgāja gan ikdienas dzīvē, gan Zobugalā.

Peļņu meklē algādzis, brīvais cilvēks meklē darbu, bet dižgars pats sev rada darbu un strādā arī to darbu, ap ko smējēji un pēlēji ņirgājas. Tas, varbūt, visgrūtāki panesams. Šodien mēs visi zinam tautas dziesmu nozīmi, bet toreiz Barons bija vientuļš ticētājs. Noteikta pamata nebija, vienīgā garantija bija viņa paša spēks un ticība latvju tautas garīgajai bagātībai. Atsevišķi zinātnieki prata vērtēt lielo darbu, bet plašākā publika uzņēma latvju dainas vēsi. Straujajā, pārspīlējumiem bagātajā »Jaunstrāvnieku laikā», kad likās, ka tautas dziesmas ir pagātnes pelējumi, Barons galīgi nogrima tautas gara mantu krāšanā, neklausoties, ko »valdošais virziens» prasa. Toreizējā jaunatne nebija ar viņu, bet uzvarēja viņš, kā vienmēr uzvar tas, kuŗa gars ir stiprāks. Pirmie dainu sējumi atrada tikai kādus 400 pircējus. Izdevums ar daudzām variantu un valodas savādību atzīmēm plašajai publikai likās smags un sarežģīts, jaunā pasākuma nepieciešamību nesaprata. Te atkal skaidri parādas: ja laiku pa laikam nerastos tādi diži un sīksti ticētāji kā Barons, mūsu dzīve apsīktu smiltīs. Vienmēr ir vajadzīgs viens,

kas var vairāk nekā visi pārējie, un kas, neprasot citiem padoma, sāk celt kādu jaunu celtni, kuŗā tad vēlāk tūkstoši un atkal tūkstoši var dzīvot. Parasti ticētāji ir tikai ierosinātāji, sēklas sējēji, bet ražas vācēji ir citi. Baronā dīvainā kārtā — vai viņš šai ziņā nav vienīgais? — apvienojās darba iecerētājs un piepildītājs. Kad 1915. gadā, kaŗa šausmu sabiedēti, bēgļi klīda uz visām pusēm, kad arī Barona tuvinieki bēga uz Krieviju, viņš palika Burtnieku mājā un sagaidīja dainu pēdējo sējumu. Tā Hegelis Jēnā 1807. gadā, naktī priekš asiņainās kaujas beidz savu lielo filozofisko darbu *Phänomenologie des Geistes*. Un ne tikai dainu noslēgumu sagaidija Barons, viņš arī vienīgais, kas no tautas atmodas laikmeta darbiniekiem piedzīvoja dzejnieku iecerēto un izauklēto, varoņu izcīnīto Latvijas republiku. No klaušu laiku rijas līdz brīvajai Latvijai — tas ir gaŗš ceļš, neaizmirsīsim: tēvs pat rakstīt vēl neprata, bet dēls — visas latviešu kultūras pamata licējs. Un tik droši viņš to darija, ka ne reiz neapmaldījās un nepagura, kā nepagura un neapmaldijās toreiz, kad vienā dienā kājām nostaigāja 10 jūdžu gaŗo ceļu no Ventspils līdz Dundagai.

Bez rotājumiem bija viņa dzīve, bet pierādījums tam, ka arī sūrumā var būt daiļums, jo nav šaubu, Krišjānis Barons savā mūžā nevienu nav apskaudis un nīdis. Par savu pēdējo dusas vietu domādams, viņš lūdza:

Galvgalā stādat ozolu
Jo kuplu un jo zarotu:
Ja draugs vai nedraugs atnāktu,
Lai pavēni tie atrastu.

Te jādomā par tautas dziesmas vārdiem: »Lai sildāsi tie ļautiņi, kas man laba nevēlēja».

Ne pret vienu citu viņš nav gribējis pārmainīt savu dzīvi. Un tas viņa dzīvei piešķir mierīgu daiļumu, klasisku dižumu. No visiem mūsu rakstniekiem un kultūras darbiniekiem neviena dzīve nav bijusi tik pabeigta un laimīga, jo lielākā laime, ko zemes virsū cilvēks var iekaļot, ir — novest līdz galam pašizraudzīto darbu, redzēt, kā ēkā, kur katrs akmens paša rokām iemūrēts, simti un tūkstoši varēs dzīvot. Auseklim septiņos gados bija astoņas vietas, bet Krišjānis Barons divesmit piecus gadus strādāja Stankeviča ģimenē Voroņežas guberņā. Šai ziņā, kā arī vispār līdzsvarotā struktūrā un uzticībā sev, viņš ir Annas Brigaderes līdzinieks. Arī viņam nepatika biežas maiņas un ārīgais spožums. Kā ģimnazists viņš pieņēma mājskolotāja vietu Kučalovska muižā Lietuvā. Viņam tur pašam savs jājamais zirgs, viņu apkalpo kā lielkungu, bet viņš nenogrimst mīkstčaulībā, viņa gars neiemieg, ceļu uz savu tautu viņš neaizmirst. Protams, toreiz latviešu intelektualim grūti bija atrast sev piemērotu nodarbošanos, bet tais ugunīs, kuŗās tik ātri sadega Ausekļa dinamiskā persona, statiskajam Baronam veidojās monuments.

Kad Krišjānim Baronam 45 gadi, viņš, Brīvzemnieka un Valdemāra ierosināts, uzņēmas lielo darbu. Zīmīgi, ka uzņemas viens pats, palīgus atraidīdams, īsti latviskā savrupībā ieslēgdamies, cik lielu sev uzlicis pienākumu. Šī atbildības izjūta bija viņa vienīgais pārlūks. Ne slava un manta, bet »zinības gaisma un tautiskā pavasaŗa siltums» — kā viņš pats izsakas — to skubinājuši krāt tautas gara mantas.

Dabas zinātnieks un matēmatiķis (viņš bija pirmais, kas latviešus iepazīstināja ar darvinismu), Barons bija svešs metafiziskām mīklām, viņu vadīja praktiskais prāts un ikdienā gūtā pieredze. Ieaugušam gaiša darba cilvēka pasaules uzskatā, viņam nevadzēja viņpasaules, lai atrastu dzīves jēgu un attaisnojumu šīs zemes notikumiem. Debesīs viņš nemeklēja aizbildni un sargu, zemes virsū — atzinējus un palīgus. Sevī viņš juta visu spēku un atbildību, un taisni tas viņā ir tas heroiski latviskais. Pateicoties tādiem vīriem mūsu garīgā kultūra realizējusies un realizējas. Simbolistiks ir viņa mūža posms klusajā Dārtas ielā Nr. 23. Šeit viņš nav ielikts jau gatavos dzīves apstākļos kā aristokratu muižās, Burtnieku mājā, vai dēla ģimenē. Arī savas ārējās dzīves aploda jāizveido pašam. Šeit nav neviena cita kā tikai viņš, Baronmāte un darbs. Mazā koka namiņā divas mazas, asketiski vienkāršas istabas, katrā pa vienam tik zemam lodziņam, ka gaŗāmgājēji skaidri redz, kā Barontēvs pie galda sēd un strādā.

Viņam daudzi gadi bija jānodzīvo šķirtam no sievas: aristokrata mājskolotāja ģimene nedrīkstēja dzīvot muižā, tādu luksu arī labvēlīgākie kungi neatļāva. Un tā Barons ilgus gadus satikās ar sievu tikai brīvdienās, parasti tikai vienreiz gadā, kamēr (1884.) pārbrauca uz Maskavu, bet galīgi kopā sagāja tikai tad kad pārcēlās uz dzīvi Rīgā. Toreiz Barontēvam jau bija 57 gadi: viņš nesteidzās, viņš prata gaidīt un glabāt uzticību. Kad viņš Dārtu Rudzīti, kas jaunībā kādā poļu ģimenē bija strādājusi par kalponi, apprecēja, viņa prata tikai drusku lasīt, bet rakstīt nemaz. Savas pirmās vēstules viņš sievai rakstīja, glīti zīmēdams iespiestus burtus un arī tos viņa tikai ar pūlēm saburtoja. Ti-

kai ar 65 gadiem, kad jau bērni bija pieauguši un mazbērni nāca ciemā, viņa iemācijās drusku rakstīt, bet daudz vairāk kā parakstīt savu vārdu nevarēja. Un tomēr viņa tapa par Barontēva galveno palīgu. Ko sieva, neatsveramais darba biedrs, Baronam nozīmējusi, vislabāki sapratis cits mūsu labietis Fricis Adamovičs, veltīdams viņai apdziedājumu: »Baronmātes darbs». (Rudens ziedi, 34). Barontēvs, kas labprāt pajokoja par nopietniem notikumiem, pastāstīdams ar humoru, saka sievai, ka atkal kritis klaušu jūgā.

. . . Un tā kā sievai ar vīru jānes kopā prieks
un bēdas,
Tev jādalas ar mani klaušu darbos.

Šos klaušus viņš gan labprātīgi uzņēmis, jo:

Brīvprātīgas klaušas tautas
Un vispārības labā jānes katram
Cik kuŗš nu spēj.

Un šai klaušu darbā — tautas dziesmu krāšanā — Baronmātei jāpalīdz: no visām sīkām rūpēm, no nevēlamiem viesiem tai jāaizsarga Barontēvs, lai neviens lieks troksnis, neviens lieks jautājums nesajauktu viņa domu pavedienus, un par to Dārta, »arvienu žigla, izvedīga, jautra», arī visus gaŗus gadus nesavtīgi gādā jusi. Viņa bija viena no tām sievietām, kam dzīvot nozīmē kalpot. Vēl ar 70 gadiem viņa viena pati kārto visus mājsaimniecības darbus — apkopj istabas, vāra ēdienu, mazgā veļu, stāda, ravē mazaja sakņu dārzā. Arī uz pastu viņa iet, lai aizsūtītu manuskriptus un

saņemtu sūtījums. Šai darbā arī izrādījās, ka nepieciešami prast savu vārdu parakstīt. Pret viesiem viņa bija mīļa un gādīga, sevišķi labi jutās jaunatnes vidū. Darbs tai vienmēr licies viegla rotaļa.

Bet vienā ziņā galvu bij ko lauzīt:
Kā saskaņot tai savus izdevumus
Ar ienākumiem. Barontēvs ir stingrs:
Cik katram ir ar to jāiztiek!
Fr. Adamovičs, Rud. Z. 38

Un viņa prata iztikt un izturēt, ar vienmēr laipno smaidu gaismodama pedantiski iekārtoto patriarcha darba dzīvi. Viņa bija viena no tām ikdienas varonēm, kas neizceļas ar savām gara spējām, ne ar savu domu mirdzumu, bet ar savu pašaizliedzīgo mīlestību un ikdienišķo pienākumu pildīšanu. Viņa bija klusa darba varone, jo darba varoņi ir tie, kas ikdienišķos apstākļos dzīvojot, kalpo kaut kam lielam tā, kā Baronmāte kalpojusi Barontēvam.

Savā 75. mūža gadā viņa mierīgi sagaida nāvi (1914. g.). Moka tikai vienas rūpes: kas notiks ar Barontēvu? Kas par sirmgalvi gādās, kad viņas vairs nebūs? Uz nāves gultas gūlēdama, viņa savu vienīgo rotu, mazu zelta sakti, dāvina vedeklai, lūgdama, lai tā gādātu par tēvu, kam vienam pašam būs grūti.

Atklātībā Krišjānis Barons tikpat kā nemaz nerādijās. Jubilejas un godināšanas viņš neatzina. Kad Kārlis Egle uzaicināja latviešu rakstniekus iesūtīt savas autobiografijas, Krišjānis Barons atbildēja ar nedaudzu rindu vēstuli, kur aizrāda, ka viņa dzīves attēlojumi varēs iznākt klajā tikai pēc viņa nāves. Bet

viņš priecājās, kad Latvijas universitāte viņu un Raini iecēla par pirmajiem goda biedriem.

Vasarā Barontēvs jau četros no rīta sāka strādāt. Parasti viņš rakstīja stāvot pie savas pults. Strādnieki, kas rītos agri gāja uz darbu, pie mazā nama apstājās un brīnījās:

Kas gan ir tas baltais tētiņš
Kas pie darba agrāk nekā viņi?
Tur Barontēvs nu raksta, šķiņo, kārto,
Uz galda kārtība visstingrākā.
Turp. 38.

Strādnieku apciemojumu Barontēva mītnē notēlojis jau citētajā apdzidājumā Fricis Adamovičs. Bez augstprātības, bez sentimentalitates sirmais burtnieks skopos vārdos stāsta strādniekiem kā darba biedriem par tautas dziesmu daudzumu un algu — darba sekmēm. Atvadoties viņš strādniekiem pasniedz vienu tautas dziesmu sējumu, kur uz vāka uzrakstījis savu vārdu. Šī mazā aina no Krišjāņa Barona dzīves ārkārtīgi zīmīga: viņā kā tautas dziesmu Dieviņā saplūst vienkāršība un cēlums, pelēkums un mirdzums.

Dzīvodams lielā sātībā, nekur velti nešķērdēdams savus spēkus, pārmīdams garīgu darbu ar fizisku, strādādams gan neatlaidīgi, bet vienmērīgi un lēni, Barontēvs saglabāja savu veselību līdz sirmajam vecumam. Kaut kas bajarisks bija visā viņā tēlā. Tāpat kā dainu skapis ar astoņdesmit atvilknēm, ko 1880. gadā pagatavoja vācu galdnieks saskaņā ar Barontēva zīmējumiem, arī viņa astoņdesmit astoņu gadu gaŗā dzīve bija stingri un rūpīgi iekārtota. Un tas izpaudās viņa

sejā. Kā jaunekli mums Krišjāni Baronu grūti iedomāties. Šķiet, jau vienmēr sudrabainais sirmums kā aureols mirdzējis ap viņa galvu. Mierīgas, mūžības gudrības pilni ir viņa vaisti. Visas ģīmetnes, viņa attēli ir neparasti skaisti. Savāds gaišums — šķīstums un vīrišķīgs spēks — izstaro no viņa. Sejā nav nejaušību, nav nevienas nepabeigtas līnijas. Savādi sakārtota ir tā, vairs ne kā dzīva cilvēka seja, bet kā lielmeistara skulptūra, kuŗā, šķiet, ierakstīti vārdi: »Krāj klusi dziļumā spēkus, kas uzvaru izkaŗo».

Kad Krišjānis Barons noliktu laiku bija nostrādājis pie dainām, viņš mēdza iziet ārā, svaigā gaisā un labprāt likās pie fiziska darba, nesa ūdeni, apraka krūmus, palīdzēja Baronmātei veļu izžaut vai arī rūpīgi sazāģēja un sakrāva malku. Katru, arī vissīkāko, darbu viņš darīja tik rūpīgi, it kā no tā atkarātos visa pasaules gaita. Vislabprātāk viņš strādāja galdnieka darbus pie sava skrūvbeņķa. Katru dienu Barontēvs gāja mežā pastaigāties, vēroja kokus, putnus, kukaiņus. Mežā pazina katru taku, tālu jo tālu. Vasarā uz mežu ejot, allaž ņēma līdz mazu zāģīti, lai pārnestu galdniekam derīgus koka materialus. Sevišķi viņš cienīja cietos kadiķus, no kuŗiem prata izgriezt spieķus ar dažādiem rokturiem.

Tautas dziesmas kārtojot, Krišjānis Barons iedalijumam par pamatu licis cilvēka mūžu un viņa darbu. Te izpaužas latvieša lielā bijība dzīves un darba priekšā.

Ja nebūtu bijis Barontēva, diezin vai mums būtu mūsu astoņi tautas dziesmu sējumi ar 6200 lapaspusēm. No šiem astoņiem sējumiem izauguši visi pārējie izdevumi. Ar šiem sējumiem Krišjānis Barons licis pamatu visai mūsu kultūras ēkai. Viņš nav tikai dziesmu

vācējs un salicējs rubrikās, sakopodams dainas viņš burtiski izlaidis visu latviešu tautas dvēseli caur savām rokām. Viņam vispirms bija jāvērtē, kas ir īsta tautas dziesma — tikai tādas viņš uzņēma savā krājumā. Viņš neievietoja visas dziesmas, ko dziedāja tautā, bet tikai tās, kur viņa dzirdīgā auss nesadzirdēja svešu ietekmējumu. Un tā Barons ir noteicis, kas ir tautas dziesma un kas tāda nav, citiem vārdiem: uz visiem laikiem fiksējis mūsu tautas īpatnību, jo to pētīdami, mēs par galveno kriteriju vienmēr atzīsim dainas. Tikai tai tautai ir tiesība eksistēt, kas vispārejā kultūras spektrā spēj ienest savu vienreizīgo krāsu. Un mūsu kultūras krāsu mūsu pašu apziņā pacēlis Krišjānis Barons. Taisnība prof. Auškāpam, sakot, ka Krišjānis Barons mums iedevis zelta atslēgu, lai atslēgtu vārtus latviskajai Latvijai, un tādēļ manuprāt, būtu pareizāk, svētījot 31. oktobri, to darīt ne tikai atceroties reformaciju, bet arī mūsu dainu patriarchu, jo 31. oktobrī iekrīt viņa dzimšanas diena.

Parasti vecumā atmiņa zūd. Bet Barontēvs kārtoja dziesmas, galvenām kārtām, vecuma dienās, caur viņa rokām gājušas 218.000 dziesmu, un neviena nav iespiesta divas reizes. Mēs nezinam, ko vairāk apbrīnot: viņa nemaldīgo latviskuma izjūtu, vai viņa fenomenalo atmiņu, vai arī viņa kluso, sīksto neatlaidību?

Barontēvs ir darba varonis, īpatnēji latvisks un reprezentatīvs mūsu kultūrai. Ja bezcerības dienās, sīkumu un patmīlības plūdos ir vajadzīgs piemērs, kas spēcina un ceļ, kas māca nenogurt un izturēt, dzīvot sātībā un pieticībā bez skaļas reklamas, tad jādomā par Krišjāni Baronu. Aiziet laiks un mūži, bet kur ir personības gaišums, tur jo vairāk gadi aiziet, jo gai-

šāks kļūst mirdzums. Katrs latviešu rakstnieks sevi jūt par Barontēva parādnieku, to pierādīja pēdējās ardievas (Latvju grāmata, 1923), to arvienu vēl no jauna pierāda mūsu dzejnieku sniegumi. Gadu desmitiem Krišjānis Barons savu darbu veidojis un gadu desmitiem vajadzēs paiet, lai to pilnīgi aptvertu un novērtētu.

KALNA KĀPĒJS — JĀNIS RAINIS

I *Manas atmiņas*

»Nav un nav, es nerodu,
Kur tā viena diena, —
Visu mūžu atdotu,
Būtu tik tā viena.»

Es īsteni nemīlu pagātni, nemīlu dzīvot atmiņās. Atmiņās ir kaut kas neesošs, un kā neesošā var dzīvot? Pagātnes nekad vairs nebūs. Ir iespējams, ka nāks labākas, pilnākas dienas, bet reiz bijušās — nekad. Arī nākotne ir neesoša, un nelabprāt es dzīvoju nākotnes iecerēs, kaut gan nākotne reālāka par pagātni: reiz nākotne kļūs par tagadni, kaut gan nekad par tādu, kādu mēs to iedomājamies; turpretī pagātne nekad nevar kļūt tagadne.

Meklējot savai kailajai, aplaupītajai, salstošajai dvēselei tversmi, garā sarunājos ar Lielo Trimdinieku. Aspazijai bija 37 gadi, kad viņa aizgāja trimdā, 53 —

kad atgriezās dzimtenē, kur viņai vēl bija lemti bagāti gadi un lieli sasniegumi. Kad es atgriezīšos dzimtenē? Cik ilgi sirds izturēs bezsaules dienas un bezzvaigžņu naktis? Mūsu trimda, salīdzinot ar Raiņa trimdu, sveŗ divreiz, varbūt pat desmitreiz tik smagi. Toreiz tas bija Rainis, kas nedrīkstēja atgriezties dzimtenē, tagad tā ir viena daļa latviešu tautas.

Es jūtos kā pasaulē pazudis lauku zēns, kas Raiņa dziesmā jautā:

Ak, kur es esmu?
Visapkārt manīm aukstas sejas,
Steidz ļaudis gaŗām, triec un smej:
Es nesaprotu, ko tie triec,
Nav kas roku man sniedz —
Ak, kur es esmu?

Kā moto savām trimdinieku dziesmām Rainis licis Pelliko vārdus: »Es nāvi paciestu ar mīļāko prātu, kad es tik vēlreiz redzētu tēva mājas.» Cik labi, ka arī Rainis mīlējis Pelliko, šo kvēlo italiešu brīvības cīnītāju, kuŗa atmiņas esmu lasījusi vēl Rīgā, Tumsas gadā, gaiņādama bezgalīgo nakti.

Un tagad viņi abi pie manis nāk ciemā: tvirtais, melnīgsnējais cilvēcības apustulis Pelliko un vēl tvirtākais ziemeļnieks ar dziļu un sēru skatu. Tik skaidri es dzirdu viņa kluso, biklo balsi: »Labi patērzēt krēslas laiciņā.» Viņš runā par to, ka cilvēku sirdis un dvēseles nav kļuvušas nedz maigākas, nedz līdzjūtīgākas pret brāļiem, tās arvienu vēl vairāk nīst nekā mīl . . . Viņa gars, pats iznīcībā saldams, silda mani. Es jūtu, ka viņš savu roku viegli uzliek man uz galvas un

saka: »Ir dikti grūti. Tagad vēl grūtāk nekā toreiz. Es nebiju pie tautas, bet varēju tai savus darbus sūtīt. Kastaņolā dzīvodams, es sarunājos ar savu tautu, bet jūs — vienmēr viena un viena.» Vai tā ir Raiņa balss, vai arī dzenis, kas sausā priedē vienmēr kaļ un kaļ:

Domas netiek tālāk,
Vienās sāpēs gauž:
Sausā priedē ķirmis
Vienmēr graužun grauž.

Nē, Rainis man nav pagātne. Esmu tik tuvu ar viņu kopā, ka vajaga tikai roku izstiept, lai justu visu viņa būtnes burvību, lai dzirdētu, kādā balss intonācijā viņš izrunā manu vārdu. Dzirdu, ka viņš nemīkstina k-skaņu, saka: škira, škūnis. Labprāt lieto pamazināmos vārdus un sarunājoties nervōzi rausta apkaklīti.

Tas bija 1925. gada rudenī. Tai rudenī tika rīkoti daudzi Raiņa vakari viņa sešdesmitai dzimšanas dienai par godu. Pārdaugavā rīko Skolotāju institūts. Prof. Ludis Bērziņš uzaicina mani apsveikt Raini baltu filoloģijas studentu vārdā. Es jutos pagodināta un apsolījos norunātā laikā būt Skolotāju institūtā, bet kā lai es nokļūstu turpu? Ir dziļš rudens, līst melancholisks lietus. Mani aizvest ar ratiņiem neviens neuzņemsies. No mana Rīgas dzīvokļa līdz Skolotāju institūtam kādi 8 kilometri. Bet man jānokļūst turpu. Es

ne mirkli nešaubos, ka man tas izdosies. Es norunāju taksometru, kas mani aizvedīs, tur gaidīs un atkal pārvedīs atpakaļ. Tas gan maksās daudz, ļoti daudz, bet satikties ar Raini — tur neviena maksa nevar būt par augstu. Arī tērpa man nav piemērota šim vakaram, bet sirds gavilē. Toreiz man materiālā ziņā klājās ļoti grūti, dzīvoju tikai no privātstundām, un skolnieki reizēm visu mēnesi nemaksāja, bez tam maksa par stundu bija ļoti zema.

Bet uz svētkiem es aizbraucu priecīgā pacilātībā, kaut gan bija arī tāda kā baiļu izjūta: ja viņš man nesniegs roku, paies gaŗām skata neuzmetis? Braucot apķēros, ka man nav naudas. Aizņemties? Pie kā? Vienīgais pazīstamais — profesors Bērziņš, bet studente no sava profesora taču nevar naudu aizņemties! Ak Dievs, ko es darīšu? Bet rīkojos tai mirklī tā, kā bieži svarīgos gadījumos savā dzīvē: gāju uz priekšu, tikai uz priekšu, ticībā, ka gan jau atradīsies iespēja atvērt durvis. Nevajaga tikai šaubīties, sīkumiem veltīt vērību. Ja ir liels mērķis, ir jāiet. Un mans šā vakara mērķis bija tik liels un tik gaišs kā saule. Šoferis bija neveikls, neprata man lāgā palīdzēt. Ak, cik es biju nepacietīga: Sīki, sīki šķēršļi. Cik ļoti arī pūlos, neatceros, kādus apsveikuma vārdus teicu. Atceros tikai, ka viss bija ļoti svinīgi. Daudz puķu, un Skolotāju instituta audzēkņu acīs dega sajūsma. Slapjā rudens diena palika kaut kur tālu, tālu prom. Aizmirsās uz brīdi arī doma, ka pie vārtiem gaida neaizmaksātais šoferis, lai mani pārvestu mājās un saņemtu solīto lielo samaksu . . . no pilnīgi tukša maka. Aizmirsās arī vecais tērps. Pie galda viņš sēdēja man taisni pretim. Galdi bija ļoti šauri, tikai dažu dēļu platumā.

Viņš, paskatījies uz mani, jautāja: »Lāgā nesadzirdēju. Kā bija jūsu vārds?» — »Man nav vārda,» es klusu atteicu.

»Bet jums ir acis, melnas, lielas. Kā dienvidniecei. Jūsu dzīslās droši vien tek dienvidnieku asinis?» viņš jautā, mani aptverdams ar savu silto skatu, ko atcerēšos līdz mūža beigām. Tai mirklī likās, šā skata dēļ vien ir vērts dzīvot. Es brīnījos, ka man neizauga spārni. Es nedzirdēju, ko ap mani runāja, ko viņam par godu deklamēja un dziedāja, es tikai redzēju viņu. Varbūt es arī kaut ko atbildēju, bet ko, neatceros. Viņš teica: »Apmainīsimies kafijas tasītēm. Vīna glāzes, protams, būtu svinīgākas. Vīnā vairāk gaismas, kafija nakšņaina, bet jums naktis deg acīs, divas melnas naktis . . .»

Pasniedzot viņam savu un saņemot pretim viņa kafijas tasi, man roka tā drebēja, ka kaļotīte nokrita. Viņš teica:

»Nē, kaļotītēm jāapmainās,» un atkal viņš smaidīja viegli, telpu pildīdams ar sauli. Risinājās rotaļīga saruna.

Kāds no audzēkņiem pienāca un ziņoja, ka šoferis ilgāk negribot gaidīt; ja vēlos ar viņu braukt, jābrauc tūlīt. Tā kā Pārdaugavā bija grūti taksīšus dabūt un man toreiz Skolotāju institūtā vēl nebija neviena pazīstama, kas man būtu varējis nokārtot pēc būtības tik vienkāršu, bet man personīgi ļoti sarežģītu jautājumu, es nolēmu tūlīt braukt. Atvadoties Rainis lūdza, lai es kaut ko uzrakstītu uz viņa galda kartes. Atkal neatceros, ko uzrakstīju, bet ko viņš man uzrakstīja, to vēl šodien redzu, it kā tas uz sienas manis priekšā būtu ierakstīts sudraba burtiem, redzu arī viņa rok--

rakstu: trauslu, drebošu, neskaidru, kāds mēdz būt ārstiem, receptes rakstot:

»Paturiet mani un šo vakaru tikpat mīļā piemiņā kā es Jūs.» Tā viņš uzrakstīja uz skolnieka rokas izveidotās mazās, zaļās galda kartes, izpušķotas ar zaļu zīda lentīti.

Braucu uz savu vientuļo istabu svešā šofeŗa pavadībā. Lija lietus, bet manī spīdēja saule. Rainis man bija iedāvinājis pavasari. Man likās, ka rokās turu smaržīgas puķes, bet patiesībā man rokās bija tikai gluzi tukšs maks. Sarkdama un stostīdamās teicu šoferim, ka kāda pārpratuma dēļ (ak, cik daudz tādu pārpratumu bijis manā dzīvē!) man pašreiz nav naudas, lai viņš ir tik laipns un paņem sudraba važiņu, mazu rotu, ko es pastāvīgi valkāju, vienīgo, kas man toreiz piederēja. Viņš paskatījās uz plāno ķēdīti ar nožēlu un izbrīnu, galvu kratīdams: »Ko nu jūs, jaunkundz, man ar tādiem niekiem . . .» — »Lūdzu, tad atnāciet rītu. Rītu man būs nauda, daudz naudas. Arī par lieko nācienu es jums aizmaksāšu. Bet līdz rītdienai paturiet ķīlām šo važiņu.» — »Ak, kādēļ jūs tūlīt neteicāt, ka jums nav naudas? Kam nav naudas, tam nav jābrauc.» — Man asaras saskrēja acīs. Iebāzu važiņu viņa kabatā: »Lūdzu, nedusmojieties! Tas taču vienalga, vai jūs naudu dabūjat šodien vai rītu. Rīt iedošu divreiz tik daudz.» Viņš važiņu nevīžīgi nometa uz galda un neatvadījies aizgāja.

Visu ziemu dzīvoju no šā saules brīža. Kā skopulis, vakaros palicis viens, izņem no paslēptuves zelta ga-

balus un skaita tos, kaut labi zina, cik viņam zelta, tā es ik vakaru pārcilāju katru Raiņa teikto vārdu. Lielu gaismu viņš bija ienesis manā sirdsēstiem sadurstītajā dzīvē. Gribējās viņam aizrakstīt, gribējās aiziet pie viņa, bet likās, ka neklājas traucēt lielo rakstnieku, likās, ka man nav tiesības aiziet pie viņa. Jaunām acīm lasīju viņa grāmatas un biju pārliecināta, ka viņš mani sen aizmirsis. Vai saule atceras, kādās puķēs tā nosusinājusi nakšņaino sāpju rasu? Es biju laimīga, ka varēju viņu dievināt, pielūgt, ka mana sirds par viņu zināja kaut ko vairāk nekā garāmgājējs. Es dzīvoju sudrabotā gaismā. Atnāca vasara. Un reiz kādā vakarā es savai draudzenei Martai E. pastāstīju par savu satikšanos ar Raini. Viņa tūlīt nolēma, ka mums kopīgi viņš jāapciemo. »Vai mēs drīkstam? . . .« — Viņa smējās, apgalvodama, ka Rainim būs prieks par manu ierašanos un viņai — prieks mani pavadīt. Mēs nopirkām lielu pušķi sarkanu magoņu Aspazijai un Rainim — asteres, baltas, sārtas un zilganas. Saulainā pēcpusdienā mēs devāmies no Rīgas uz Torņkalnu — apmēram kādus astoņus kilometrus, bet ceļš mums nelikās garš. Viņa gaišais tēls mums staigāja līdz. Visu ceļu mēs skaitījām viņa dzejoļus.

»Ver plaši savu sirdi visu saņemt,
Še tiks tev veldzēt visas tavas sāpes,«

teicu es, un Marta turpināja:

»Tur stāva klints — tur Dīna, tur es kāpšu,
Ne nievāt pasauli, tik viņu saprast . . .
Es nākšu saskaņā ar visumu.
Es savu spozmu vienošu ar sauli.«

Un tad mēs atcerējāmies visus Raiņa teicienus par sauli, pazemīgos un lepnos, kā Antiņa, tā arī Jāzepa vārdus. Un šo vārdu bija tik daudz, ka pietika visam ceļam, kas ilga pusotras stundas. Šai braucienā es arī iemīlēju Martu, kā patiesi var iemīlēt tikai to cilvēku, kas staigā tai pašā saules lokā, pielūdz tos pašus dievus. Arī nerunājot mēs apmainījāmies domām un vijām tās vainagā.

Vilšanās mums bija, ka Torņkalnā neviens nezināja, kur Rainis dzīvo. Mēs bijām pārliecinātas, ka katrs pretimnācējs mums zinās to pateikt. »Jā, kā lai mēs to zinām? Kaut kur te viņš dzīvo. Ejiet uz prēfektūru. Tur jums pateiks skaidri un gaiši.» Tas likās apvainojums, ka jāiet uz prēfektūru, lai uzzinātu Raiņa adresi! Marta klusi skaitīja:

»Visos mūžos viens no visiem šķirts —
Vienmēr viens un pats.»

Beidzot tomēr atradām. Liels, aizaudzis dārzs. Maza divstāvu māja. Pa dārza ceļu viņš mums nāca pretim: baltā kreklā, bez cepures, brūnu nodegušu seju, un acis tik zilas, tik jaunas, tik saulainas. Sasveicinājāmies. No svešuma ne vēsts. Mēs paliekam turpat dārzā, mājas galā. »Tik skaista diena, nav labi sēdēt istabā,» saka Rainis un stāsta, ka viņš vai visus savus darbus uzrakstījis zem klajas debess, pastaigājoties, tādēļ arī viņa rokraksts esot sabojājies, drebulīgs un neskaidrs, bet Aspazija varot rakstīt tikai istabā, ēnainā un mierīgā. Viņš priecājas par puķēm. Jautā, vai es zinot pasaku, ka krītošas zvaigznes pārvēršoties astrās, kas ilgojas, lai vējš tās atpakaļ aiznestu uz de-

besīm. Saka, lai es nebrīnoties, ka dārzs tik nolaists, viņam nepatīkot kopti dārzi, kur viss izmērīts un izpreparēts. Es nevaru nociesties un saku: »Bet kā zem jūsu loga, tieši zem jūsu loga var augt cūku pupas!» Viņš izbrīnījies skatās apkārt un saka: »Vai tiešām tās ir cūku pupas? Laikam Anniņa būs iestādījusi. Līdz šai dienai nebiju to ievērojis, bet jūs, jūs tūlīt redzējāt. Ai, nav viegli tik redzīgām acīm dzīvot pasaulē, kur nejaukuma tik daudz.» — »Vai tiešām nejaukuma daudz?» — Un tad viņš stāsta.

Kad viņš vēl bijis ārzemēs, dzimtene likusies kā dārzs, kur aug tikai skaistas puķes, bet tagad, kur vien ej, visur dzeļ nātras, un šo vārdu sakot, viņa balss ir rūgta un skumīga. »Vai arī jūs dzeļ?» es prasu. — »Visus dzeļ, tikai kam āda plānāka, tas vairāk to jūt Un mana āda ļoti vārīga. Mana māte vienmēr teica, ka man āda kā meitenei, arī mati esot pārāk mīksti, no manis nekad īsts vīrs neizaugšot. Meitenes dvēsele tevī, dēls, tā māte mēdza teikt . . .» — Es klausījos un nodomāju sevī: milzis ar trauslo meitenes dvēseli.

Marta maz piedalījās sarunā, bet viņas klusā klātiene padziļināja mūsu sarunu, darīja to bagātāku, skanīgāku. Runājām par Sudraboto gaismu: viņš jautāja, vai es esot pamanījusi, ka sīkie dzejoļi, kas kopā aizņem vienu lapas pusi, sastāda kaut ko veselu, mazu poēmu. Es stāstīju, ka šī ziema, Sudrabotas gaismas apmirdzēta, man bijusi vieglāka nekā citas, īsāka, gaišāka. Viņš prasīja, vai es kaut ko neuzrakstīšot par viņa darbiem. Es nosarku aiz prieka: »Vēl nē . . . Vēl es par maz zinu . . .» — »Zināt nevajaga tik daudz, vajaga just, un tur . . . tur jums nekas nav jāmācās klāt,» viņš smējās, noskūpstīdams man roku. Saule

taisījās uz rieta pusi. Rožaina blāzma pārlēja dārzu. Vai tās vēl bija cūku pupas? Nē, tās bija krāšņas rozes, smaržīgas, tādas, kādas nezied nekur, un es apreibu no viņām, nejutu vairs savas materijas smagmi. Man likās, es tūlīt varēšu celties un aiziet pa saules stariem arvienu augstāk un augstāk, turp kur saule nenoriet.

Iznāca Aspazija. Vienaldzīgi saņēma jau apvītušās sarkanās magones, Neuzticīgi paskatījās uz mani, jautāja. »Vai jūs mani uzskatāt par tik vieglprātīgu? Varbūt jums vieglprātības puķe labāk derētu.» Rainis teica. »Viņai der visas puķes, bet pati ļoti kritiska: mūsu cūku pupas tūlīt pamanīja.»

1925.—1929. mēs bieži satikāmies, un vienmēr tie bija svētki. Rainis manus apciemojumus īsi atzīmējis savā dienas grāmatā. Ai, kaut man šī dienas grāmata tagad būtu pieejama! Tad es pilnīgāk varētu atrakt, ko pēdējā laika grūto brīžu smiltis aizputinājušas. Daļa no šīs dienas grāmatas iespiesta »Atpūtā». Aspazija man vēlāk, kad Rainis jau dusēja zem velēnām, teica, ka viņa visas netīkamās vietas izsvītrojusi. »Es taču nebūšu muļķe un nelaidīšu atklātība to, kas mani kaitina. Ak, arī jūs mani daudzreiz esat kaitinājusi. Viņš jūs gaidīja un godināja kā kādu Dievmāti, bet vai jūs neesat tāda kā visas sievietes?»

Reiz, kad es biju aizbraukusi pie Raiņa ciemā, Aspazija visu laiku sēdēja klāt, un sarunai nebija ne spīduma, ne siltuma. Es dzirdu, ka Aspazija paklusām saka Rainim: »Prasi viņai kāpēc viņa raksta, Latvī'» (toreizējs konservātīvs laikraksts); uz to Rainis: »Nav

taču svarīgi, k u r kāds raksta, bet svarīgi, k o raksta.» Ne jau šīs sarunas dēļ, bet gan paša Raiņa dēļ es drīz vien atmetu rakstīšanu »Latvī», kaut gan tie mazie honorāri man bija vajadzīgi kā tuksnesim lietus lāses. Lieta bija tāda: viens no »Latvja» līdzstrādniekiem kādā rakstā nekrietni bija aizkāris Raini. Es piezvanīju uz redakciju un pateicu, ka es nevēlos būt par līdzstrādnieci laikrakstā, kur mūsu lielāko rakstnieku nozaimo. Man atbildēja, ka pirmkārt, Rainis neesot mūsu lielākais rakstnieks, un otrkārt, kāda man esot daļa gar to, kas izteikts citos rakstos, man jāatbildot tikai par manā apcerējumā izteiktām domām. Mani nosauca par vientiesīgu jūsmotāju un pareģoja, ka es savu pārsteidzīgo soli nožēlošot. Bet bija otrādi: jo vairāk es nobriedu, jo tālāk aizgāju no dienas laikrakstiem, kur pērk un pārdod un jauniem rakstniekiem jāraksta tā, kā maizes tēvi liek.

Raiņa dēļ man iznāca viens otrs nopietnāks strīdus. Studentu laikā, kad man bija jādzīvo no nožēlojamām privātstundām, kad es nevarēju algot kārtīgu pavadoni un biju piespiesta dzīvot ļoti asketisku dzīvi, man gadījās »maizes tēvs» — bagātais savādnieks X. Vēl vairāk nekā naudas viņam bija dažādu untumu, tiem viņš bija apaudzis kā ezis adatām. Tagad, kur pagājuši vairāk nekā 20 gadi, es zinu, ka viņa sirds nebija ļauna. Viņš tikai bija ļoti mant- un valdkārīgs cilvēks, kam dzīve nebija devusi iespēju savas kāres normālā ceļā apmierināt. Pirmajā pasaules kaŗā mani vecāki bija zaudējuši gan mantu, gan naudu, bet X. bija ticis pie bagātības. Viņš bija nolēmis man ik mēnesi izmaksāt algu jeb, pareizāk sakot, pabalstu, atcerēdamies manu tēvu, kas viņu bija izārstējis no ļoti grūti dziedināmas

kaites. Toreiz, kad mans tēvs bija sēdējis pie viņa gultas, X. bija teicis: »Visu mūžu jums būšu pateicīgs, ja ne jums, tad jūsu bērniem to reiz atdarīšu.» Viņa nauda manā grūtajā dzīvē daudz ko būtu atvieglinājusi, bet saprašanās mums neiznāca. Viņš man pavēlēja rakstīt par Andrievu Niedru, kas pēc viņa domām bija lielākais latviešu rakstnieks, un aizliedza man rakstīt par Raini, »šo komūnistu, žīdu draugu un ķēmu». Es spītīgi pateicu, ka rakstīšu, par ko gribu, ka Andrievs Niedra mani neinteresē, par Raini turpretī es uzrakstīšu veselu grāmatu, bet to es spēšu tikai tad, kad būšu izaugusi līdz Rainim. Tas nu vecajam X. bija par daudz. Viņa niknais skats mani vai apsvilināja. Viņš turpināja sarunu ar histērisku ietiepību. Stāstīja visādus melus par Raini, tenkas, un jo vairāk es tās atspēkoju, jo netīrāku veļu viņš izklāja manis priekšā. Beidzot teica, ka Rainis ar žīdiem bučojies, un šim nebūšot brīnums, ja Rainis vecuma dienās liks sevi apgraizīt.

»Ārā! Ārā!» es kliedzu. »Prom no manas istabas! Nekad es jūs vairs negribu redzēt. Ārā!»

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Vēl ilgus gadus pēc tam, kad es sastapu savu bijušo mecenātu X., kas no manis īgni bija novērsies, mani pārņēma fizisks nelabums.

Bet Rainim vēl kvēlāk pieķēros.

Tāpat kā Torņkalnā, arī viņa dzīvoklī Baznīcas ielā brīnījos par viņa īstenības aklumu. Vai tad viņš, kas

tik daudz par daiļumu dzejoja, tiešām neredzēja, cik neglīta, sīkpilsoniska bija viņa dzīvokļa iekārta? Kā viņš varēja panest šīs apputējušās, pusnokaltušās palmas, sarkanās vilnas portjēras, nenozīmīgās bildītes? Viņš dzejoja lielās līnijās, bet viņa dzīvoklī — nevienas lielas līnijas! Nevēdinātās istabās viss sīks, šaurs, vecmodīgām mēbelēm pieblīvēts. Pretīgs likās arī lielais Aspazijas runcis: melns, resns, asti viņš kaut kā nedabīgi turēja taisni izslietu gaisā. Aspazija bija apvainota, kad teicu, ka runcis man nepatīk. Seniem ēģiptiešiem kaķis tāču esot bijis svēts dzīvnieks, un arī Bodlērs tik ļoti mīlējis kaķus. Nē, viņa bez sava kaķa nemaz nevarētu iztikt. Toreiz man ar Aspaziju, ar kuŗu man 1942. un 1943. gada vasarā Jūrmalā risinājušās tik neaizmirstamas sarunas, nebija dziļākas saskares.

Reiz Rainis man rādīja kādu jaunu grāmatu. Tā bija vēl neatgriezta. Viņš aizsteidzās uz virtuvi un atnesa — tādu palielu duncīti, ar ko parasti mizo kartupeļus. Es izbrīnījusies paskatījos viņā: »Ar to lai es atgriežu grāmatu?» Bet Rainis nemaz nesaprata manu izbrīnu. Kādēļ gan nē? Ar šo nazi lieliski varot atgriezt grāmatas. Viņš jauno grāmatu izņēma no manām rokām, gribēdams rādīt, cik labi virtuves daikts der šim nolūkam. Bet mēs tālu netikām. Ienāca Anniņa — acīga, omulīga un valdnieciska. Kur palicis viņas nazis? Kas drīkstējis to paņemt? Nākot vakariņu laiks. Jāloba kartupeļi, un naža nav. Viņa izņēma savu nazi no Raiņa rokām, it kā Rainis būtu mazs nerātns bērns, kas izdarījis kaut ko neatļautu. Smiedamās un rādamās viņa aizgāja, un mēs palikām ar neatgrieztzu grāmatu.

Nekad pie Raiņa neesmu dzērusi ne kafiju, ne tēju. Nevienu maltīti ar viņu neesmu dalījusi. Ir prātā tādas lietas nenāca. Baznīcās taču nemēdz ēst.

Nē, šai istabā, tā saucamā zālē, viņš nekad nerakstot. Ja vispār telpā kaut ko raksta, tad »savā kaktiņā», un viņš man gribēja parādīt savu guļamistabu. Man ratiņu nebija līdz. Viņš mani paņēma uz rokām un ienesa dibentelpā. Gulta bija šaura, asketiska, pārklāta ar pašaustu strīpainu segu, kādu uz laukiem mēdz aust vecmāmiņas. Lieli grāmatu plaukti. Sevišķi atmiņā palika Veneras attēls. »Jā, man vajadzīgs, lai viņa būtu manā tuvumā, mūžīgi sievišķais. Bez tās dzejnieks pazudis . . .»

Lija lietus. Auksts, apnicīgs, kāds bieži līst mūsu novembŗa dienās. Braucot pie viņa, visas savas domas koncentrējot uz viņu, skaitīju:

»Sāk lielām lāsēm lietus
Uz mana jumta līt.
Tā viena paka] otrai
Uz sirdi sāpes krīt.
Man nebij laika bijis
Pie viņām piedomāt,
Bij visi spēki jāliek
Pie lielā darba klāt.»

Rainis ilgojās saules. »Bez ēdiena vieglāk iztikt nekā bez saules,» viņš teica. Arī cietumā visgrūtākais esot bijis tas, ka bijis jādzīvo pilnīgi bez saules. Saules

trūkums bijis viens no iemesliem, kādēļ viņš sabrucis ar nerviem. Trimdā Kastaņolā bijis ļoti grūti, bet skaistas ir bijušas daudzas sausas, saulainas dienas. Nē, lietainās dienās viņš nevarot rakstīt, tad vienmēr jūtoties savārdzis. Neviļus uznākot domas par nāvi.

Par nāvi? Kā viņš vispār drīkst domāt par nāvi? Labākajos brieduma gados . . . Viņš kratīja galvu: »Ikviens var iet. Bez katra iztiks. Bij velti viss no gala un līdz galam . . .«

Viņš piegāja pie loga, piespieda pieri stiklam un ilgi klusēja. Es domāju: ak, kādēļ es neesmu Dievs, kādēļ es nevaru atstumt šos apnicīgos lietus mākoņus un likt saulei spīdēt, kas grūtsirdības ēnu aizdzītu no viņa pieres.

Ar muguru pret mani stāvot, viņš teica klusā, tikko sadzirdamā balsī:

»Un tagad es jums kaut ko teikšu, ko vēl nevienam neesmu teicis: es negribu, lai mani apraktu šai zemē.«

»Tā taču ir dzimtenes zeme. Jūs pats esat rakstījis:

Šī smilts, šī zāle, kur stāvam, ir svēta;
Šai zemē reiz asins sēkla sēta.«

»Jā, bet arī naida sēkla. Nav citas tautas, kur viens otru tā izsmej, nicina un kājām min kā pie mums. Man apnikusi viņu vēsā vienaldzība un viņu naids.« Un pēc garākas pauzes viņš vēl piebilda: »Man pāri darīts, ārkārtīgi pāri darīts. Un man tāda jokaina sirds. Neviena sāpe neizzūd. Es neko nespēju aizmirst. Pāridarījuma dzelons ieķeras un čūlo. Tagad viņi mani nicina, es viņiem esmu vienaldzīgs, kādēļ lai tad viņi svētceļotu uz manu kapavietu? Viņu sirdis ir cietas,

viņi mīl tikai mirušos. Vai jūs dzirdat, kā lietus līst? Veļu mēnesis. Kaut es varētu aizbraukt no šejienes. Tur Kastaņolā man bija daudz grūtāk nekā šeit, un tomēr man bija vieglāk: tie nebija brāļi, kas pāri darīja.»

Un atkal līst lietus.

Zēnīgi bikls viņš bija savā stāstā, pieminot tās, kuŗas mīlējis. Tā mēdz pieminēt nevis cilvēkus, bet puķes vai gleznas. Kā krāšņa pavasaŗa puķe manu acu priekšā pavizēja Birutas Skujenieces zeltvizainais tēls.

Maņi pie Raiņa bija atvedis nejaušs, parupjš pavadonis. Ieraugot viņu, Rainis atbīdīja to un pats mani nonesa pa trepēm. Kāpnes bija negantas. Ak, līdz mūža beigām es atcerēšos šīs stāvās, šaurās līkloču kāpnes. Viņam nebija daudz fiziska spēka, bet beigu beigās mēs tomēr laimīgi nonācām lejā. Pavadonis — sētnieks — stāvēja blakus un muļķīgi smīnēja. Lietus bija pieņēmies. Man nebija ne lietusmēteļa, ne lietussarga. Arī segu kājām bija aizmirsusi paņemt. Ratiņi bija stāvējuši uz ielas un pielijuši. Bet mani tas maz uztrauca.

Nē, tā es nedrīkstot aizbraukt. Lai pagaidot mirklīti. Viņš nonesīšot segu.

»Ak, ir taču tikai mazs gabaliņš, nepūlieties. Es nesaaukstēšos,» es teicu. Arī sētnieks negribēja ilgāk gaidīt, bet Rainis uzskrēja augšā, norāva no savas gultas strīpaino vilnas segu un ietina tai manas kājas, ar savu kabatas lakatiņu noslaucījis sēdekli. Viņš bija izskrējis kailu galvu, bez mēteļa. Lietus lija straumēm.

Vienu otru godinājumu esmu saņēmusi savā vēlākajā mūžā, dāvanas un ziedus, bet nekad es neesmu tikusi tik bagāti apdāvināta kā tai lietainajā vakarā, kad Raiņa rokas man uzklāja strīpaino segu. Tā likās tik silta un laba, tā bija aizsargs ne tikai pret novembŗa lietu un aukstumu, bet pret pasaules aukstumu.

Vēl šodien, pēc 20 gadiem, mani pirkstgali atceras, cik audums bija grods un silts. Un tagad, tik neganti salstot, ka aiz aukstuma vai jāraud, es ilgojos pēc šīs segas, kas aizdzina novembri, lietu un drausmo pamestības izjūtu.

Saulainā septembŗa dienā es, kopā ar savu pavadoni atgriežoties no kādas lekcijas, sastapu Raini. Mēs ilgāku laiku nebijām redzējušies. Viņš aizsūtīja pavadoni, un pats stūma manus ratiņus. Jau vakaroja. Mēs braucām gar Operas kanāli. No kokiem raisījās lielas, dzeltānas, saules piesūkušās lapas — Raiņa dzejas simboli. Kad es viņam to teicu, viņš smaidīdams mani noglāstīja: »Jums vienmēr tik daudz labu vārdu. Kur jūs tos ņemat. Vai sāpēs?»

Viņš lūkoja sarunu pievērst man, manai dzīvei, manām studijām, maniem nodomiem, bet man par to runāt bija gaŗlaicīgi un arī kauns. Ar viņu kopā man visa pasaule bija Rainis, bet viņš, runājot par sevi, bija neticami bikls un atturīgs, tikai retos satrīcinājuma brīžos tas bija savādāk. Šai pastaigā viņš man pateica to, ko ļoti reti man kāds ir teicis, to, par ko cilvēki kopā ar mani nemaz neiedomājās. Ļoti saudzīgi viņš ieminējās, ka mana dzīve Rīgā laikam gaužām sarež-

ģīta un maksājot dikti dārgi; viņš brīnoties, kā es ar visu tiekot galā. »Jūs ar savu garaspēku radāt savu patstāvību. Jūs savu dzīvi darināt kā savu rīku. Jūs pati sevi pārspējat ar savu dzīves sparu — tas ir apbrīnojami, bet . . . arī garam ir savas robežas . . . Un tā reālitāte, tā nežēlīgā dzīves reālitāte.» Viņš katrā ziņā gribēja man iedot kādu naudas summu, lai »dzīves reālitāte» vieglāk kārtotos, bet man tas toreiz likās tik drausmīgi, jā, pat kā apvainojums mūsu zeltstarainajiem sastapšanās brīžiem.

»Nē, nē, lūdzu nedarait tā . . . Man ir gana, man visa kā pietiek, ja es drīkstu šad tad ar jums kopā pabūt.»

Smaidīdams viņš teica: »Un tad ļaudis apgalvo, ka ideālisms latviešu jaunatnē miris! Vai jūs lasījāt ievadrakstu šīsdienas avīzē? Ievadraksta autors apgalvo, ka mūsu jaunatne kļuvusi pavirša, mantkārīga, ka tikai sports to vēl spēj sajūsmināt. Ak, ja šis ievada rakstītājs jūs pazītu, kā gan viņš tad nokaunētos!»

»Tādi, kā šis ievada rakstītājs uz mani nemaz nepaskatās,» es smiedamās atbildēju. »Un ja ieraudzītu, tad vienaldzīgi paietu garām. Lai mēs rakstītu ko rakstīdami, mēs rakstām vienmēr par sevi, un arī attiecībās ar cilvēkiem mēs apstājamies tikai pie sev līdzīgām būtnēm.»

»Jā, varbūt jums taisnība,» viņš pacēla lielu, dzeltānu kļavas lapu ar sarkanu kātu un ielika to man klēpī. Likās, dzintarīgajā rudens gaisā skanēja Bacha fuga: ģiedra, bijīga, bezgala tāla dzīves tirgum, tuva pasaules Celtniekam. Dvēsele atvērās, kļuva plaša kā debesu jums.

Pēc dažām dienām laikrakstā parādījās mazs Raiņa dzejolītis. Tikai es zināju, ka šīs vārsmas veltītas man.

Zelta taurenītis bija ielidojis manā istabā, un es uzmanījos, lai cilvēku nemākulīgās rokas to nenoķertu un tam nenolaupītu spēju lidot. Tik trausli bija viņa zelta spārni, un tādi ir arī daži pārdzīvojumi: tikko tiem pieskaras svešnieku ziņkārīgās rokas, tie zaudē zelta spārnotību.

Es dzīvoju no viņa tuvuma, bet tikai retumis uzdrīkstējos viņam zvanīt vai arī rakstīt. Tikai divas reizes aizgāju neaicināta. Vienu reizi tas bija dažas dienas pirms operācijas. Jutos fiziski ļoti slikti. Bija vasaras vidus. Ziedēja pirmās rozes, bet man bija jāieslēdzas tai pasaulē, kur viss ož pēc ētera, lizola un slimības. Uz cik ilgu laiku, to neviens nezināja.

Ļoti priecājos, ka Raini sastapu mājās. Mēs runājām par persiešu dzeju un Gēti. Jā, protams, viņam kā Fausta tulkotājam Gēte esot ļoti tuvs, bet tikai dažos noslāņojumos. Daži viņa būtības šķiedri dus pilnīgi citā plāksnē. Sveša viņam Gētes negātīvā izturēšanās pret brīvības cīņām, Gētes vienaldzība pret sociālo postu. Nav arī Gēte pazinis iežēlu.

»Šai ziņā Gēte bija pagāns,» es teicu.

»Arī es esmu pagāns, tikai citā nozīmē,» atbildēja Rainis. »Vai jūs neesat ievērojusi, ka manos rakstos tikai vienu vienīgu reizi, proti Jāzepā, pieminēts Dievs, un arī tur tā gluži nejauši. Bet iežēla ir vairāk nekā reliģija. Bez līdzcietības nav cilvēcības. Nevaru iedomāties pasauli bez iežēlas, tā pilna vaidiem un atvaidiem.

Dzejnieks ir tas, kas sadzird visas pasaules bēdu dziesmu.» Logs bija atvērts. Kopā ar saules tveici un putekļu smaržu pa logu nāca vasaras elpa, silta, pieglaudīga vilinātāja. Kāda balss aicināja uz mežu, pļavu, dārzu, upi, bet man nākamā rītā bija jāieslēdzas slimības cietumā. Mani gaidīja sāpes un mocības. Asaras sakāpa acīs. Rainis nekā nejautāja, bet noglāstīja mani, bikli un viegli. Un pēkšņi man likās, es sēdu pļavas vidū. Visapkārt zied gundegas, un cīrulis gavilē virs manas galvas.

Slimnīca bija pārpildīta, un es nevarēju dabūt atsevišķu istabu. Es psīchiski cietu vairāk nekā fiziski. Sevišķi bezmiedzīgās naktīs, kad pa logu nāca jasmīnu smarža . . . Diezin, vai es toreiz būtu izveseļojusies. Operācija bija, kā mēdz teikt, labi izdevusies, bet sirds darbība bija slikta, un arī temperātūra negribēja krist. Vītālitāte bija aizlūzusi. Dienām un sevišķi naktīm nebija gala. Tad atnāca kāda svētdiena, kuŗas vakarā izzuda visi rēgi. Priekšpusdiena un pēcpusdiena bija tukša, nomācīga. Pievakarē apkopēja ienesa mazu paciņu un nevīžīgi nometa uz gultas. Es biju tik nogurusi un nomākta, ka tikai pēc ilgāka laika attinu zīda papīru: samtaini mīkstas, pelēki baltas puķu zvaigznes — leontopodium alpinum. Kalnakāpēja puķes. Tikai viņš tās varēja atsūtīt. Bet vai tas iespējams? Es viņam taču nekā nebiju stāstījusi par slimnīcu. Es meklēju zīmīti. Jā, tur bija viņa rokraksts: tikai adrese, cita nekā, bet šo rokrakstu es pazinu, šo nervōzo »cietumnieka» rokrakstu. Sirds pielija saules. Es jutu viņa pirkstus viegli, glāsaini pieskaŗamies manai pierei: »Nevajaga skumt. Daudziem ir grūti. Ļoti daudziem. Vai jūs to nezināt?» Vēlā vakarā pie manis ienāca slim-

nīcas direktors. Viņš pēkšņi bija kļuvis tik laipns un rūpīgs, teica, ka tagad esot atbrīvojusies atsevišķa istaba. Tā gluži starp citu viņš pateica. »Jūs personīgi pazīstat Raini? Hm . . . Kas to būtu domājis! Jūs taču piederat gluži citām aprindām, pārstāvat citu ideoloģiju, bet viņš . . . Hm, jā, viņš šodien piezvanīja, teica, lai gādājot, cik vien iespējams, lai jums šeit slimnīcā pie mums būtu labi . . .»

Es dabūju atsevišķu istabu un labāku kopšanu, bet varbūt viss man likās labāks, mana sirdsprieka apmirdzēts. Sniegbaltītes no citas pasaules, no manas gara dzimtenes, stāvēja uz mana galda, solīdamas gaišu satikšanās brīdi.

Daudz izšķērdīgu puķu sūtījumu esmu saņēmusi savā mūžā, bet nekad vairs — šo smalko, kluso un tomēr tik bezgala stipro, uz klintīm augušo kalnakāpēja puķi.

Un vēl vienu reizi es pie viņa aizgāju neaicināta. Es biju beigusi ūniversitāti un beigusi spoži. Profesori tik bieži man bija teikuši, ka esmu pārāka par citiem studentiem, ka beidzot pati sāku tam ticēt. Biju pārliecināta, ka absolvējot ūniversitāti, radīsies daudzas darba iespējas. Bet man nevērās nevienas durvis. Dažos mēnešos es biju kandidējusi uz sešām dažādām vietām un visur izkritusi. Izmisusi aizgāju pie Raiņa — viņš toreiz bija izglītības ministrs. Izstāstīju viņam savas bēdas. Teicu arī, ka Skolotāju institūtā esot vakanta vieta, bet ja lieta nonāks līdz balsošanai, mani laikam atkal izbalsos. Viņš uzklausīja manu stāstu un teica

neparasti noteiktā balsī: »Jums vieta Skolotāju institūtā jādabū. Es tūlīt piezvanīšu izglītības nodaļas vadītājam, teikšu, ka es jūs izraudzīju.»

»Ak, vai tas nebūs neērti?» es bažījos.

»Nē,» atteica Rainis. »Es to darīšu nevis jūsu dēļ, bet jaunatnes dēļ, kuŗai jūs esat nepieciešama. Skolai vajadzīgi saules nesēji, kas spēj sajūsmināt uz lielu darbu.» Tad izgāja otrā istabā, lai tēlefonētu. Es tikai dzirdēju atsevišķus vārdus, pusteikumus: »Es vēlos, lai Mauriņa strādātu institūtā . . . Tā arī pasakait viņiem . . . Balsošana? . . . Par skaidrām lietām nav jābalso.»

Atgriezies pie manis, viņš teica: »Lieta nokārtota. Jūs vietu dabūsit. Audzinait saules meklētājus.»

Strādājot Skolotāju institūtā, es katru rītu, braucot uz skolu, sev atkārtoju šos vārdus un katru vakaru, noslēdzot dienu, sev jautāju, vai esmu attaisnojusi Raiņa cerības. Nē, vēl nē. Vajaga vēl vairāk dot, vēl labāk gatavoties, vēl plašākus apvāršņus vērt.

Uz nevienu pārbaudījumu ūniversitātē, atskaitot valsts eksāmenus, es neesmu tik rūpīgi gatavojusies kā uz stundām Skolotāju institūtā. Vai mani skolnieki sajuta Raiņa gara sauli, to nezinu, bet man tas bija viens no laimīgākiem gadiem manā mūžā.

Raiņa darbus es iztirzāju pēdējā klasē. Tā izauga mana mazā grāmatiņa: »Daži pamatmotīvi Raiņa mākslā». Vēl nebiju atradusi savu stilu, vēl dzīvoju Kanta, Vindelbanda un citu filozofu varā. Nevis tiešais skatījums man bija galvenais, bet abstrakcija un loģiskā doma. Vērtību filozofijas, transcendentā ideālisma aizgrābta, iztirzāju Raini, pamatojoties Vindelbanda mācībā. Manas pamattezes bija: 1) mēs dzīvo-

jam, lai piepildītu vērtības; 2) no visām vērtībām augstākā ir cilvēcība. Lai šo ideju piepildītu, cīnās Jāzeps un citi Raiņa varoņi. Neatkarīgi no Vindelbanda kavējos pie Raiņa individuālisma. Kad raksts bija gatavs, gribēju to nolasīt Rainim. Aizbraucu pie viņa. Pateicu, ka viņš vienīgais latviešu filozofs, vienīgais problēmu risinātājs un ka no šā viedokļa vēl neviens literātūras kritiķis un vēsturnieks viņu nav iztirzājis. Es viņam stāstīju par Vindelbandu, kuŗa Prelūdijas toreiz zināju vai no galvas. Rainis nepazina šo vācu filozofu, klausījās ļoti uzmanīgi, ar dažiem jautājumiem padziļinādams manu stāstījumu. Beidzot viņš teica: »Jā, jūsu interpretējumā iznāk, ka šis vācu filozofs mans gara īstinieks. Būs sīkāk jāiepazīstas ar viņu.» Sakarā ar Vindelbanda domām par nemirstību runājām par aizmūža dzīves iespējām. Nē, individuālai nemirstībai viņš neticot, bet noliegt nemirstību ir neiespējams. Dabā nekas neizzūd, un kas zīmējas uz cilvēku, tad »tikai cik citos biji, tik esi»; ar šiem vārdiem viņš noslēdza savas pārdomas.

Nolasīju savu apcerējumu. Klausoties viņa seja apmirdzējās, viņa acis spulgoja arvienu gaišāk: »Tik dziļi mani vēl neviens nav sapratis kā jūs. Jūsu skicējums tūlīt jāiespiež. Jūs esat nojaukusi tās šaurās robežas, kuŗās mani grib iežņaugt. Jūsu vārdi aizveŗ sāpju sūci. Vai jūs arī apzināties, kāda maiga vara jums dota pār cilvēku dvēselēm?»

Es biju laimīga. Vēlākos gados esmu daudz rakstījusi par latviešu un ārzemju autoriem, bet neviens no viņiem nav tik pazemīgi un bijīgi saņēmis katru manu vārdu, tik vaļsirdīgi priecājies par atbalsi kā Rainis. Gēte kādā rakstā izteicās, cik lielā mērā viens vienīgs

atzinīgs vārds spēj ierosināt dzejnieka fantaziju: »Bedeutende Fördernis durch ein einziges geistiges Wort.» Par spīti savai iekšējai pašapziņai Gēte, atvērts visām pasaules skaņām, bija ļoti jūtīgs pret noliedzēju un atzinēju spriedumiem. Nevis glaimus, bet katru sapratēja vārdu viņš saņēma kā dārgāko dāvanu. Tāds bija arī Rainis.

Rainis nolēma, ka izdevējam Gulbim jāiespiež mans apcerējums. Es šaubījos, vai Gulbis gribēs izdot jauna, nepazīstama autora darbu, bet Rainis nešaubījās, ka Gulbis izpildīs katru viņa lūgumu. Tik draudzīgas bija attiecības starp Raini un viņa izdevēju. Lai man nebūtu pūļu, Rainis pats uzņēmās sacerējumu nonest izdevējam un nokārtot visus praktiskos jautājumus. Ar šo manu pirmo grāmatā izdoto apcerējumu (1928) saistās tikai gaišas atmiņas. Vēl mazā grāmatiņa nebija iespiesta, un jau Gulbis bija atsūtījis honorāru. Neatceros, cik, bet man toreiz likās, ka tā ārkārtīgi liela summa. Tā bija vienīgā reize manā dzīvē, kad honorārs, tā sakot, iekrita klēpī.

Ar mazu svētdienu sākās mans literātūras ceļš, kuŗā svētku brīžu bija pavisam maz, Lieldienas un Vasarsvētki gadījās reti, bet Lielā Piektdiena bieži atkārtojās. Arī kritika šo darbu nenolamāja, bet ja viņa to arī būtu darījusi, mani tas nebūtu skāris: man bija Raiņa atzinums. Šai atzinumā es biju bagāta. Pati tagad zinu, ka tai skicējumā esmu skārusi tikai viņa drēbju vīli. Katrā turpmākā gadā es dziļāk aptvēru, vairāk saaugu ar viņa kalnakāpēja mākslu. Bezgala sāpēja sirds, ka viņš manus turpmākos rakstus un galvenām kārtām viņam veltīto eseju »Saules meklētājos» nav varējis vairs lasīt.

Labi atceros Iljas Mūromieša pirmizrādi. Šai darbā daudz autobiografisku momentu. Rainis, pats būdams sirmgalvis, rakstīja traģēdiju par sirmgalvi. Kā Jāzepam, tā arī Iljam jāatbrīvojas no savtīguma un godkāres, lai kļūtu par tautas aizstāvi, sargātu labus ļaudis, bāra bērnus. Arī Ilja ir gluži viens, arī viņam nav ne uzticīgu draugu, ne bērnu. Kad Rainis radīja šo traģēdiju, viņam bija 54 gadi. Ievadā viņš raksta: »Ilja sāk savu gaitu jau kā piedzīvojis vīrs, 30 gadus vecs, arī man bija lemts sākt darbu tanī pat vecumā, vai brīnums, ka Ilja man rēgojas kā paraugs?» Rainim, tāpat kā viņa varonim, toreiz mati jau sirmojās, bet sirds vēl dega kvēlē.

Pirmizrāde notika, labi neatceros, 1927. vai 1928. gadā, bet labi atceros, ka uz izrādi braucu ar ratiņiem no Pārdaugavas uz Nācionālo teātri. Pirms izrādes Rainis ar mani bieži bija runājis par traģēdijas galvenajām domām. Toreiz, strādādama Skolotāju institūta, kā jau teicu, dzīvoju Pārdaugavā, nokļūšana uz pilsētu bija ārkārtīgi sarežģīta, un tā mēs tai posmā galvenā kārtā satikāmies gaŗās tēlefoniskās sarunās. Rainis pirmizrādi gaidīja lielā pacilātībā, bet arī ar lielām bažām. Ārkārtīgi atturīgam personīgās atzīšanās, viņam likās, ka viņš Iljā Mūromietī atklājis visu savu iekšieni: ilgas pēc bērna, pēc sava gara mantiniekiem, savu cīņu pret godkāri, izmisīgo vienpatību, vilšanos mīlamā sievietē un draugā, kaislīgo līdzjūtību ar visiem likteņa piemeklētiem, ticību mūžīgam rītam.

»Visu es pateicu, bet ja nu mani nesapratīs? Varbūt tautai nemaz nav jāstāsta par sevi? Jārunā par viņiem,

vienmēr tikai par viņiem, bet Ilja mani sen, sen pavadījis. Viņš man mīļš kā vecāks brālis. Es nevarēju viņu sevī paturēt. Bija jāļauj viņam iznākt dienas gaismā.»

Pirmizrādē zāle nebija izpārdota. Raiņa jaunā traģēdija un daudzi, daudzi tukši krēsli — kā tas iespējams? Mana sirds sarāvās. Teātŗa zālē sastapu dažus no saviem studiju biedriem. Ierosināju Raini saņemt ar aplausiem. Sasprindzinātā nepacietībā gaidīju viņa ierašanos. Kad viņa sudrabotā galva parādījās direkcijas ložā, mēs sākām aplaudēt, plaukšķinājām no visa spara, bet tikai daļa skatītāju mums pievienojās. Aukstas, aukstas ir cilvēku sirdis, tikai zemē aprakto dzejnieku tās prot kvēli godināt, dzīvo turpretī tā remdeni, tā pavēsi, tā ar lielu kritiku, bet dzīvajam, tikai dzīvajam nepieciešama atbalss! Ai, kā es toreiz izjutu latviešu dzestrumu, izjutu to, ko dažus gadus vēlāk lasīju viņa Dienas grāmatā. Izrāde ritēja bez sevišķas pacilātības. Inscenējums bija košs, bet vadmotīvi netika pietiekami izcelti un pasvītroti. Likās, ka režisors un aktieŗi nav saauguši ar Raiņa galveno domu, bet tikai iemācījušies to no galvas: »Nesaņemsi Rītu, akmens tapsi pats.» Lielisku iespaidu atstāja aina, kur Ilja, vientulības sniegam sniegot, sastingst par akmeni. Man asaras sakāpa acīs. Starpbrīdī Rainis piecēlās ložā, un viņa skats pētījoši slīdēja pār skatītāju telpu. Mani ieraudzījis, viņš pamāja ar roku un jau nākamā mirklī bija atnācis pie manis. Cik sirsnīgi viņš prata sasveicināties! Tagad svešumā, salstot fiziski un vēl vairāk psīchiski, smeldzīgi atceros Raiņa sasveicināšanās veidu: vienmēr bija tā, it kā ziemas istabā iespīdētu silta saule. »Un jūs, Zenta Mauriņa, tik lielu ga-

balu atbraucāt? Tik lielas pūles uzņematies, lai mani iepriecinātu?»

»Nē, es atbraucu, lai sev gūtu to prieku, bez kuŗa nevar dzīvot. Pat stiprais bogatirs Ilja bez prieka nav varējis dzīvot.»

»Ja, arī Ilja nevar,» viņš atkārtoja un ātri novērsās, jo viņa acis tapa valgas.

Arī izrādes beigās publika bija vēsa. Iedomājoties to ledaino atmosfairu, kādā Rainis atgriežas mājās, mana sirds sažņaudzās sāpēs. Man likās, neviens nezina, cik viņš liels. Nezina, ka viņš pārāks par visiem un ka viņš, mūžības vārdu teicējs, vēl tikai īsu brīdi būs mūsu vidū. Gribēju vēl tajā pašā vakarā viņam piezvanīt, bet neiedrošinājos. Biju jau gultā, kad atskanēja tālruņa zvans.

»Nē, nē, es negulēju,» es teicu. »Es domāju par jums. Vai pie jums kādi draugi?»

»Nē, es esmu viens. Vai jūs arī jutāt, ka mani nesaprata?»

Es nezināju, ko atbildēt. Patiesība bija pārāk skumīga.

»Poruku arī nesaprata. Poruku viņu stulbums iedzina ārprātā. Mani tas dzen izmisumā:

Tukšums krūtīs,
Dvēselei riebjas,
Sakrīt sirds — —
Aplaupīts, izģērbts,
Atstāts viens,»

viņš skaitīja klusi, tikko sadzirdami.

»Es aiziešu, mans darbs paliks. Varbūt tas reiz uzvarēs, bet es pats to nezināšu.«

»Dzimtenē veldzēts ik lauks, Trauks tik tev pašam ir tukšs,« es teicu viņa paša vārdus kā atbalsi viņa skumjām. Un tad stāstīju, kādu iespaidu atstājušas atsevišķas ainas, ka manuprāt izrāde bijusi pārāk sadrumstalota, ka galvenā ideja neapmirdzējusi visu traģēdiju. Katra sīkākā piezīme viņu ļoti interesēja. Mēs runājām veselu stundu.

Kad vēlāk, pēc viņa aiziešanas aizsaulē, publicēja viņa Dienas grāmatu, šo asketiski skopo dvēseles stenogrammu, un es lasīju rindas, rakstītas nāves gadā. »Domāju, ka visi mani atstāj: politika, dzeja, teātris,« vai arī dažas dienas vēlāk. »Darbus var dot tikai laba atmosfaira, bet es viens un viens,« — es zināju, kādā noskaņojumā tās radušās, kāds bezgala rūgtums aiz tām slēpās. Ledaina atstātības izjūta, trimdinieka noskaņojums viņu mocīja dzimtenē, savas tautas vidū!

Un tad nāca tā diena, kad es saņēmu nāves vēsti. Savādi, ka šo vēsti man atnesa Marta, tā pati Marta, kas mani pavadīja manā pirmajā svētceļojumā pie Raiņa. Tas bija 1929. gadā.

Es tikko biju atgriezusies no ārzemēm. Vasaras semestri biju studiju nolūkos vadījusi Heidelbergā un slima atgriezusies no turienes. Raiņa dzimšanas dienā, 11. septembrī, man bija jāguļ gultā. Skumu, ka nevarēju viņu apciemot, bet mierināju sevi domās, ka tai dienā droši vien ap viņu būs daži mīļi cilvēki. Vēlāk par šo dienu lasīju viņa dienas grāmatā, ka viņš juties

kā putns krātiņā un ka veltīgi gaidījis kādu mīļu cilvēku atnākam. Par šo piezīmi vienmēr domāju, kad pēc viņa nāves veļelas skolu delegācijas gaŗā, gaŗā rindā gāja sveicināt viņa kapa vietu viņa dzimšanas dienā. Vai tiešām cilvēks ir tik nejauka būtne, ka viskvēlāk spēj mīlēt tikai trūdus, ka visvairāk spēj upurēt trūdiem? Lūk, to es nekad nesapratīšu. — Viņa pēdējā dzimšanas dienā spīdēja spoža saule. Kristalls un zelts. »Zili stikli, zaļi ledi, vidū gaŗi saules mati,» es skaitīju gultā gulēdama un raudzīdamās pa logu, kā rudens pavedieni, no kuŗiem vēlāk saaužas aukstie miglas palagi, sudrabojas dzidrā gaisā. Dienu vēlāk ienāca Marta. Viņas tumšās acis bija tik bēdīgas, ka mana sirds sarāvās ļaunā priešnojautā. »Skan sērās vēja kokle sārtā miglā,» viņa teica un pēc mazas pauzes piebilda:

»Mīļā Zenta, esi stipra. Kaut kas briesmīgs ir noticis. Bet tu nedrīksti raudāt. Viņš ir aizgājis. Savu spozmi vienojis ar sauli.»

Un tad mēs abas klusējām. Un tad — abas raudājām. Un ja es Martu zemes virsū nesastapšu, bet kaut kur aizmūžu dārzos, es šo kopīgi raudāto asaru dēļ viņu pazīšu un mīlēšu.

Par spīti ārsta aizliegumam, es piecēlos, lai atvadītos no Raiņa. Šoreiz arī Marta nerunāja, bet es nevarēju savādāk. Man bija jāiet.

Nereāla likās Rīga zeltotā rudens rotā. Diena bija tvirta, asa, gaiša kā viņa dzeja. Likās, aizsaules gaisma izlieta pār namiem un dārziem. »Vēl klusumkalns, vēl mēļais zvaigžņu vainags . . .» Viņš dusēja zārkā savā dzīvoklī Baznīcas ielā, viesu istabā, kur mēs tik bieži bijām satikušies. Kāpnēs, priekšnamā un pašā istabā

— liela ļaužu drūzma — tik pretdabīga tā likās un arī tik pretīga. Ko viņi gribēja? Skatīties? Savu ziņkāri apmierināt? Man nāca prātā vārdi, ko viņš bija teicis šai pašā telpā:

»Man apnikusi viņu vienaldzība,
Man nervi netrīs vairs no viņu naida . . .«

Dziļās sērās Aspazija stāvēja zārka galvgalī, saraudātu, uzpampušu seju. Man likās briesmīgi, ka viņam jāguļ tik šaurā telpā, svešu ļaužu ielenktam. Vai nebūtu labāk, ja viņa zārks stāvētu tur Jūrmalas kāpu priedēs, kur viņam bija uznākusi priekšnāves lēkme? Tad saule, kuŗu viņš tik bezgala mīlējis, mēness uņ zvaigznes varētu no viņa atvadīties un Jūrmalas vējš un jūŗas bezgalības dvaša. Viņam mirstot, tikai žīdu ārsts bija klāt, viņa dzimšanas dienā sabiedrības pīlāri nenāca viņu sveicināt, pēdēja pirmizrādē ļaudis necēlās kājās, lai viņu godinātu, un kādēļ tagad visa šī patmīlīgā liekulība? Godas sardze un vainagu kalni! Atgriežoties mājās, atkārtoju viņa rūgtenos vārdus. »Vientulība ir pāri nāves domai . . .« Likās, pat nāve viņu nebija atpestījusi no vientulības.

Uz kapsētu es neaizbraucu, nebija spēka, un arī — negribējās. No tās dienas sevišķi spilgti atmiņā palikusi spoža saule — Raiņa lielākā draudzene, viņa īstākā pavadītāja. Kā mierinājums likās doma, ka saule viņam saglabā uzticību.

Cik vien atceros, arī turpmākos gados gandrīz vienmēr Raiņa dzimšanas un nāves dienā spīdējusi saule, un tā es, pat svešās zemēs būdama, jutos ar viņu vienota.

Aizveŗot šīs atmiņu lapas, kuŗās es atzīmēju to, kas vārdos izsakāms, labi apzinos, ka dziļākais un skaistākais cilvēku attiecībās ir neizsakāms — puteklīši uz tauriņa spārniem.

Tagad, kur noslēdzas vesels gads svešumā un trimdā, kur tagadne tik kaila un nabadzīga un nākotne tumšā neziņā tīta, man manas satikšanās ar Raini šķiet kā sapnis un pasaka. Bet »vai katrs dzīves gājums nav tik pasaka un sapnis»?

1945.

II *Dzejas raksturojums*

»Dod man divas
pasaules un saules.»

No pasaules literātūras ģenijiem Raiņa līdzinieks ir nežēlīgais ideālists Ibsens, kuŗa pašatzīšanos Rainis tik labi tulkojis:

Dzīvot ir kaŗot pret tumsas spoku,
Kas mums sirdī un smadzenēs mīt.
Dzejot — spriest tiesu ar stingru roku
Par sevi pašu un netaupīt.

Šos vārdus Rainis varēja attiecināt arī uz sevi. Arī viņam dzeja bija paštiesa, arī viņš sevi nekad netaupīja.

Otrs Raiņa līdzinieks ir lielais mīlētājs un lielais nīdējs Dante. Abus kalna kāpējus tuvina sevisveidošanas problēma, mīlas izpratne, sievietes pielūgšana. Dantes Beatrīčes ciltij pieder Raiņa Dīna, un ko pasaules literātūrā nozīmē Vita Nuova, to mums latviešiem — Dagdas skiču burtnīcas. Raiņa garīgais draugs un ceļvedis kopš jaunības dienām bijis Gēte. Fausta tulkojums ir viņa pirmais darbs. Un Raiņa aktīvitātes filozofija, par kuŗu runāsim vēlāk un kuŗas kodols ietveŗams vārdos »sākumā bija darbs», nenoliedzami Gētes ietekmēta. Rainis, kas vispār reti citē citus autorus, Gētes vārdus piemin lielā bijībā, sviķi tur, kur

jātiek pāri kādai dzēlīgai sāpei — tā to vērojam Dienas grāmatā un arī Krauklīša ievadā. Ar zināmu gandarījumu viņš atzīmē, ka Krauklītis sākts laimīgā dienā — Gētes dzimšanas dienā. Vēl kā Raiņa gara tuvinieku, kuŗu viņš pats gan nav pazinis, varētu minēt nemirstības alcēju Unamuno. »Es negribu mirt, es nevaru mirt!» — šo spāniešu traģiskā domātaja kliedzienu labi pazīstam Raiņa dzejā.

»Dzimteni mēs nedodam
It nevienam naidniekam.»

Tikai pēdējā laikā mēs esam sākuši izprast nācionālo, latvisko Raini, tikai tagad mēs sākam apzināties, ka Latvija dzimusi Raiņa iezvanīta, un ka tas notiek tik vēlu, par to nav jābrīnas: mūsu dižgarus mēs parasti esam vairāk pārpratuši nekā sapratuši. Pec nāves izdotie darbi liecina, ka Rainis vairāk nekā divdesmit gadus domājis par īpaša dzejas darba izdošanu ar nosaukumu Dvēseles dziesmas, tur galvenais tēls, apsūdzējis esošo, aiziet kalnu vientulībā, kur apskaidrojas un tad nāk atpakaļ, lai sludinātu ļaudīm jaunu estētiku, reliģiju, filozofiju un beidzot atrastu dziļāko gudrību vistuvākajā zemē — latvietībā. Dvēseles dziesmās atrodam Raiņa aicinājumu »latvju tautu vērst par saules tautu», kuŗai reiz jānokļūst viscilvēces lielgaitās. Latvju tautai jābūt saules tautai, kaut »dziļām brūcēm visa miesa klāta». Tā Raiņa ģenija iezīme: latvisko apzinīgi iestīgot vispasaules kultūras lokā. Arvienu viņš gribējis pavērt pirtiņas vējlodziņu un

pamest skatu pasaulē, gribējis, lai »dziesmās nemierīgi trīs visas pasaules sirds». Tik ilgi kā Rainis (21 gadu!) neviens latviešu dzejnieks nav bijis prom no dzimtenes. Šai ziņā dzīves gaita līdzīga lielajiem trimdiniekiem Dantem un Ibsenam: norveģu lielākais dzejnieks labprātīgā trimdā pavadīja divdesmit septiņus gadus, bet Danti piespieda būt trimdā deviņpadsmit gadus. Gandrīz visi Raiņa labākie darbi radušies ārzemēs. Trimdinieks zināja, ka vairāk par tēvu un māti ir jāmīl tauta:

Kad es savas dzimtās zemes
Iedomājos dien' vai nakti,
Augšup kūso mana dvēsle.

Viņam likās, ka pat saule un mēness apstāsies tecēt, ja neatradīs latvjus savā zemē. Neredzot vienas, neredzot Latvijas zvaigznes debesīs, Spēlmanītis aizver logu.

Zeme, kur krituši latviešu varoņi, viņam visās gadu mijās bijusi svētā:

Šī smilts, šī zāle, kur stāvam, ir svēta;
Šai zemē reiz asins sēkla ir sēta.
Ar lūpām pie svētas zemes lai slīkstam:
Mēs jūtam sirdīs to sēklu sev dīgstam.

Viņš gribēja, lai latvietis vairs nebūtu latvieša velns, viņš ilgojās, lai visa latviešu tauta būtu vienota, kā pauž kodolīgais aforisms: »Vienoti būsim, uzvaru gūsim.»

Rainis ir Pumpura mantinieks un viņa nācionālās idejas tālākvirzītājs, to jau liecina Karaļmeita un Senatne, Raiņa jaunības darbi, kā arī pirmā, fragmentārā orīģinālluga Imanta, un nav tikai nejaušība, ka Pumpuram ir dzejolis ar to pašu virsrakstu. Pirmajā dzejoļu krājumā, kas iznāca revolūcijas priekšvakarā, dzimtenes mīlestību jūtam jau grāmatas moto, un sāpīgi tā smeldz pirmajā dzejolī:

Bij dziļa ziema, kad projām gāju
Uz tāļu zemi, uz svešu māju.

Blaumanis, šo dzejoli lasīdams, esot raudājis. Raiņa labākie revolūcionārie dzejoļi pauž nevis kādas atsevišķas šķiras ideoloģiju, bet visas latviešu tautas toreizējo satrauktību. Raiņa drāmu sižeti apliecina, cik cieši viņš bija saaudzis ar savas tautas tradicijām un tās gara mantām. Drāmās arī piepildās viņa piezīmēs izteiktais apgalvojums: »Tautas dziesmās visaugstākā ētika un saules ticība.» To jūtam drāmās Uguns un Nakts, Zelta zirgs, Indulis un Ārija, Pūt vējiņi, Daugava, Krauklītis — lai tikai minētu labākos darbus, kas kļuvuši par visas tautas īpašumu.

Daugavas pirmais izdevums parādījās 1919. gada septembŗa mēnesī, Bermonta uzbrukuma laikā, 4000 eksemplāru lielo izdevumu izpirka divās nedēļās. Arī otrais izdevums bija iespiests 4000 eksemplāros, un arī to drīzi izpirka, kaut gan cena bija diezgan augsta — četri latviešu rubļi. Trešais izdevums iznāca 1923. gadā 300 eksemplāros. Šie skaitļi runā skaidru valodu. Daudziem karavīriem gan tieši frontē, gan atpūtas brīžos bijusi rokās Daugava. Sakarā ar to

daži kaŗavadoņi izteikuši, ka Raiņa Daugava atsvērusi veselu kaŗapulku. Atzīmēsim arī, ka Daugava sarakstīta dažus gadus priekš Bermonta uzbrukuma, un tā dzejnieks savā dzejā gaišredzīgi tvēris to, ko toreiz varēja redzēt tikai gara acīm.

Raiņa mērķis bija skaidrs:

Pūli padarīt par tautu,
Zemi padarīt par valsti,
Latvjus ievest tautu kopā.

Te katrā rindā prasījums un mērķis, pēc kā jācenšas visiem spēkiem. Un ar ko pūlis atšķiras no tautas? Pūļa cilvēks prot tikai verdziski paklausīt, postīt un apmierināt savas iekāres. Tautas loceklis zina, ka viņš dzīvo ne tikai individuālo dzīvi, bet ir arī atbildīgs par kopu, tautu, kā Rainis to lieliski izteicis: »Es, pasaules daļa, atbildīgs par visu.» Viņš zināja, ka cilvēce ir organizēta tautās, ne mēchaniskos pūļos, ka cilvēce sastāv no tautām, tāpat kā tautas no individiem. Tā visos gados bijusi viņa cīņa:

Līdzi strādāt, radot vienu tautu,
Tautu veidojot iz ļaužu pūļa.

Varētu izsekot Raiņa kopības izjūtas paudumam, kā tas, nemainīdamies savā būtībā, ar gadiem arvienu vairāk nobriedis. Galā un Sākumā lasām: »Kad mana dzīve būtu tik mana vien, man viegli būtu nomest to katru dien'.» Kvēlāka šī pati doma atkārtojas Daugavā: »Kur spīd viens puteklīts, tur arī saule pati, Kur raud viens latvju pabērnīts, tur arī Latvija pati.» Jau

1916. gadā K. Freinberga žurnālā Taurētājs Rainis uzdrīkstējās runāt par patstāvīgu latviešu valsti: »Zeme, zeme, kas tā zeme? ko tā mūsu dziesma prasa? Zeme — tā ir valsts.» Toreiz tamlīdzīgas domas drīkstēja izteikt tikai dzejnieki un trimdinieki.

Rainis pats sevi atzina par Pumpura pēcteci un Pumpuru — par tautas modinātāju, brīvotāju un tautas kareivi:

> Akmens, šķelies,
> Tautas dziesminieks, Pumpurs, celies.
> Dzied, latvju varoni, Lāčplēsi,
> Teic pagātni, cel uz nākotni.

Raiņa Lāčplēsi no Pumpura Lāčplēša šķir tikai deviņpadsmit gadi, bet mūsu garīgās kultūras dzīve attīstās ātri un pēkšņi, un tādēļ šis laika sprīdis nozīmē daudz. Pumpuram bija mazāka izglītība, viņš bija beidzis tikai draudzes skolu, viņa latviešu valodas izjūta bija nedroša, no viņa jaundarinātiem vārdiem neviens nav ieguvis pilsoņa tiesības. Vācu valodu viņš prata labi, bet krievu valodu iemācījās tikai vēlākos gados, plašākus kultūras lokus viņš nespēja tvert. Turpretīm Rainis bija viens no mūsu visērudītākiem dzejniekiem. Viņš prata kādas desmit valodas, krājumā Nemierīga sirds ir tulkojumi no 35 tautām. Ja arī Rainis ne visus dzejoļus tulkojis no oriģināliem, tad tomēr tas liecina viņa tieksmi aptvert visu pasauli. Pumpurs pats par sevi tik raksturīgi teicis: »Daugava, pie taviem klinšu krastiem uzaugu ar latvju dēliem prastiem.» Bet vēl vairāk nekā izglītība abus Lāčplēša dzejniekus šķir talanta intensitāte, to skaidri jūtam,

nostādīdami līdzās kādu Raiņa un Pumpura dzejoli. Abi viņi bija cīnītāji, bet Pumpurs cīnījās, lai latviešus atzītu par tautu, Rainis turpretī — lai latvju tautai iekaŗotu cienīgu vietu citu tautu vidū. Interesanti izsekot, kā atsevišķos laikmetos skatījās uz latvieti: Stenders, laicīgās dzejas tēvs, salika pantus »priekš tiem mīļiem latviešiem». Latvietis toreiz netika uzskatīts par pilnvērtīgu cilvēku, bet par kādu vāciem gan noderīgu, bet zemākas šķiras būtni. Ar dzimtbūšanas atcelšanu latvietis tika par cilvēku. Valdemāra laikā sāka saprast, ka ir pat iespējams būt par izglītotu cilvēku un tomēr palikt par latvieti. Latvietim nav jābūt tikai par zemnieku, viņš var būt arī cienījams zinātnes vīrs — to ar savu dzīvi pierādīja gan Kronvaldu Atis, gan Biezbārdis. Latvieši neveido pūli, bet tautu — šai atziņā mūsu pirmie nācionālie dzejnieki Auseklis un Pumpurs. Ka latviešu tauta var arī organizēties valstī, ši doma skaidri atspoguļojas Raiņa dzejā. Ka arī latviešiem ir savs nācionālais varonis, to pirmais vēl neveiklos vārdos pateica Pumpurs, bet šo tēlu galīgi izveidoja Rainis. Pumpurs deva pirmmetu, Rainis uzzīmēja portreju, kuŗu bez Pumpura priekšdarbiem diezin vai būtu veicis.

Abi dzejnieki savos darbos plaši izmantojuši tautas dziesmas. Abi ir senatnes ideālizētāji. Jau Tālās noskaņās par senatni ir teikts:

> Tur burvīgā gaismā viss zaigo un laistās,
> Ik skaņa tur dziesmās un saskaņās saistās.

Arī Pumpurs tic, ka tauta būs stipra, kad cienīs pagātni un tautas tradicijās izkristallizētās atziņas, to

liecina aina, kur Laimdota lasa pagātnes vīstokļus. Abi šie dzejnieki nepazina un neprata tēlot īstenību, kuŗa tiem likās tukša un riebīga.

Pumpurs, raugoties uz saviem laika biedriem, saka:

Bet paliek kā runāts, nav tāda gara,
Kas tautai par labu tiešām ko dara.

Rainis:

Mani vistuvākie draugi
Ir vistālākie jaunie augi.

Abi dzejnieki nav kontemplātīvi raksturi, nav sapņotāji kā Poruks vai vērotāji kā Blaumanis, bet — cīnītāji, kas no katra latvieša un visvairāk paši no sevis prasa aktīvu apliecinājumu darbā. Pumpura pasaules uzskatā, kaut gan tas neizveidots un naīvs, varam sataustīt Raiņa pasaules uzskata pirmšķiedras. Pumpurs ticēja, ka nāvē viss liekais atkrīt, viela sadrūp, bet gars top skaidrāk saredzams: cik kādam vērtības, to liecina vēsture un nāve. Pumpura neveikli izteiktās domas par nāvi der salīdzināt ar Raiņa vizuļojošiem aforismiem.

Pumpurs saka nāvei:

Tās miesas labprāt paņemt vari,
Caur to man tik labu dari,
Caur to mans gars reiz tiktu spožs.

Un Rainis:

Bet nenoslāpst tik gars
Un mirdams nemirs.

No Pumpura gaŗā dziedājuma Jauna, taču veca Mācība (ja nepiegriežam vērību ļoti neveiklajai izteiksmei) varam izlobīt vēlāk iztirzājamā Raiņa pasaules uzskata pirmdīgli par mūžīgo pārvēršanos. Tas top arī skaidrs, salīdzinot Pumpura:

Tik vien kas rodas, zūd un mainas,
Tik tas vien palikt var bez vainas,

ar Raiņa tik pazīstamo izteicienu: »Pastāvēs kas pārvērtīsies.» Bet visciešāk viņus saista varoņu pielūgsme. Rainis skuma atziņā: »Jūs nepazīstat savus varoņus,» un Pumpurs ir pirmais, kas latvieti rādīja varoņa priekšstatā.

Varonis ir tilts starp cilvēku un Dievu. Varonis izpauž tautas apslēptās ilgas par pilnīgu cilvēku, kā arī to, kas pašā tautā raksturīgs un vienreizīgs. Kā Zigfrīds ir ģermāņu tautas varonis, viņas spēju un spēku paudējs, tā Lāčplēsis ir latviešu tautas simbols. Cik veca cilvēce, tik veca arī ticība varoņiem. Katram varonim ir kāds noslēpumains pirmsākums, bieži — kāds sakars ar dievišķo, ko pauž dažādas ārīgas pazīmes. Parasti varoņa tēvs vai māte ir kāda dievība vai zvērs: mūsu Lāčplēša māte ir lāciene, mums zināms, ka viņš dzēris no »lācienes pienīgām krūtīm». Varoņu cildināšana rodas cilvēku apziņā, ka ne visi cilvēki ir vienādi, ka ir tādi, kas var vairāk. Un kas tad ir šis »vairāk»? Varonis spēj to, ko caurmēra cilvēks nespēj: atteikties no savas personīgās dzīves, lai dzīvotu savas tautas vai arī cilvēces labā. Rainis ir teicis: tas, kas mirst kā varonis, top skaistumā brīvs un pilnīgs; vai vēl precīzāk:

Par brīvi, par tautu, par cilvēci
Mirt ejat atkal kā varoņi.

Tautas apbrīnota varoņa nesavtība plašajai masai liekas tik neparasta un nesaprotama, ka mēģina to izskaidrot ar dievišķīgo pirmsākumu. Varonis ir tas, kas visā savā darbībā, praktiskā un teorētiskā, meklē nevis savu labumu, bet cenšas piepildīt objektīvu vērtību, bet jo mazāks kāds cilvēks, jo vairāk viņš dzīvo tikai saviem personīgiem mērķiem. Tik labi tas izpaužas Lāčplēša un Kangara pretstatā. Lāčplēsis dzīvo, nevis lai atrastu savu laimi, bet lai piepildītu dievu gribu.

Raiņa Lāčplēsis saka:

Ne sev, savam liktenim dzīvoju,
Bet tautai, lai tā dod spriedumu.

Turpretī Kangaru Spīdola notiesā vārdiem: »Ak, Kangar, tu pats sev vistuvākais.» Kur ārzemēs runā par egoismu, tur mēs varētu runāt par kangarismu.

Lāčplēša un Kangara atšķirība mūžam būs tā, ka pirmais dzīvo tautai, otrs — tikai sev. Dabīgo, katrā cilvēkā iedzimto egoismu resp. kangarismu varonis sevī pārspēj. Tādēļ arī Laika Vecis var sacīt Lāčplēsim: »Tu ziedoji sevi, tu pārspēji sevi,» un vīri viņam uzgavilē: »Tu vīriem paraugs!» Pārdabīga izcelšanās un nesavtīgums, kā arī spēks — šīs īpatnības Lāčplēsim ir kopīgas ar visu tautu varoņiem. Bet kādas ir viņa individuālās, latviskās īpatnības? Lāčplēsis ir miera nesējs. Iztīrījis zemi no mošķiem un naidniekiem, viņš nepazīst atriebes, viņš grib tikai vienu: sargāt mieru savā zemē. Nokauto asinis padara spožu Zigfrīda zo-

benu, Ilja Mūromietis lielījās, ka viņa nokauto skaits sniedzas tūkstošos, bet latvietim ir sveša ģermāņu un slavu asinainā varonība. Tēvu zemi aizstāvēdams, latvietis kļūst kareivisks un nepazīst atkāpšanos. Vēl Daugavas dzelmē nogrimis, Lāčplēsis cīnās ar melno bruņinieku, pat nāves valstī viņš nepadodas pretiniekam. Un Spīdola, mūžīgās dailes un rituma simbols, nebaidīdamās nāves un elles iet Lāčplēsim palīgā, lai dzimtenei izcīnītu uzvaru. Bet kaŗš neaklina un neaizrauj Lāčplēsi. Jau Pumpurs savam varonim lika teikt: »Kaŗš šis lai paliek pēdējais latviešu-igauņu starpā,» un Rainis savam Lāčplēsim:

Man riebj kaŗu mūžam vest,
Es gāju Latvijai mieru nest.

Vai arī:

Es gribu, lai tauta var mierā plaukt
Un pieņemties garā un varā augt.

Virsaiši sumina Lāčplēsi: »Mūsu sargs un varonis, Mieru mums ir atnesis.» Un Spīdola, Lāčplēša ceļa rādītāja, zina: »Miers mūsu mērķis.» Tas citādi arī nevar būt, jo Lāčplēsis ir zemnieku tautas varonis, un zemniekam ir vajadzīgs miers, lai sēklu iesētu zemē, ir vajadzīgs miers, lai ražu ievāktu rudenī. Kā Pumpura, tā Raiņa Lāčplēsī ir zemes smagums, viņš ir pilns ar dzīvību un materiju līdz savas būtības malām. Pats Lāčplēsis sevi raksturo:

Es zemes spēks, man jāpaliek še,
Šai zemē man visa pasaule.

Bez zemes viņam nav spēka: »Aiz zemes gaist mans spēks kā gaiss.» Šo ar zemi pirmatnēji saaugušo varoni Rainis jau raksturojis Tālās noskaņās:

Cieti ieaudzis stāv viņš savā zemē,
Lidot nejauzdams augstos, zilos gaisos.
Spēku sūkdams iz krūtīm zemes mātei,
Bet kad celsies, viņš rokām lāčus plēsīs.

Tāds ir arī Lāčplēsis Ugunī un Naktī, kam Lielvārds liek sargāt Latviju, pacelt viņu citu zemju starpā, nekad neaizmirstot savu piederību arāju tautai: »Mēs arāji, tas mūsu spēks.»

Mēs varam iedomāties, ka ir latvieši, kas nekad nav lasījuši neviena Raiņa darba, bet gan neviena tāda, kas nezinātu, kas ir Lāčplēsis, mūsu vīrišķības un varonības simbols. Pumpurs ir tas, kas šim tēlam devis vārdu, bet Rainis viņu atdzīvinājis. Ja Lāčplēsis būtu radījies tikai dzejnieka galvā, ja viņš nepaustu tautas labākos spēkus, viņš paliktu putekļiem apklāts guļam grāmatas lappusēs kā Lautenbacha Niedrīšu Vidvuts, jo tauta ņem atpakaļ tikai to, kas viņai konģeniāls.

»Kad mīla ļaunu dara,
vai tā mīla?»

Rainis — cīnītājs prata aiziet no visām cīņām un sevi ieslēgt sudrabotās gaismas klusajā pasaulē. Rigorōzais, asketiskais kalna kāpējs, kas visu lieko at-

met ielejā, sev paturēdams tikai ledus vairogu, varēja būt arī bezgala maigs. Maiguma un tvirtības savienojums Raini tuvina Dantem. Traģēdijā Jāzeps un viņa brāļi verd atriebe, asinskāre, kas savu kulminācijas punktu sasniedz ainā pie bedres, bet visam tam pāri staro Jāzepa un Dīnas aitēriski smalkās attiecības. Indulī un Ārijā pats jods šķiet kūris pastardienas pirti, naids un nežēlīgums uzplūst sevišķi Ārijas spīdzināšanas ainā, kur aklā vecīte saka: »Es, akls, vecs cilvēciņš, nesaredzu ar acīm vairs to prieku, kā vācieti ceps, bet ar nāsīm es vēl saodīšu šo gardo smaržu,» bet maiguma skaņu ienes vārā, blondā Vizbulīte. Iljas Mūromieša atriebes kāre ir liela, bet arī šai asinainajā traģēdijā, kur tatāru zvēriskumam nav robežu, liriskas skaņas izraisa mazā, maigā meitiņa, kas skumst, ka bogatiram Iljam ir nesukāta galva, ka nav neviena, kas viņu apmīļo. Ja Raiņa lielajās traģēdijās, Tālās noskaņās, Sirds devējā un Dvēseles dziesmās maigumu sataustām atsevišķiem pavedieniem, tad gandrīz tikai no tādiem ir saaustas Dagdas skiču burtnīcas, Raiņa visintīmākais devums, kur ir sakopotas piecas dzejas grāmatas: Addio Bella, Čūsku vārdi, Uz mājām, Sudrabotā gaisma, Mēness meitiņa. Ja vēl pieminam Tālās noskaņas un Raiņa filozofiskā ziņā visbagātāko grāmatu Gals un Sākums, tad te arī būs labākais, ko Rainis liriskā dzejā devis. Dagdas skiču burtnīcas Rainis nosaucis par romānu dzejoļos. Bet virsraksts neder, jo romāns, lai tas būtu kāds būdams, tēlo arī laika un vietas apstākļus un notikumus. Šeit turpretim izpaužas tikai dvēseles pārdzīvojums, vai pareizāk: divu dvēseļu mijiedarbība. Un tā varbūt Dagdas skiču burtnīcas ir visintīmākā grāmata ne

tikai Raiņa mākslā, bet latviešu literātūrā vispār. Jaunajā dzivē Dante vēstī, kā atradis un zaudējis Beatrīči, kā tā tapusi par viņa priesterieni, nekur nekā neminot par reālo Beatrīči Portinari. Tā arī Rainis Dagdas skiču burtnīcās vēstī, kā viņš atradis un kā zaudējis Olīviju. Bet Rainis nav vārdos tik skops kā Dante, viņa pants nav tik nevainojami izdrāzts, bet toties viņa dziesma siltāka un arī tālskats plašāks. Ne tikai par mīlu vien viņš vēstī, — tur arī cīņa par brīvību un dzimteni, trimda, trimdinieka tukšuma un atstātības izjūta; Italijas laipnā, zilā debess kā to redz un sevī uzņem vēsā ziemeļnieka acs un karstā sirds. Pats Rainis slēpjas aiz Dagdas vārda. Tas ļoti zīmīgi, jo vārīgs maigums viņam bieži aizvēris lūpas. Mēs zinām, ka Rainis jau dzejojis ģimnazijas laikā, tur radušies tik gatavi dzejoļi kā Karaļmeita, bet viņa pirmo dzejoli iespiež, kad viņam jau 34 gadi, un pirmais krājums iznāk, kad viņam jau 38 gadi. Kad radās Dagdas skiču burtnīcas, Rainim jau pāri par piecdesmit. Visai reti gadās, ka septembrī vēl otru reizi zied augļu koki. Varbūt tādēļ šiem ziediem tik nereāls skaistums, ka mēs apzināmies: šie ziedi ir velti, augļu nav un nevar būt. Rainim radniecīgais Ibsens pazina šo vēlīno atvasaras plaukumu, šai noskaņā viņš, kam jau bija pāri par sešdesmit, rakstīja astoņpadsmitgadīgajai Emīlijai Bardachai: An die Maisonne eines Septemberlebens. — Dagdas mūžības alku pilnais mīlas stāsts ir paša Raiņa iekšējā biografija. Pati ieskaņa jau tik rainiska: »Aplaupīts, izģērbts, atstāts viens,» un tad seko balss un atbalss maigā formā: »Skaists paradīzes dārzs, bet kad tu nebūtu tur, es ietu prom, jo es bez tevis visur esmu bārs.» Reizēm dzeju veido

tikai viens vienīgs, visu izteicošs vārds: »Olivia». Dzejnieku apņem un saista skaistā Italijas daba un laipnie ļaudis. Mīla uz Olīviju pilda viņa dvēseles tukšumu, laužviņa vientulību un pievieno viņu Eiropas dzīvei. Tikai retumis dzejā iezogas maza dienvidnieciska pārgalvība:

Ko dziesma dzied, to dziesma ļauj,
Kas dzied, tas skūpsta arī.

Bet vispārīgajā noskaņojumā — ārkārtīga atturība. Tikai pēc Olīvijas nāves izraujas ilgi slēptā atzīšanās: »es tevi mīlēju, nu izteikts ir.» Tā ir Raiņa mīlas lirikas īpatnība: viskaislāko pārdzīvojumu ieslēgt tvirtā čaulā. Fōna tikpat kā nav. Visa darbība pārnesta dvēselē. Šur tur tikai gaŗāmejot ir minēts taksus, vīns, zilas glicinijas, tumša efeju stīga, platās platānu saknes, vīģes koks, kas atgādina, ka pārdzīvojums norisinās dienvidos. Kas ir bijusi Olīvija? Pēc viņas tikpat velti jautāt kā pēc Dantes Beatričes. Abas viņas ir reāli neesošas, bet dzejnieka pārdzīvojumā visreālākās. Viņas kādreiz staigājušas zem zilās dienvidu debess, bet dzejnieks viņām nolaupījis visu īstenību un tad tās iecēlis par savas fantazijas karalistes neierobežotām valdniecēm.

Paliekot Raiņa dzejas pasaulē, mēs par Olīviju neuzzinām daudz: viņa nosaukta par ugunspuķi, ir arī rakstīts: »melno acu reliģija — ārpus tās nav svētlaimības.» Dienvidniece reibina dzejnieku, kas savu pseudonimu uzlasījis no vienkārša pelēka akmens Latgales laukos.

Par daudz ir raibi tavi spārni.

— — — — — — — — — — — — — —

Par daudz tu mīli: — ziemeļos tikai nīst —
Ak, Olivia — — —

Kas seko šim reibumam? Maza piezīme: dažas lapas burtnīcā izplēstas. Te pazīstam bikli atturīgo Raini, jādomā arī par Antiņu, kas kautrējās runāt par savu princesīti. Par svētāko cieš klusu. Tas, kas vārdos tveŗams, visiem pieejams, bet Dagdas-Olīvijas attiecības ir ezoteriskas. »Izplēstām lapaspusēm»» seko dzejolis par Olīviju, kuŗai dzelonotas lapas un skats auksts kā stikls. Gan dzejnieks sevi mierina, ka tā tam jābūt, un pats sevi vaino pārāk lielā vārīgumā:

Tiklīdz balss tev skarba skan, —
Sirds aizkrīt man.

Un tad seko brīnišķīga pašatzīšanās, kas liecina, ka izbeigušies visi pārpratumi:

Es vakar biju uz tevi ļauns,
Ka tu man sāpes dari.
Nu pašam man par sevi kauns:
Varbūt tev sāpēja arī?
Varbūt tev sāpēja vairāk vēl,
Jo tu to nepierādi.
Man tevis tagad, tevis žēl, —
Kas man? — Man sirdsēsti radi.

Viss Raiņa tvirtums, īgnums, kas Jāzepam liek atriebes jūtas glabāt septiņpadsmit gadus, šeit zūd.

Daudzas dvēseles mita viņa krūtīs. Vai arī tā bija dienvidu saule, kas kausēja ledainās dusmas? Saņemtais pāridarījums, dzelonotās lapas aizmirstas, un jau dažus mirkļus vēlāk skan gaviles: »Es nāku, nāku, nāku, nāku.» Gaviles atbalsojas visā dabā. »Tik viena saule debesīs, tik viena saule zemē.» Un viņas vārds — Olīvija. Mēs ieejam Olīvijas namā, bet tas nav nams ar baltām kolonnām un terrasi, tas ir Olīvijas dvēseles nams, uz kuŗa vārtiņiem rakstīts: »Mans nams ir miera un īstas brīvības nams.» Tagad pieaug neatvairāmais tuvums, bezgaltālu veŗas mīlas vārti. Visintīmākiem pārdzīvojumiem dzejnieks rod arvienu jaunas, arvienu smalkākas metaforas, bet nekad neieslēdzas šaurā čaulā, arvienu pūš tāles vēji, un viskaislākā brīdī gars un dvēsele vēl ir valdniece pār miesu. Mīla uz Olīviju ir tilts, pa kuŗu viņš aiziet uz cilvēci:

Ak sirds, kas ietrīsota no viena ir,
Tā mīlot visai pasaulei pretī nāk.

Te atkal nevar nedomāt par Ibsena vārdiem:

Papriekšu viens ir jāmīlē,
Tad mīļa kļūst vispasaule.

Tad notiek drausmīgais — Olīvija mirst. Dzejnieka saites ar dzīvi raisās, un velti viņš jautā. »Ak, Olivia — kā es lai aizeju no tava loka?» Vārdu »nāve» dzejnieks šeit nelieto, jo neiespējams šķiet to saistīt ar smaržīgo puķi Olīviju. Ir tikai teikts: Olīvijas nav, vai arī: »Ko tu gaidi? Ej nu līdzi dusi!» Dzejniekam nav iespējams ar būtni, kas visa bija smarža, dvesma,

saule, vienot iznīcības priekšstatu. Olīviju aizvadot uz nezināmo valsti, no kurienes atgriešanās nav, dzejniekā dzimst atziņa, ka nāves vispār nav, ir tikai veida maiņa: »Mēs sāksim citu sauli, kad šī gaisīs.» Bet pirms šī apziņa apdzidro dzejnieku, ir jānostaigā gaŗš un tumšs ceļš. Addio Bella's sākumā lido taurenīši, smaržo puķes, pēc Olīvijas aizešanas paceļas kraujas brūnas klintis, ledainas sniega gāles un visam pāri — klusības kalns. Gaŗi un lēni līņā rudens lietus. Šai novembrīgajā noskaņojumā vienīgi vēl plaukst bālā bailīgā narcise:

Un viss, kas paliek, stāv tik klusi, klusi!
Uz citu sauli pēkšņi aizgājusi.

Šīs apgarotās nāves dziesmas varētu līdzās nostāties ar Friča Bārdas Skaidu spilvenu.

Dzejnieka izmisums un visas dzīves tiesāšana izraujas Čūsku vārdos. Kā izeja viņam tēlojas atgriešanās Uz mājām. Šīs abas burtnīcas aizved tālāk no intīmā loka. Mīlas stāsts, kas sākās Addio Bella, savu tiešo turpinājumu atrod Sudrabotā gaismā un Mēness meitiņā. Čūska vārdu vadmotīvs ieslēdzas pirmajā lapaspusē izteiktos jautājumos: »Kas dzīve? saule? Es? — Kas tas, kas dzisa?» Krājums nosaukts par Čūsku vārdiem, jo čūska ir nemirtne, čūska ir atjaunotne. Pēc pirmām lielām sērām dzejnieks atmiņās vēlreiz visu pārdzīvo. Savu saulaino dzimteni viņš Olīvijā zaudējis, un tagad acis vēršas uz ziemeļiem. Kaut ilgi gadi ir vadīti prom no ziemeļu dzimtenes, saites vēl arvienu nav pārtrūkušas. Bet ja tam, pie kā mēs esam saistīti, mēs neesam vajadzīgi, tad šīs saites

sāp. Dzelzceļš spraucas caur kalnu grēdu, un trimdinieks bailēs jautā: kur manas mājas? Nekā viņam nav, šķiet, neviens viņu negaida, nekā viņš nepārved no tālām zemēm, tikai vienu dārgumu. Olīvijas sveicienu latvju sievietēm.

Pēc Olīvijas nāves dzejnieks nemierīgi ceļo apkārt. Viena sāpe izraisa visas pārējās, pa daļai sen jau aizmirstās. Sāpe nekad nenāk viena, tā vainagā ievīta un cieši saistīta ar visām iepriekšējām un nākamām. Vai tas nav simboliski, ka mēs latviešu valodā šo vārdu parasti lietojam daudzskaitlī? Līdz ar izmisumu par Olīvijas aiziešanu pamostas arī atmiņas par pirmo trimdu ziemeļos. Ceļas grauzošas šaubas, vai viņam vispār kur ir mājas? Viss pagājušais vēlreiz tiek skatīts jaunā — nāves prizmā, jo Rainis, tāpat kā viņa varoņi, ir tas, kas neaizmirst. Jāzeps sevī glabā septiņpadsmit gadus ne tikai Dīnas gaismu, bet arī brāļu iedurto ērkšķi. Šo ērkšķi arī jūtam Čūsku vārdos:

> Neviena plaisma nav aizbērta,
> Neviena vaina nav dziedēta, — —
> Viss vecais smagums velk ar visām šausmām.

Bet taisni tas, ka Rainis nevarēja aizmirst, viņa mākslai piešķir dziļuma perspektīvu: katrā tagadnes mirklī spoguļojas bijušais un nākamais. Čūsku vārdos daudz rūgtuma. Tā varbūt vienīgā grāmata, kur Rainis zaudējis savu labāko draugu — sauli. Beidzot dzejnieks tomēr atgriežas dzimtenē, sastop laipnu saņemšaunu mājās, pārdzīvo sajūsmas pilnu atkalredzēšanās gadu. Bet pamazām viņš sajūt, ka dzimtenes dzīve ir ņēmusi citu virzienu, ka viņš visiem tapis svešs.

Sudrabotās gaismas vadmotīvs izteikts veltījumā: »Jums sievietēm». Olīvijas tēls ir guvis aureolu, pati viņa tapusi par leģendu. Caur viņu visas sievietes gūst diženumu, jo pēc mīļotā cilvēka sejas veidojam pasauli. Sudrabotā gaismā sāpes apskaidrojas. Olīvija tapusi par visu lietu skaistu pamatskaņu, un viņas mazās, vairs neesošās rokas atvērušas durvis priekam. Reālības šeit vēl mazāk: sudrabotā gaisma apviz katru lietu. Mākslinieciski vērtējot, Sudrabotā gaisma gatavākā, pabeigtākā no visām piecām Dagdas skiču burtnīcām. Pie dzimtenes viņu saista Mēness meitiņa, kuŗā viņš sastapis savas bērnības ilgu iemiesojumu. Viņš grib, bet lāgā nespēj atkal saaugt ar dzimteni. Uz pasauli viņš lūkojas caur viņas matu zeltoto plīvuru un ilgi velti meklēto patiesību atrod viņas acīs. Viņa sauļo, viņa staro, gaiši skan viņas smiekli. Un sajūsmā dzejnieks izsaucas: »Tavs stāvs tik slaids! Tā staro siltais maigums:» Te tuvums un atzīšanās tiešāka nekā Addio Bella, bet nāves dvesma visam piešķiŗ steidzīgu intensitāti. Apstājas nav nekur: sevi un viņu dzejnieks sauc par mūža argonautiem. Kad pavīd Olīvijas ēna, dzidrais gaiss tumšojas, un sāpes uzmācas sirdij, jo dzejnieks nevar savādāk, viņam vienmēr jāskatās atpakaļ. Arī šeit, tāpat kā Addio Bella, Olivijas vārdu sastopam parasti bez epitetiem, bez metaforām, šai vienā vārdā jau ieslēgts viss. Italijā viņš bija svešs starp svešiniekiem, un sirdij pietika ar Olīvijas vistuvumu, dzimtenē viņš alkst visas tautas tuvuma:

Kaut es jūs sildīt spētu savām kvēlēm
Un stīgot jūs,
Lai sauli teiktu mēs ar tūkstots mēlēm.

Rodas spīts un smiekli, kuŗus smej, lai aukstumu ap sevi nemanītu. Zilas debess vietā smagi uzguļas melni, nosaluši mākoņi. Pārgalvības vietā stājas rezignācija. Un tomēr Sudrabotā gaisma viz un ceļ, jo sievietes slavināšana, kas jau sākusies Tālās noskaņās un Addio Bella izteiktos vārdos: »Še lejā puķes, augšā zvaigznes, Sievietes skaistums pār visu pāri», savu skanīgo izpaudumu atrod Sudrabotā gaismā, kur sieviete ir ne tikai pilnīgākā šīs zemes būtne, bet arī ceļvede zvaigžņu telpās. Dažas Dagdas skiču burtnīcu vārsmas, kā piem.:

Viss dzīves daiļums nāk no sievietes,
Bez tās mēs dzīves nastu nepanestu,

savā vienkāršībā un cildenumā ieguvušas pie mums nozīmi līdzīgu Gētes izteicienam: »Mūžīgi sievišķais augšup mūs ceļ.»

Mīlot cilvēks kļūst par divsirdi — viena būtne divām sirdīm, kas pilnīgāk izjūt ne tikai savas sāpes un savus priekus, bet visas pasaules bezgalību. Sievietes domas top par dzejnieka dziesmu, dzejnieka dziesma sievietē izraisa jaunas, vēl nezināmas jūtas, un viņa skaidrotais gars sevī ieslēdz un saprot visu ūniversu. Pārdzīvojumu tveŗot vārdos, dzejnieks reizēm neatšķiŗ, kur beidzas viņas un kur sākas viņa paša doma. Rodas spēks, ar ko var jaunu pasauli no jūŗas izcelt, atrasta Archimeda cietā vieta, »no kuŗas pasauli es apkārt veltu, no kuŗas izvest spētu lielo lietu». Iekām cilvēks nav mīlējis, viņš nemaz nezina, kādi spēki viņā slēpjas.

Šī noskaņa valda arī Mēness meitiņā. Arī tur mīla

ir dvēseles dzēriens, kas cilvēku dzīvi divkāršo un to iestīgo ūniversā. Varbūt pārsteidz nosaukums Mēness meitiņa! Atbildēt var ar dzejoli 392. lappusē.

Kā tevi vārdā sauc? Vai es to zinu?
Vai sapnim vārds?
Es sapņus zvaigžņu vainagā sev pinu.

Arī šeit Olīvija vēl ir dzīva. Ar viņas vārdu beidzas Sudrabotā gaisma, un kur viņas vārds pieminēts Mēness meitiņā, dzejnieka balss top klusāka. Šai pēdējā daļā mīlētāju gaitas vairs nesvētī saule, bet mēness viņus pavada, sagaida, aicina sēsties savā laivā, mēness sniedz reibinošu dzērienu, skan mēness sudraba zvani, mīlētāji plūc mēness gaismas ziedus, mēness šeit ir svētītājs un sildītājs. Kādēļ vairs ne saule? Raiņa dzīve ievilkusies naktī, viņš zaudējis saites ar apkārtni. Dienas gaisma viņu biedē kā katru, kas vairs nav saskaņā ar sevi un dzīvi ap sevi. 519. lappusē ir sāpīga dienas grāmatas atzīme: »Es neesmu gatavs ne priekš tevis, ne priekš dzīves. Es dzīvei topu svešs un svešāks. Es līdz šim spēju panest un nu vairs nē . . . Ij senas sāpes sāk atmosties: pasauls sēkla, pasauls dvēsele. No pelniem tik var izaugt dzīve. Topi par pelniem.» Mēness meitiņā jūtam, ka sapnis klīst, un jūtam arī dzejnieka bailes: »Kaut tik sāpes vēl pēc sapņa nepaliktu!» Izteiksme te kļuvusi reālāka, konkrētu priekšstatu vairāk. Ir tieši minētas vēstules, skūpsti, mati, pērļu zobiņi, ģīmetne.

Raiņa pasaulē cilvēka vērtības noteicējs ir mīla. Cik cilvēks uz mīlu atsaucies, cik mīlā viņš ir devis, cik mīla viņa spēkus raisījusi — tik viņā vērtības.

Raiņa mīla ir daudzprasīga, ne jau katru jūtu liesmojumu viņš sauc šai saules vārdā.

Viņš atzīst tikai vienu mīlu — jaundari, to, kas saka:

Mīla grib uzcelt, ne nostu plēst —
Mīla grib radīt, ne spēku dzēst.

Viss cits ir asiņu mulsums, jutekļu dvinga. Rainim mīlēt nozīmē kļūt pilnīgākam, un kur tā nav, tur jāaiziet. Mīla — tā viņam ir griba augt (»Mēs augsim mīlā, un cīņā sūrā»), tā ir kalnā kāpšana, latentu spēku raisījums. Mīla atjauno spēku, viņa piesauļo ikdienību, Viņa piepilda to, ko Rainis gandrīz programmatiski ir izteicis Sirds devējā:

Tu velti mīlēts tiki
Velti mīlēji, —
Ja mīlot labāks, skaidrāks —
dvēslē netapi!
Ja mīlot cita dvēsli —
augstāk necēli.

Mīlai ir jāpiepilda vērtības. Šis motīvs, — kuŗā bez šaubām ir kaut kas nežēlīgs, — izvijas cauri visai Raiņa intīmajai lirikai, un saskaņā ar to dzīvo Raiņa radītais cilvēks, kas neprot ne sevi dalīt, ne arī apmierināties ar pelēkā līdzenumā atrasto. »Savu dvašu var tik visu dot, ne daļu,» — un to pat maigā Baibiņa jūt, un Antiņš savu princesi neatrod līdzenumā, bet stikla kalna galā. Spīdola skaidri redz Lāčplēša smagumu, viņa iekšķīgo nekustību, par maisu viņa to nosauc, bet tomēr sniedz viņam roku, apzinādamās, ka viņiem abiem viens mērķis — pilnība, ko tikai div-

vienībā spēs sasniegt. Mīlu nevar aizmirst, bet nedrīkst to gūt, citam nodarot pāri. (Baibiņas attiecības pret Zani.) Indulim, taisoties aiziet no Ārijas, šķiet, ka viņš dvēseli sev pušu rauj, Ārijai viņš saka: »No dzīva koka plēšu pusi nost,» bet tomēr aiziet no viņas, apzinādamies, ka dzimtene ir vairāk nekā Ārija. Taisni tādēļ, ka Indulim nākas tik grūti sevi uzvarēt, viņš dzīvo mūsu priekšstatā kā ētiski spēcīgs varonis.

Es nezinu citu dzejnieku, kas attiecības starp vīrieti un sievieti tēlojis tik garīgas, brīvas, suverēnas. Bet atzīmējot to, ir jājautā: vai Raiņa priekšstats par sievieti arī tad būtu tik cildens, ja viņam līdzās nebūtu kaŗojusi Aspazija?

»Iekš viņa saule spīd, bet aukstiem stariem,
No tāles vien viņš redz un ārpus dzīves.»

Raiņa īpatnība vislabāk noskaidrojas, salīdzinot viņa radītos cilvēkus ar Blaumaņa un Poruka cilvēkiem. Blaumanis radīja dzīvus cilvēkus ar karstām asinīm, siltām sirdīm un ikdienas kļūdām. Arī Porukam ir tādi, kaut gan viņa pasaulē visam pāri jūtam Nebijušā elpu. Turpretī visi Raiņa cilvēki ir doti pārdabiskā lielumā, tie ir ideju trauki, un tas Raini galvenām kārtām atšķiŗ no mūsu pārējiem klasiķiem. Raiņa radītais cilvēks dzīvo pasaulē, par kuŗu varētu teikt paša Raiņa vārdiem:

Lielās līnijās pret zemi liecas debess,
Lielās līnijās ij liecas dzīves loki.

Viņš, lielo līniju jundītājs, nemīlēja skudru dzīvi, noraugoties uz to, viņš asi pārmet: »Mēs ne trešo daļu nedzīvojam, ko šīs miesas spētu panest.» Raiņa mākslai nav siltuma. Jau pirmā iespiestā dzejolī viņš savu dvēseli nosauc par aukstu:

Šinī aukstajā, lepnajā dvēselē,
Nav paļāvības, nav pieticības.
Bez gala vientuļa, bez gala brīva —

Raiņa saules māksla ir spoža kā zemes putekļus nepazīstošs kalnu gaiss, kas ledaini auksts, tomēr apdedzina ādu. Vai tas nav simboliski, ka Raiņa dzimšanas un nāves diena iekrīt septembŗa sākumā, kad stiklaini zilās, dzidrās dienas ir zelta cauraustas un neredzama kokle skan: »Es savu spozmi vienošu ar sauli.» Tā pati skaņa arī vārdos: »Zili stikli, zeļi ledi, vidū gaŗi saules mati.»

Motīvu dažādība Rainim nav liela. Bet viņa dotās idejas ir bez pretrunām, tvirtas un skaidras kā akmenī cirstas, ar stingru, asketisku roku izveidotas. Raiņa mākslā ir vīrišķīga ģenija iezīmes, un šai ziņā viņš ir pretstats Poruka sievišķīgajam ģenijam, kā to jau aizrādījis prof. Pauls Dāle savā rakstā Poruks kā domātājs.

Raiņa vispopulārākā drāma ir Zelta zirgs. Antiņš kā latvju tautas ideālizējums, kā latvju tautas dvēseļīgais spēks guvis sevišķi daudz simpatijas. Antiņš personificē sirdssšķīstos ļaudis, kuŗu cilts tik liela: tā sākas ar veco māti Neiķena Bārī un Annužu Mērnieku laikos, tad seko Apsīšu Jēkaba Andŗa tēvs, Poruka Zalkšņu tēvs, Kukažiņa, Krišjānis, Blaumaņa — Bunga-

tiņš, Skalbes Kaķītis, kas, negribēdams vairot sāpes, nepiemin ļaunu. Arī viņš kluss un kautrs, spēj citiem atdot visu, viņš dzīvo princesei, ko tikai sapnī redzējis, un tas viņu tuvina Poruka Matīsiņam. Par princesi viņš kautrējas runāt, bet nebaidās par viņu mirt. Te slēpjas viņa spēks, kā vispār sirdsšķīstiem ļaudīm ir vairāk spēka, nekā to parasti domā, tikai viņu spēks nav muskuļos, bet garā. Nesavtība un iežēla pret vājāko, ilgas pēc baltām drānām jeb saules skaidrības viņu vieno ar pārējiem sirdsšķīstiem ļaudīm, bet vienā ziņā viņš atšķiras no saviem priekštečiem: viņš domā uz augsto tāli, viņam ir apzināts mērķis (Saulcerīte), turpretī visi iepriekšējie sirdsšķīstie ļaudis staigā kā Kukažiņa no Tilta Kroga uz Silmačiem, no Silmačiem uz Tilta Krogu, un neviena vēlme neaizlido tālāk par Tilta Krogu un Silmačiem. Šie sirdsšķīstie ļaudis pieder pie garā nabagiem, bet Rainis nemīl tos, kas ļaujas samīties pūlī. Antiņš tāds nav, viņš mazs kalnā kāpējs, kas prot atteikties no algas, no košuma un mīļuma, lai sasniegtu savu mērķi. Viņu aizrauj lieluma brīdis, arī viņa dzīves loks liecas lielās līnijās, viņš atdod mazas lietas, silto istabu, svārciņus, cimdus, šalli, lai pēdīgi iegūtu to, kas ir vairāk nekā šīs sīklietiņas — pašu princesīti, kas miesā spēcīgiem, bet garā truliem brāļiem nebija sasniedzama. Antiņā simbolizēts latvju dvēseles spēks — viņš pieder pie klusiem varoņiem, kuŗus Rainis Zelta zirga ievadā pielīdzinājis zīda zālei. Antiņš un viņa līdziniece Baibiņa sevī nes, lietojot paša Raiņa izteicienu, »to dārgāko, kas ļaudīs, to smalko skaistumu un kautrību». Bet Rainis zināja, ka kalnā kāpjot nav tikai viss jāatstāj, nav tikai jāprot

gaŗām paiet smaidiem un košumam, nav tikai jāaizmirst alga, bet jātiek arī pāri daudzām tumšām, riebīgām bedrēm — sevī un ap sevi. No Raiņa varoņiem Antiņš vismazāk pazīst iekšējo cīņu. Vairāk to jau pazīst Indulis, arī Ilja Mūromietis, bet visvairāk Jāzeps, Raiņa pilnkrāsainākais tēls. Antiņš dzīvo tikai ar sirdi, bet par Jāzepu varam teikt: tam visās krāsās mērcēta bij dzīve. Jāzeps ir Raiņa vissarežģītākais varonis: Viņā visvairāk ļaunuma, viņā arī visvairāk spēka šo ļaunumu uzvarēt. Raiņa filozofiskā ziņā bagātākā grāmata ir Jāzeps un viņa brāļi un cieši ar to saistītais Gals un Sākums. Kas grib īsti saprast Raini, tam jāizstudē Jāzeps, šī visrainiskākā, šķautnainām nežēlības klintīm un maigiem ziediem bagātā grāmata, kas mums latviešiem nozīmē to pašu, ko vāciešiem nozīmē Fausts, jo nav mums otra atziņām tik bagāta un dzejiski tik gatava darba. Varbūt varētu teikt: Lāčplēsis ir latviešu fiziskais spēks, Antiņš — latviešu dvēsele, un Jāzeps — latviešu gars.

Jāzeps, kā visi Raiņa cilvēki, ir viens. Brāļi ir pūlis, trulā masa, kas nesaprot īpatņa domu, kas kavē viņa darbu. Arī Antiņš cīnās pret saviem brāļiem, un Indulis jūtas viens gan pie savējiem, gan arī Ārijas lepnajā ģimenē. Jauna ceļa iezīmētāji nekad nenāk bariem. Vairums vienmēr grib to, kas ir ērti, to, kur nav jāpiepūlas, kur nav jāatsakās no savtīgām interesēm un miegainā slinkuma, vairums nemīl kalna kāpējus, kas saviem spēcīgiem, ašiem soļiem satrauc purvaino līdzenumu.

Jau pašā pirmajā cēlienā Jāzeps apzinās savu pārākumu. Riebumā trīcošā balsī viņš raksturo ar varu un viltu valdāmos brāļus. Viņš saslejas pret

brāļu ļaunumu, viņš negrib pildīt brāļu pavēles: »Kaut lopus truliem dunčiem un priecāties, kad kārpās,» augstprātīgi skan viņa vārdi: »No jūsu smakas i saule metas tumša.» Ar brāļiem Jāzepam nav nekā kopēja. »Mēs visi nestipri bez mīlas,» — to zina visi Raiņa cilvēki, pat kareiviskais Jūda, un, protams, arī Jāzeps zina, ka naidu nevar uzvarēt ar naidu, ka naids ir uzvarams vienīgi ar mīlu. Un viņš grib brāļus mīlēt, bet nespēj to; tikko viņš redz Levija ņirgas, Dāna bargumu, viņš atceras brāļu pārestības, un vēl nepiedzimušie mīlas vārdi mirst viņa krūtīs. Plaisa starp viņu un brāļiem pārāk liela, to arī redz gudrais Jūda un, gribēdams Jāzepam palīdzēt, saka: »Jel esi tāds kā mēs. Tad tevi mīlēs.» Jel esi tāds kā mēs, — tas ir vecu vecais masas cilvēka prasījums, ko dzirdējis katrs, kas uzdrīkstējis būt savādāks nekā caurmēra cilvēks. Masas cilvēks visu citu vieglāk piedod, tikai ne to, ja kāds negrib vai arī nespēj būt tāds kā visi. Esi kā mēs, — saka pūlis, — ja tu raudāsi un smiesies par to pašu, par ko mēs raudam un smejamies, tad tevi pieņemsim un tev dāvāsim mūsu labvēlību. Bet ja tu uzdrošināsies citādi elpot, nekā mēs visi līdz šim elpojuši, tad mēs tevi spīdzināsim, metīsim kā Jāzepu bedrē. Par ko Jāzepa brāļi visvairāk uztraucas? Vai viņi pārbaudījuši, vai viņi pārliecinājušies, ka Jāzepa zemkopība ir mazvērtīgāka nekā viņu lopkopība? Vai viņi tādēļ dusmojas, ka viņiem pārāk grūti bez Jāzepa ganīt lopus? Nē, viņi grib Jāzepu gabalos saplēst tādēļ, ka viņš uzstājas pret to, kas ir nolikts vecos likumos, ka viņš uzdrīkstas pret tūkstošreiz bijušo. Varbūt Jāzepa jaunais likums atnesīs tautai lielu svētību, bet to masa saprot tikai tad, kad jaunā likuma nesēju jau

situsi krustā. — Brāļu mīlas alkst Jāzeps, bet būt kā visi, to viņš nespēj un arī negrib. Brīnīdamies viņš lepni jautā: »Vai paši esat līdzi? Tu, ne Levijs. Ikviens ir savs.» Arī Indulis pasvītro: »Es esmu savs.» Un tā ir problēma, ap ko cīnās visi Raiņa cilvēki: atrast patību un to piepildīt. Tā ir doma, gar kuŗu Rainis cīnās jau savā pirmajā grāmatā, bet visskaidrāka tā izkristallizēta Galā un Sākumā:

Tad atdalīts par vienbūtni
Tu jūti svešus tos, kas tuvi.
Vairs līdzīgs neesi nekam,
Pats slēgta pasaule par sevi.

Atrast savu patību ir personības (Rainis personības vietā lieto vārdus — īpatnis, vienpatis vai arī vienkārši pats) uzdevums, ko tikai stiprais spēj piepildīt, vājais šai cīņā aiziet bojā, un masas cilvēks šos meklējumus nemaz nepazīst. Jāzeps ir viens brāļu vidū, bet tā ir tikai viņa atšķirtības pirmā pakāpe. Brāļi ir zemi un rupji, un tādēļ saprotams, ka Jāzeps ar viņiem nevar saprasties. Viņš arī nav vēl tik stiprs, lai varētu brāļus pacelt tai pakāpienā, kur pats stāv. Drausmāka ir viņa atšķirība Ēģiptē, kur vecais, rupjais dzīves diegs ir pārrauts un vērpjas jauns no smalka zīda. Ēģiptieši ir kultūras tauta, viņi atzīst Jāzepa gara pārākumu un bijīgi godina to. Jāzepa rokās tagad visa varas pilnība. Ne tikai paši ēģiptieši, arī kaimiņu tautas nāk pie viņa, lai locītu ceļus. Bet Jāzepu pārņem vienpatības izmisums. Nogurumā viņš saka: »Es gribu būt pie jums, iekš jums, kā jūs!» Bet viņš to nespēj. Taisnība sirmajam ēģiptiešu filozofam Potiferam, sakot: »Mēs viņu nesaprotam, nedz viņš mūs.» Pat suminašanas brīdī

Jāzepu graužvienpatības tārps. Visas Ēģiptes tautas viņam uzgavilē, un Asnate priekā smaida: »Cik mīļš un labs tu! — Visi tevi mīl,» bet Jāzepa atbilde ir rūgta: »To mīlu zinu, viņa pastāv tik ilgi vien, cik iet no rokas mutē tas maizes kumoss, ko es dodu.» Tās pašas rūgtās domas arī sastopam dzejā un vistiešākā veidā Dienas grāmatā. Nāves gadā Rainis raksta: »Domāju, ka visi mani atstāj: politika, dzeja, teātris.» Vai arī dažas dienas vēlāk: »Darbus var dot tikai labā atmosfērā, bet es viens un viens.» Velti viņš sevi mierina, ka var rakstīt tikai sev, ka sabiedrībā ir vajadzīgi citi, bet dzejā dzejnieks var būt gluži viens. Tie ir tikai vārdi, ar kuŗiem viņš pats mēģināja sevi mierināt. Šeit slēpjas Raiņa mākslas un arī viņa personības traģiskās skaņas: viņš neprata būt viens kā Spinoza, kas, atbrīvojies no visas sabiedrības, dienā slīpēja savus stiklus, vakarā un naktīs savas domas Dievam un sev par prieku. Rainis un gandrīz visi viņa radītie cilvēki neprot atrast satiksmes tiltu uz kopību, bet vieni palikuši viņi izsamist.

Iezīmēt tautai ceļu, kas tai jāstaigā, un tad pazust, tāds Raiņa īpatņa uzdevums. Kaili nežēlīgi to izsaka Izašars:

> Tu dzīvoji, lai mums ir maizes, —
> Nu ir, — nu mirsti! Tu vairs nevajadzīgs.

Jāzepa rūgtumu pārdzīvo arī Dedze Rīgas Raganā:

> Rokas jūs man atraisījāt,
> Lai es pasteigtos jūs paglābt, —
> Būsat glābti, tad jūs atkal
> Steigsaties man rokas siet.

Kā akmens šī atziņa uzveļas un gandrīz nospiež Ilju Mūromieti. Bet īpatnim jātiek pāri šim rūgtumam, jāapzinās, ka tam, kas »tur tautu», jāstāv ārpus. Raiņa īpatņi dzīvo savu dzīvi ne tikai ārpus masas, bet arī ārpus īstenības. Viņi visi ir sapņotāji, bet nevis kontemplātīvi sapņotāji, kas, savā sapnī nogrimuši, zūd dzīves vētrās. Nē, viņi ir aktīvi sapņotāji, Rainis pats saka:

Bet man nekad nav paticis sapnis vien,
Es gribu darbu un patiesību
Rokām taustīt un acīm redzēt.
(Lielās līnijas.)

Raiņa varoņi cīnās par savu sapni, šai cīņā viņi vai nu uzvar (Antiņš), vai arī aiziet bojā (Indulis). Ka Antiņš ir sapņotājs, to mēs labi zinām, bet arī Indulis ir tāds: »Jā, prom no dzīves mani straume rauj,» un Jāzeps par sevi saka: »No sapņu valstības es esmu nācis un viņā pavadu es savas dienas.» Traģēdijas beigās Jāzeps piepilda sevi, viņš uzvar sevī egoismu, naida un atriebes kāri, viņš spēj dzīvot Dīnas vārdus: »Ak mīla neprasa, tik dod un dod.» Viņš brāļiem visu atdod, visu piedod, bet nepievienojas viņu saimei. Viņš noliek visu godību un kails aiziet nezināmā tālē, piepildīdams vārdus: »Visapkārt tevi ledains vairogs segs, bet visas zemes ilgas krūtīs degs.» — Bieži jautāts, uz kurieni tad Jāzeps aiziet? vai uzsāks eremīta dzīvi? vai izdarīs pašnāvību? Lielas traģēdijas nav reāli jātulko. Idejiski Jāzepa aiziešana ir ne tikai skaidra, bet nepieciešama, tā viņa attīstības pēdējais posms. Vai viņš aiziet tuksnesī mirt, vai arī

izdara pašnāvību — vienalga. Ko viņš zemes virsū ir varējis sasniegt, viņš ir sasniedzis un tā piepildījis savu dzīvi.

Savienošanās ar tautu Rainim tikai jābūtība. Vienīgi Zelta zirgs beidzas ar kāzām, vienīgi tur tautas gaviles vienojas ar varoņa līksmību. Raiņa varenākā traģēdija beidzas: »Nebūs sienas vairs starp es un cits.» Nebūs . . . bet cik ilgi mēs Jāzepu redzam, mēs šo sienu jūtam, nepārkāpjamu, nenoplēšamu. Un tas ir drāmas traģiskākais un līdz ar to lieliskākais moments. Pats Rainis, gluži kā viņa varoņi, vienmēr gribējis iekļauties citos, atbrīvoties no ledus vairoga, no aukstiem stariem un tapt par »kopucilvēku», bet viņš to nespēja, un šī nespēja pēdējos gados viņu arvienu vairāk mocījusi. 27.4.1927. piezīmēs lasām: »Iet atpakaļ pie tautas. Bet jūtu vientulību, jūtu naidu. Bet arī mīlu. Uzņemties naidu arī un pārvērst mīlā. Mēģināts, neiznāca, tikai vēl lielāks naids . . . Topi pats citāds, lielāks, labāks, tad teic citiem. Aizej tālē un nāc atpakaļ. Daudzreiz ej un nāc vienmēr atpakaļ.» Jāzeps aizgāja, bet neatnāca atpakaļ, Indulis tikai mirstot uzvarēja sevi, un pats Rainis?

Tauta nesaprot īpatni, bet tāpat arī īpatnis nesaprot tautu. Savā ziņā visi Raiņa īpatņi dara pāri caurmēra cilvēkam, jo prasa to, kas iet pāri spēkiem. Jau īpatņu patvaļīgā atdalīšanās ir apvainojums masai, jo liek tai saprast savu niecīgumu. Un tādēļ īpatnim jācieš, un viena no viņa šausmīgākām ciešanām ir ledū kaltā vientulība.

»Dzimst cilvēks viens
un mirst viņš atkal viens.«

Visās Raiņa grāmatās atkārtojas šī pati skaņa. Zīmīgi, ka jau viņa pirmajā iespiestajā dzejolī minēta bezgala vientuļa dvēsele. Pirmajā grāmatā ledainā vientulība dveš pretim jau no pirmām lapaspusēm, un savu skaidrāko izpausmi tā atrod vēlāk bieži variētā motīvā: »Tu esi viens no mūžības un viens tu paliksi līdz galam.« Agri viņš juta pasaules aukstumu, »un dvēsle ciešot sevī sarāvās«. Autobiografijā Saules gadi, domājot par nākotni, viņš vienā elpas vilcienā kā radniecīgus priekšstatus piemin nakti, salu un cilvēkus, cilvēki nebija tie, kas viņam dāvāja siltumu un gaismu. Viss esošais ir tikai līdzība. Kamēr cilvēks dzīvs, nejaušības aizklāj īsto seju, bet pēc nāves, kad loks ir noslēdzies, dzīve gūst simbolistisku nozīmi, un mēs nojaušam cilvēka sakaru ar visuma spēkiem. Rainis, to apzinādamies, Sētmalītes Gulētājā saka: »Ak, vai katrs dzīves gājums nav tik pasaka un sapnis?« Zem vientulības tumšzaļiem spārniem sākas Raiņa gaita, vientulībā tā arī noslēdzas. Šķiet, ka pēdējās dienās sakoncentrējies viss dzīves satvars:

Ko sev saskrēju? Ko mantoju? Ko guvu?
Pliks kā zirnis, viens kā akmens laukmalā,
Neatsaucas manam saucienam neviens,
Nav ne debesīs, ne zemē kāda balss.

Raiņa īpatnis nesaplūst ar tautu, arī ar to nē, kas viņu mīl. Un tik tālu viņa liktenis ir katra īpatņa liktenis. Bet lai saprastu Raini, vienpatības loks jāsavelk vēl ciešāk. Rainis sevi nespēj gremdēt Dieva apziņā.

Viņš neatrod tversmi dzīvā Dieva tuvumā. Vārdu »Dievs» Rainis nelieto, tikai Jāzepā tas vienu vienīgu reizi it kā nejauši ieslīdējis. Ne Dievs, ne daba, ne mīļotā sieviete nespēj raisīt Raiņa vienpatības loku. Rainis nepazīst panteistiskās kopelpas ar visumu, šo saplūšanu ar dabu, ko tik bagātīgi pauž mūsu literātūra. Viņa īpatņi ir atšķirti no dabas. Tas viņa lepnums un līdz ar to viņa lāsts:

Daba tik pilnīga, daba tik vienaļga,
Kas viņai daļas: — cilvēks un sāpes?!

Raiņa debess ir cieta un auksta. Viņa gars tur neatrod tversmi. Dzejnieks jūtas kā sila putns, kas laižas pār »jūru, kalnu, tuksnesi un gāli, neviens to nedzird, ka viņš žēli sauc». Katru mirkli viņš zina, ka »nāve savas telpas taisa platas». Viņa pasaulē neskan cīruļa dziesma, bet gan »domu cīruls» paceļas augsti, lai pārredzētu nākamus laikus. Un tā Rainis jāpieskaita pie tiem dzejniekiem, kam dabas gleznojumi pasveši. Rainim šķiet, ka prieks, ko dod dabas daile, nav dabas, bet lūkotāja prieks. Īpatnis nav padots akliem dabas, bet sava gara veidotiem likumiem. Kā reiz zemestrīces un vulkānu izvirdumi veidojuši mūsu planētu, tā tagad cilvēka garam tā jāizveido. Īpatnim nepietiek šīs vienas, dabas dotās dzīves: »Gars grib jaunu dzīvi, savu paša, paša darītu kā savu rīku.» Gars grib savilkt sevī pasaules visumu. Daba ir tas, kas jāpārvar. Raiņa īpatnis ir garīgu vērtību nesējs un atzinējs un līdz ar to pacelts pāri dabai. Zinot šo nostādījumu, mēs arī saprotam, ka Rainis ir bijis viens no lielākiem Paskāla cienītājiem. Paskāla 250. nāves dienā viņš veltījis dzejoli, ņemdams par pamatu Pas-

kāla atziņu: »Daba nezin, cik tā liela, bet mēs to zinām.» Paskāls arī ir tilts, kas Raini saista ar Unamuno, vienu no lielākiem Paskāla interpretiem tagadnes Eiropā. Pārfrazējot Paskāla domājošo niedri, viņš runā par domājošu ūdeni. Ne dabas baudā, ne arī sievietes mīlā Raiņa īpatnis nespēj aizmirsties. Indulis kopā ar saviem ļaudīm ilgojas pārvarīgi skaistās Ārijas, bet kopā ar Āriju viņš ne mirkli neaizmirst savējos un zina, ka palikt pie viņas ir nodevība un negods. Raiņa visvientuļākais varonis ir Jāzeps. Māti viņš tikko atceras, brāļi viņu ir izstūmuši no ģimenes, savu dzimteni viņš ir zaudējis, bet Ēģiptē nespēj iesakņoties. Atmiņu par Dīnu viņš glabā visu mūžu, bet viņas tuvumu īsti izjūt tikai tad, kad pati Dīna jau mirusi. Dīna redz Jāzepa moku ceļu, viņa iededzina Jāzepa lielo ideju (»ak, mīlā neprasa, tik dod un dod»), viņas sirds kā slepens avots slaka Jāzepa dvēseles zaļojošo koku, bet tomēr — viņa izjūt sienu starp sevi un Jāzepu. Pat nāve, kas romantiķiem, kā Porukam un Vāgneram, ir izlīdzinātāja, savienotāja, nespēj nojaukt šo sienu. »Tu savā nāvē ej, — es savā,» saka Dīna pēc liela mīlas brīža, tūlīt pēc tam, kad Jāzeps viņu pielūdzis ceļos nometies. Siena starp »es» un »tu» Raiņa mākslā šķiet nenojaucama. Tāpat kā Dīnai, Jāzeps ir svešs arī Asnatei, kas pēc viņa »kā sausa smilts pēc Nīla slāpst». Un tas tikai pierāda, ka vientulības cēloņi nav meklējami ārpus Jāzepa, bet vienīgi viņā pašā. Asnate viņam pārmet gandrīz to pašu, ko Dīna:

Tu mani bieži esi nedzirdējis,
Kad sevi aizslēdzies aiz sala sienām,
Un mana dvēsle viena tumsā sēd.

Jāzeps arī nenoliedz, ka Asnate viņam sveša. Atvadīdamies no šīs pasaules, viņš brāļiem un tautai saka:

Mans gars, pats iznīcībā saldams, sildīs jūs . . .
Ak, tad jūs mani mīlēsat, es zinu,
Bet mana dvēsle katru mirkli cerēs,
Ka reiz jūs dvēsles mīlēsat vēl dzīvas,
Kad tās vēl miesās tērptas mīt starp jums,
Un negaidīsat, kad tās gaisā gaist.

Ja Jāzeps ir visvientuļākais varonis, tad Gals un Sākums visvientuļākā grāmata. Lielākā daļa Gala un Sākuma dzejoļu varētu būt Jāzepa monologi.

Arī četros pēc nāves iznākušos krājumos sastopam vientulības motīvu tai pašā noskaņojumā. Ar sevišķu smeldzi tas skan Ilgās gaidās, kur dzejnieks, visu pateicis, velti gaida atbalsi; dzejolī Sapratēji viņam liekas, ka bez dzīvu cilvēku dzīvās atbalss dzīve nav izturama. Pēdējos gados viena otra no viņa nācionālajām idejām bija piepildījusies, bet daudz kas nebija tā, kā viņš bija ilgojies. Ar veciem draugiem viņš vairs nevarēja saprasties, jo tie līdzīgi viņam nebija mainījušies uz augšu, divus gadus priekš nāves viņš raksta baigi sāpīgus vārdus:

Nu atvadāmies, mīļie beigu draugi,
Mums tālāk iet vairs nevar derēt.

. . . »Brīvs galīgi, vientuļš galīgi» — šais vienkāršajos četros vārdos, kas kaili un nežēlīgi kā klintis, izpaužas viena no dziļākām pēdējā laika Raiņa atziņām.

Smagi un nospiedīgi vienpatības motīvs veļas Iljā Mūromietī. Kā Jāzepam, arī Iljam jāatbrīvojas no savtīguma un godkāres, lai būtu par tautas vadoni, sargātu labus ļaudis, bāŗa bērnus. Iljam vistuvākās būtnes ir Apraksija un Dobriņa, bet Apraksija viņā tikai sakurina godkāri, un Dobriņa visgrūtākajā brīdī atsakās viņam sekot, jo mājās gaidot sieva un bērni. Kad Ilja, varoņdarbus veicis, pēc vairākiem gadiem atgriežas Ķijevā, neviens viņu vairs nepazīst. Kņazs viņu uzskata par vienkāršu zemnieku un nosēdina galda galā. Mūromietis atbrīvojis tautu no Svilpja-Lupja, no Idaloņa un citiem briesmoņiem, bet neviens viņu vairs neatmin, nevienam viņš vairs nav vajadzīgs. Vientulības izmisumā viņš pieķeŗas svešam bērnam, Apraksijas mazajai meitiņai — šeit ieskanas baigi personīgs apakštonis, kas raksturīgs visai traģēdijai. Neviļus te jādomā, ka pats Rainis savu pēdējo sveicienu sūtījis svešai meitiņai — Olgiņai. Melniem mākoņiem pārklāta Iljas vientulība: maigo meitiņu viņš nespēj glābt no tatāru zvēriskuma, pie viņas zārciņa spēcīgais bogatirs sabrūk raudās. Un vai ir vēl kāda savā vientulībā ledaināka aina kā Iljas Mūromieša noslēgums? Kailo klinšu ielenkts, Ilja paliek viens, snieg sniegs, un pats Ilja pamazītnēm pārvēršas akmenī. Kad Rainis sarakstīja šo sīkās ainās sadrumstaloto, bet savā idejiskumā grandiozo traģēdiju, viņam jau bija piecdesmit četri gadi, un ievadā viņš aizrāda, ka galvenais varonis viņam intīmi tuvs. Varoņi parasti ir jaunekļi. Tāds ir grieķu Achills, Edas Sigurds, vācu Zigfrīds un citi. Bet Mūromietis ir vecs, un Rainis piemetina: »Ilja sāk savu gaitu jau kā piedzīvojis vīrs, trīsdesmit gadus vecs; arī man bija lemts sākt darbu tanī pat vecumā,

vai brīnums, ka Ilja man rēgojas kā paraugs?» Traģēdijas beigās sirmgalvis atskatās uz savu dzīvi, un drūma skan beigu atziņa: »Pliks kā zirnis, viens kā akmens laukmalā.» Šeit atkal jādomā par Ibsenu: Celtniekā Solnesā, Džonā Gabrielā Borkmanī un Kad mēs mirušie mostamies viņš veidojis labākās sirmgalvju traģēdijas; vecie varoņi dzīves vakaru sagaida tukšām rokām, rūgtu, bet vēl karstu sirdi, kas nepazīst ne izlīdzināšanās, ne atteikšanās, ne arī prot savu gribu pakļaut augstākai gribai.

Vientulība ir liela, bet atbildības izjūta vēl lielāka. Un ja īpatnis to izprot, tad vientulība gūst savu jēgu. Īpatni neglābj ne Dievs, ne daba, ne draugs, ne sieviete, bet tikai — darbs, kas mūžīgāks par pašu darītāju. Tā Rainis, meklēdams dzīvei jēgu, izveidojis veselu darba filozofiju.

»Uz darbu, tāli un cilvēci, cīņu un sauli —»

Tā aicina Rainis. Bet šeit darbs nav jāsaprot praktiskā nozīme. Tā vairāk ir darbība, aktīvitāte, darba ideja, darba abstrakcija. Tas ir darbs, par ko domāja Gētes Fausts, nepieņemdams domu, ka sākumā bija prāts vai spēks, bet lepni rakstīdams: sākumā bija darbs! Tas ir darbs, par ko Rainis runā savā dzejā ietvertajā autobiografijā:

Ne dēļ baudas mūsu dzīve,
Pienākumā mēs to nesam, —
Esam likti dzīvē pildīt
Pasauls dzīves uzdevumu.

Darba problēmu atrodam katrā Raiņa grāmatā. Lakoniski īsi viņš saka: Darba vara lielu dara (Aizas ziedi), kur trīs reizes atkārtota revolūcionāra r-skaņa šim aforismam piešķir savu raito ritmu. Latviešu labietim Rainim padarītais darbs ir vienīgā mēraukla, ar ko mērīt cilvēka dižumu: »Liels, kas lielu pienākumu nes.» Īsts vīrs ir tas, kas, negaidot palīdzību, uzņemas visgrūtākos darbus.

Par Raiņa darba izpratni interesantas ziņas sniedz viņa Dienas grāmata. Sāpīgi un saldi reizē šķirstīt šīs lappuses. Diezin vai Rainis pats tās tādā veidā būtu publicējis. Viņš šīs mazās piezīmes ir rakstījis sev un nevis citiem, bet katram Raiņa pētniekam šīs rindas apliecina, cik cieša bijusi saite starp Raiņa »es» un viņa dzeju, kas visa bijusi tikai nežēlīga paštiesa. Vēl nāves gadā Rainis savās piezīmēs min »jaunus uzdevumus». Bieži īsās atzīmes beidzas ar »jāstrādā». 1929. gada 1. janvārī, t. i. nāves gadā, viņš raksta: »Vai nebūtu man arī jāatjaunojas, jānomet riebums pret pagātni? Ar smiekliem, jautrību un sparību atbildēt uz apvainojumiem, ne ar dusmām un taisnošanos. Bet es tomēr . . . neizdarītājs.» Noguruma brīžos viņš domā par dižgariem, kas vēl vairāk veikuši nekā viņš. Sevi tiesādams viņš piemin Gēti, kas vēl vairāk strādājis. Dienas grāmatā atkārtojas doma par iekšķīgu šķīstīšanos, arvienu un arvienu atkal dzejnieks, notiesādams bijušo, sevi mudina sākt jaunu dzīvi. »Šķirstot vecās vēstules, redzu, cik šaura bijusi dzīve, un tagadējā? Jābēg uz nākošo, plašāko.» Un varbūt visraksturīgākā pazīme: »Nemiers pamatā visā dzīvē. Tikai mīla un darbs nomierina. To izvest kā lielu domu.» Un to Rainis arī izvedis kā lielu domu savā

dzejā un dzīvē, viņš drīkstēja par sevi teikt: »Viens vienīgs prieks man pasaulē ir cīņa.» Domājot par dzimteni, viņš vispirms domā par darba vīriem, degošām sirdīm. Vispirms viņš domā par darbu un sakarā ar to par tāli un cilvēci, par cīņu un sauli. Kā to saprast? Darbā cilvēkam jāsaskaņas ar vistālākiem apvāršņiem, mazais darbs ir jāiestīgo cilvēces lielajā darbā; tā visgaišākā cīņa, kas ved uz sauli. Domas par darbu, par aktīvitātes nepieciešamību ir izkaisītas visās Raiņa grāmatās, bet visvairāk to ir Čūsku vārdos un Galā un Sākumā. Darbs atbrīvo cilvēku no lielākā naidnieka — no sevis paša. »Kad pats par nastu sev palicis, viens vienīgs līdzeklis — darbs.» Vai arī: »Vienīgi caur darbu mēs spējam dzīvi nest.» Tikai darbā iegūstam mūžību. Atsevišķais cilvēks zūd, bet viņa padarītais darbs nezūd. Cik viņš sevi ir objektīvizējis darbā, tik viņš ir mūžīgs. »Cilvēce caur darbiem dzīvo.» Vai arī: »Ja mūžam ar' tevi nemīlēs, Tu tomēr to darī jis esi. Tu darbā savu laimi nesi.» Darbs tvirtina cilvēku, viņa gribu, izkristallizē viņa īpatnību. Ja arī darbs ir smags kā klaušu gaitas, bet ja cilvēks ieskatījis tā vajadzību, viņš nedrīkst no tā atteikties. Ir jāiztur. »Tev visas dienas labas, tā kā ļaunas, Ir līdzi jādzīvo, Tev nav kur bēgt.» Vai arī: »No darba vietas namdars neaiziet, Kad roka sadurta no skabargas.» Par darbu nedrīkst prasīt algu. »Ja gribi pilnīgs būt un sevī liels, Tad neprasi, lai dod par darbu algu.» Algu prasa algādži. Teōrētiski bija viegli šo domu izdomāt, bet pašā dzīvē nācās bezgalgrūti to piepildīt.

Rainiskais cilvēks zina: darba darītājs var aiziet bojā, bet darbs paliek. »Un labi darbi atmaksājas visi, Tik vien ne tev, bet citiem.» Mēs saņemam, kas citu

izciests, un mums jāgādā par to, lai paaudzei, kas nāks pēc mums, arī būtu ko saņemt. Velti Jāzeps pret to saslejas, velti apgalvo, ka viņam tikai ciešanas, bet brāļiem apmierinājums. Vēl iekšķīgu cīņu mutuļos Jāzepam šķiet, ka viņš ir tikai devējs, ka viņš no citiem nekā nav saņēmis. Un tikai pēdējā attīstības posmā viņš saprot, ka dzīvību tam devusi māte, ka viņš viņas izciests, viņas, kuŗai viņš nekā nav devis. Miesīgi viņu radījusi māte ,bet garīgi — Dīna, tā viņa garā iesējusi trauksmes un nemiera sēklu.

Māte un Dīna — no viņām Jāzeps visvairāk saņēmis un palicis viņu parādnieks. Dzīves ritms prasa, lai katra saņemta dāvana tiktu tālāk dāvāta. Tam, no kā esam saņēmuši dāvanu, parasti nevaram izrādīt pateicību, bet tas, kam mēs sniedzam dāvanu, bieži nesaprot tās nozīmi. Te liela dzīves izlīdzināšanās, ko Ilja Mūromietis negribēja saprast un tādēļ sastinga par akmeni. Bet šīs atziņas piepildīts, kā gaišs uzvarētājs aiziet Jāzeps, sevī nesdams sokratisko domu: labais cilvēks nevar būt nelaimīgs, »labs ziedojoties labu dara sev, jo sirdi smalku dara, mieru gūst.»

»Vietas nav, kur maiņas mutuļs rimst.»
»Ne stāvu zvaigznes nestāv ciet,
Viss iet.
Viss rit un riet.»

Katram dzejniekam ir savs vistuvākais, proti vārds, ko dzejnieks visbiežāk lieto, kam piešķir sevišķu no-

zīmi un kas izteic visvairāk no viņa būtības. Akurateram tāds vārds ir »sapņi», Skalbem un Porukam »klusums», Rainim — tas ir »ritums» un šī vārda sinōnimi: atjaunotne, tapšana, maiņa un sevišķi verbālās formas: ritēt, veidoties, atjaunoties, tapt, mainīties. Mainīšanās uz augšu, uz pilnību ir Raiņa mākslas galvenā stīga. Tapšanas problēma latviešu literātūrā neieņem visai lielu vietu. Latviešu dzejā, lietojot šo vārdu visplašākajā nozīmē, vairāk valda liktenis nekā brīva veidotāja griba. Ticība liktenim raksturo ziemeļnieku tautas, somus, zviedrus, norveģus un arī latviešus. Bet Rainis nostājas pret šo vispārīgo virzienu, skaļi pasludinādams: »Pāri pār dzīvi būs augt, pāri pār likteni stāt.» Vai arī: »Var visu vērst ar savu gara spēku: var sevi, citus, var ir pasauls ēku.» Šī Raiņa pasaules uzskata stīga atgādina Danti, kas elli nodod velna, paradīzi Dieva rokās, bet cilvēkam liek kāpt šķīstīšanās kalnā. Tie, kas nemaz nekāpj, ir velnu varā, bet cilvēks ir tas, kam mūžam jāveidojas, mūžam jākāpj, tā tas ir Dantes, tā arī Raiņa uztverē. Tikai Rainis ir nežēlīgāks par Danti. Dantes kalnā kāpēju sagaida paradīzes mirdzums, Dievs un Beatrīce, bet Raiņa kalnā kāpēju pašā galotnē sedz tikai ledus vairogs.

Visi Raiņa cilvēki cīnās vai nu ar ļaunumu sevī, vai ar ļaunumu apkārtnē, tādēļ arī Rainis mūsu izcilākais drāmatiķis. Jo drāma rodas tikai tur, kur cilvēks tiecas pēc kāda mērķa un šo mērķi sasniegt kavē šķēršļi, kuŗus pārvar spēcīga griba. Drāma ir nevis emōcionālo, bet voluntāro dzejnieku žanrs. Kā jau teicu, visi Raiņa cilvēki ir kustības pilni. Miera nav nevienam: ne vējam, ne jūŗai, ne zvaigznēm, nevienai

lietai nav miera kosma gaitās. Lapu trūdos viņš redz dīgstam jaunu zāli, »caur trūdu smaržu zāles smarža laistās, Ar nāvi dzīve gluži tuvi saistās». No Raiņa īpatņiem vismaigākais ir Antiņš, bet arī viņš veidojas. Saulcerīti viņš spēj nonest no Stikla kalna tikai tad, kad top tik skaidrs, mīlīgs un stiprs kā saule: »Kad spēj atdot sevi visu.» Antiņam jācīnās ar brāļiem, ar Stikla kalnu, ar salnu mežā. Indulī šī cīņa ir vairāk pārnesta varoņa dvēselē, bet visiekšķīgākā tā ir Jāzepā un tādēļ arī visgrūtākā, jo cilvēkam nav lielāka naidnieka par sevi pašu.

Jāveidojas kā individam, tā kollektīvam, jāveidojas ciltij, paaudzei, tautai un cilvēcei. Vecā paaudze, lai tā būtu cik vērtīga būdama, nedrīkst stāties jaunajai ceļā. Iljas Mūromieša pielikumā lasām. »Kad kuŗš izaudzināts un jūtas diezgan stiprs, viņš pasaka: tu mani esi apvainojis, kalpo man, vai ej prom. Tā saka nākošā paaudze uz pagājušo . . . Izlīdzinājums ir tas, ka katrai jaunai paaudzei ir taisnība, kā jaunai zālei uz Kolloseja drupām, jo jaunā paaudze un zāle ir locekļi dzīves turpināšanai.» Šais vārdos ir traģēdijas atslēga. Katra paaudze ņem no iepriekšējās, kas tai vajadzīgs, bet neapstājas pie pagājušās paaudzes sasniegumiem, jo citādi dzīves ritms ieglietētu smiltīs. Viss, kas ir, ienīst to, kas bijis, lai taptu par to, kā vēl nav. Viens no vecās paaudzes uzdevumiem ir nevis būt par dambi, bet par vadzvaigzni jaunajai paaudzei. Vecais Ilja nesaprot, ka »dēls par tēvu, rīts par nakti stiprāks ir». Viņa naids pret rītu, pret jauno spēku ir tik akls, ka viņš kaujas karstumā saķer dēlu pie vienas kājas, otrai kājai uzkāpj virsū un tā pārplēš viņu pušu. Visu otru cēlienu aizņem cīņa ar dēlu. Ilja ilgojas

dēla, bet negrib saprast, ka dēls nepieder tikai viņam, ka dēls ir aiziešana un tālākkustība. Rīts ir neiznīcināms. Nokautā Vanadznieka vietā parādās divi Vanadzniekam līdzīgi cīnītāji, un kad Ilja tos sacērt, tad viņu vietā ceļas četri. Jo niknāk kaujas vecie bajāri, jo vairāk top jauno cīnītāju. Bajāriem kaujā rokas gurst, zirgi klūp, šķēpi atcērtas, bet jauni spēki aug un aug, »lūk vēl stiprāki un staltāki tik top! Visi zirgos sēd kā sveces deg.» Ilja uzstājas pret augstāko likumu, mūžīgo dzīves ritumu, un tādēļ viņam, lielajam varonim, sniega puteņos un tumsā jāsastingst par akmeni. Raiņa doma, ka cilvēka mājas atrodas starp diviem ceļiem, starp to, kas bija, un to, kas būs, atstaro daudzos darbos. Jau Zelta zirgā lasām: »Pastāvēs, kas pārvērtīsies.» Kas neaug, neattīstās, nepārvēršas, tam jāaiziet bojā. Tiesība dzīvot tikai tam, kas veidojas. Rīgas raganā Spīdolai jautājot, vai Rīgai būs grimt, Lāčplēsis atbild:

Lai nebeidz tik mūžam no jauna dzimt.
Būs degt, būs grimt, —

Kad Rīgā nekas no jauna vairs netiks celts, kad visus darbus uzskatīs par pabeigtiem, tad vēl Rīga tai pašā naktī ar visiem iedzīvotājiem iegrims juŗā. Mūžīgās kustības un nekad nepiepildāmās pilnības alkas saista Raini ar Unamuno, kas vēstī: kad eņģelis bija pats ar sevi apmierināts, viņš krita, un tā radās Lucifers. Pār Raiņa pasaules vārtiem ir rakstīti vārdi: »Ilgu ceļš ved uz atjaunotni» (Aforismi). Savu evolūcijas, rituma, atjaunošanās ideju Rainis ir personificējis Spīdolas tēlā:

Mūžam mainos, bet mana daile
Mainoties paliek caur visiem mūžiem.

Tādēļ arī Spīdola par sevi visdažādākās variācijās var sacīt, ka viņa ir daile, jo Rainim ritums un daile ir identiski jēdzieni. Viņa pati nav mūžīga, bet mūžīgās maiņās pastāvoša. Viņa Lāčplēsi sargā no iegrimšanas omulībā, viņa ir tā, kas katru sasniegto kāpienu uzskata kā pāreju uz vēl lielāku pilnību. Viņa pati ar sevi nekad nav apmierināta, visur sev līdzi nesdama kustību un trauksmi, viņa domās nogrimusi pati sevi aicina: »Mainošā, mainies uz skaidrību!» Raiņa pasaulē ritms izaužas cauri visam ūniversam, un nāve viņam tikai veida maiņa, un tādēļ arī Spīdola varēja teikt:

Visur skan man balss.
Vistālākā laimīgā malā,
I Nāves salā
Vēl manai varai nav gals.

Rainim visa dzīve ir atjaunošanās. Visa dzīve ir gaita, kuŗas gals tikai šķietams, jo gals ir jaunas gaitas sākums. Galā un Sākumā deviņas reizes sastopam kā moto vārdus »es ritu». Šis nepārtrauktais ritms ir visās maiņās paliekošais, ir mūžības atspīdums. Ar lielu skaidrību Rainis to jau pateica Tālās noskaņās:

Bet augstāk saulei pretī gaita sniedz,
Un mūžos gala nav, kas gaitu liedz.

»Bet visa mana dzīve
Šīs vienas ilgas zin:
To noslēpumu izteikt,
Ko mūža plīvurs tin.«

Raiņa aforismos lasām: »Dzīvošana ir degšana, miršana ir sadegšana, sadegšana ir pārveidošana, nāves nav.« Lasot šos vārdus, jādomā, kā Aspazija pirmās sēru dienās allaž atkārtojusi: »Rainis tik ļoti ticēja nemirstībai.« Un vai Aspazija, Raiņa tuvākais cīņas biedrs, Aspazija, kuŗai veltītas vairākas Raiņa grāmatas, nenojauta vislabāk sava mūža drauga pasaules uzskatu? Rainis neliek saviem varoņiem galīgi iznīkt. Par viņa attieksmi pret Olīviju mēs jau runājām. Un Jāzepa aiziešana citā saulē ir tik gaiša, ka daudzi nesaprašanā jautā: uz kurieni viņš aiziet? Lieli mūžības vēji šalc Raiņa pasaulē, iznīcībai tur nav vietas. Dzīve veic nāvi jau ar to vien, ka mūžam turpinās. Raiņa mūžība nav noenkurota Dievā, bet vērtībā. Jūklīgās, savtīgās tieksmēs dzelžaini stingri izjūtama augstākās dzīves kārtības apziņa. Cilvēks nedrīkst patvaļīgi rīkoties ar savu dzīvi, viņš atbildīgs par katru soli. Katram ir sava vieta pasaulē, un tā ir jāpilda:

Tu dzīves daļa vien.
Pie savas gaitas dzīve tevi sien.

Neviens neprasa, cik atsevišķs cilvēks savā mūžā ir cietis, bet gan: »Cik tevis austa dzīves josta.« Un vai tam, kas dzīves jostā nav ieaudis jaunu dzīparu!

Raiņa īpatnis ir padots augstākam likumam. Viņš ir ieslēgts vispārnozīmīgu normu pasaulē. Raiņa pa-

saules uzskatā katrs vērtību piepildījums ir mūžības izpaudums, dzīvot saskaņā ar augstākām vērtībām nozīmē dzīvot mūžībā. Ilja dzīves vakarā ārkārtīgi mokās, apzinādamies, ka nav savu uzdevumu veicis. Akmenī pārvērsts viņš raud, jo nav piepildījis sevi. Viņam jāaiziet, iekām viņa dzīve tapusi tīr — un pilnskanīga. Un tādos brīžos vienmēr pārņem izmisums: »Darbs, tu mans nebeigtais! Aizraujas dvaša — atpakaļ pirmatnes atomos birt?» Cik dzidra turpretim Dīnas aiziešana:

Tur saule paņems mani atpakaļ,
Liks mani apkopt savām kalponēm.

Tikpat gaiša ir arī Dedzes aiziešana no cilvēku dzīves. Ilja sastingst smagā akmenī, bet Dedze aizlido kā balta kaija. Dedzes iekšienē plosījās divi spēki: mīla uz tirannu caru un misija glābt tautu no šī tiranna. Viņa uzvar sevī šauro personīgo tieksmi un glābj tautu. Pašcīņā nogurusi, bet kā uzvarētāja viņa saka:

Es visu guvu, visu izpildīju,
Es visu izjutu, es varu iet.

Personīga maza eksistence atkrīt, lai dotu vietu pārpersonīgam, pārindividuālam. Lai to sasniegtu, cīnās Raiņa īpatņi. Mūžību iekaro tikai tas, kas aizmirst savu es, kas var satvert vispārnozīmīgo, to, kas valda pār visu kā mērķis un mēraukla. Raiņa aizsaule ir vērtību sfaira. Viņš vairākkārt pasvītro, ka nekas nezūd, »ne dziļa doma — smadzenēm vīstot irst, ne maiga jūta — apklustot sirdij gaist . . . visumā visi uz

mūžu dzīvo» (Gals un Sākums), vai arī drāmā Jāzeps un viņa brāļi:

> Un sēklas grauds, kas mirdzumā bij zudis,
> Top saules siltā zemē atkal dzīvs.
> Kad nespēj celties pats, tad asnus sūta.

Vai arī:

> Viss pāriet, — viss — bet nezūd itnekas.
> Un labi darbi atmaksājas — visi,
> — tik vien ne tev, bet citiem.

Rigorōzs ir šis nostādījums. Nav personīgā Dieva, kas pēc nāves atlīdzina visas grūtības un pārestības. Raiņa īpatnis ir viens pats, bet caur savu apziņu saistīts ar visiem pārējiem, kas ir tikpat vieni; tas, kas ir stiprāks, tam jārāda ceļš: »Tev jāiet — Tālāk tas gaŗais un tumšais ceļš, Lai citiem tas būtu īss un gaišs.» Ne vīstoša sirds, ne dzīve, kas izšķīdusi kā dūmi, nav bijusi velta, ja no viņas spēku ir smēlušies citi, kas iespēs to, ko nav spējuši šie bojā gājēji. Tāpat kā Ubags Antiņam, kā Potifers Jāzepam, tā Aklais liedz Totam algu, liedz viņam pašam dziedāt savu dziesmu, liedz pašam redzēt savu prieku, stingri, viņš uzstāda bausli: »Prieks tavs — iet saules ceļu.» Citiem vārdiem, prieks tavs — pildīt vērtības. Mūsu īso un sīko dzīvi mēs paceļam aizsaulē, ja pildām pienākumu, ieplūdinot ikdienas zirnekļu tīklos augstākās jābūtības gaismu. Un kas izstaro Raiņa pasaulē šo gaismu? Tiesa gan, Raiņa īpatņi prot nīst: pazudušais dēls nenāk, »Lai jūgā plecus liektu, viņš nāk kā tiesātājs, lai jūs

no tempļa triektu». Jāzeps, atriebības kāres pilns, grib brāļus nožņaugt un nosviest viņus durvju priekšā suņiem. Ilja pārplēš Vanadznieku pušu. Nav laikam mūsu literātūrā otra tik varena naida tēlotāja. Raiņa dvēselē spēj sadzīvot mīla un naids, bet naids vienmēr ir tas, kas jāpāvar:

Es mīlējis karstāk,
Kaut karsti ar' nīdis,
Aizvien mani aizrāvis
Lieluma brīdis.
Bet cilvēkus mūžam
Tīk mīlējis esmu,
Mans ienaids ir dedzis
Pret zvērības dvesmu.

Mēness meitiņā lasām: »Kad tu jūti, ka sāc cilvēkus vairāk nicināt nekā mīlēt, — tad ir laiks: ej vientulībā uz brīdi atpūties no pasaules. Tad iesi atkal ļaudīs un starosi.» Viss tas liecina, ka Raiņa bieži nevietā citētais vārds: — »Un zini, augstākā ideja, tā nepazīst cilvēka žēluma» — nekā neizpauž no Raiņa dzīves un pasaules uzskata. Tulkojot dzejnieka garīgo pasauli, nekad nedrīkstam no vispārīgā sakara izraut atsevišķu vārdu un tad argumentēt ar to. Kā zināmas domas pierādījums der tikai ar visu kopsakaru saistītie citējumi. Augstākā ideja, kas nepazīst cilvēka žēluma, neizpauž Raiņa garīgo seju. Šos vārdus saka Pusideālists, proti tāds, kas tikai pusi patiesības tvēris, kas ideju iemīļojis, bet neprot par to cīnīties, un nekur citur mēs neatrodam šā izteiciena atkārtojumu vai variāciju. Turpretī īsti rainiska ir sirmā virspriestera

gudrība: »un citu nesamin, ja tu to spēj! Bet pacel citu un tu celsies pats.» Šai atziņā dzīvo vai arī līdz viņai izaug visi Raiņa īpatņi, Atcerēsimies Antiņu, Induli, Jāzepu, Dīnu. Zelta zirgā lasām: »Ņems, kas atdos, Veiks, kas zaudēs.» Un lugā Spēlēju dancoju šā paša motīva variācija skan: »Gūt var ņemot, Gūt var dodot! Dodot gūtais neatņemams.» Zīmīga šai ziņā saruna starp Induli un Mintautu:

Indulis: Tu esi asiņains, man tevis bail.

Mintauts: Kas liels, tas asiņains.

Indulis: Nē, kas liels, tas pats gan mirst, ne citus kauj.

Saule Rainim bija pilnības simbols, un par sauli viņš saka: tā »panāk maigi lielus mērķus, Nelietojot rupju varu» (Saules prieka perēklis). Mīlēt lieluma ideju vairāk nekā sevi — to prasīja Rainis. Naids Rainim identificējas ar nāvi un mīla ar dzīvi: »Bet jaunu dzīvi var tik mīlā gūt.» — »Viss naids man pārvēršas par iežēlumu.» Vai arī Aizas ziedos: »Jauna saule, kādu es ceru, Pacels pār visu — Mīlu visu.» Svētcerīgu bijību viņš juta vissīkākās dzīvības priekšā.

Visa Jāzepa traģēdija ir mīlas un naida cīņa, kas norisinās ne tikai starp brāļiem un Jāzepu, bet vissīvāk pašā Jāzepā, un beigās uzvar mīla, uzvar Dīnas gaisma. Jāzeps, kļūdams viens ar visumu, vienodams savu spozmi ar sauli, visus tos, kas paliek ikdienības valgos, lūdz: Pie laika mīlējat, lai nav par vēlu.» Un paša Raiņa pēdējie vārdi, rakstīti Olgiņai: »Bauslis visu pirmais un visu pēdējais — ir tikai: mīla.» Bet jāaizrāda, ka Raiņa mīla nav mīkstčaulīga nepretošanās ļaunumam, tā ir cīņā tvirtināta mīla, un viņas vienīgais izpausmes veids ir darbs. Nevajaga ļaunumu

piedot, bet vajaga ļaunumu vērst par labu: »Jo citād' zvēri aprīs cilvēkus, un cilvēcība noliegs pati sevi.» Jāzepa cīņas pilnās dzīves jēga ir atnest sauli turpmākām audzēm. Prologam, sarakstītam simtai izrādei, Jāzeps jautā:

> Vai maigākas jums tapa sirds un dvēsle?
> Vai dziļāk līdzjūtīgas tās pret brāļiem?
> Vai mazāk nīstat jūs un vairāk mīlat?
> Lūk, tad par velti nebūtu es cietis.

Dzīve nav zaļojošs krūms, nav ezerspogulis, bet ceļš kalnā, un īpatņa pienākums: dzīvi veidot, augšup vērst ikdien.

Raiņa darbos neatspoguļojas atsevišķa konkrēta cilvēka psīchiski pārdzīvojumi, bet pārindividuālais garīgums, kas ir visas īsti lielas mākslas pamats. Savā dzejā Rainis ir transcendentālā ideālisma pārstāvis, lai gan radoša mākslinieka pasaules uzskatu gruti ietilpināt filozofiskos jēdzienos; ar to jau dzeja atšķiras no filozofijas, ka viņas satvars nav izsakāms jēdzienos: kas jēdzieniem sāk domāt, ir beidzis mākslinieciski radīt. Bet katrā ziņā raksturīgi, ka Rainim kā visiem transcendentāliem ideālistiem īstenība nav dota, bet uzdota. Īstenība ir jāveido saskaņā ar augstākām normām. Kā transcendentāls ideālists Rainis neatvasina domu no dzīves, bet dzīvi no domas, un tādēļ viņa māksla reizēm šķiet auksta. Bet tādēļ arī viņa māksla ir viena vienīga gara apoteōze, un viņam bija tiesība teikt: »Es mirdams nemiršu.»

Raiņa titānisko gara spriegumu pauž Kārļa Zemdegas veidotais piemineklis. Jau pirmajā mirklī tas valdzina, bet jo ilgāk tai ielūkojas, jo grandiozāks tas top. Vīrišķīgs jauneklis, pilns pravietiska sprieguma un iekšējas degmes. Donatelliski izmodelētā ķermenī tik daudz dzīvības spēka, ka gribētos šo pieminekli nosaukt par Rītu, kas mostas no dziļa dzīvības miega, bet gurumu nepazīst, jo materijas smagme te uzvarēta. Šķiet, tūlīt viņš pavērs savu sapņaino muti, lai runātu vai visus Jāzepa pravietiskos vārdus, visas Gala un Sākuma no zemes prom tiecošās domas:

Dzīve ir čaula tik vien,
Čaulu lauž dvēsle, kas briest.

Ledainās kalnu gālēs ir tvirtinājusies Raiņa mūžība, kas liek uz augšu veidoties un raida cīņā par pilnīgāku cilvēci. Ja man trim vārdiem vajadzētu raksturot Raiņa pasauli, es teiktu: kalns, jūra, saule, un ne jau tādēļ ka šie priekšstati bieži atkārtojas Raiņa dzejā, bet tādēļ ka tie visvairāk izsaka Raiņa būtību. Kalns aicina augšup, jūrā var izjust bezgalību, un saule liek sevi izdāvināt bez atlikuma.

No iznīcības Raiņa īpatni glābj darba saturs un vērtība: »Tik sava darba briedumā tu dzīvs.» Ne individs ir nemirstīgs, bet nemirstīgas ir vērtības, nemirstīgs, ir gars — vērtību reālizētājs:

Puķe ruden vīst, — bet tu? Vai tu tik puķe vien?
Vairāk esi tu! Tavs liktens tavās rokās dots.
Atjaunojies, tad tev nebūs vīst.

Atjaunoties var tikai darbā un citos cilvēkos. Tuv-

cilvēku sāpes ir jānes, kamēr vēl ir spēks, par viņu priekiem ir jāpriecājas, kad pašiem vairs prieku nav. Tik vienkārši tas izteikts Čūsku vārdos: »Tu citos topi dzīvs.» Kad brāļi Jāzepu met bedrē, viņš nāves nebaidās, zinādams, ka garu neviena vara nespēj ne sasiet, ne iznīcināt: »Bet nenoslāps tik gars un mirdams nemirs.» To pašu arī Indulis atzīst sarunā ar Mintautu. Viņš pats mirs, bet tauta, kas viņu mīlējusi, celsies augšā un paudīs viņa garu:

Un viņos būs mans gars, kas brīvi augs,
Kas mani glābs ne dzīvē, bet aiz dzīves.

Nāves veicējs ir vienīgi cilvēka gars. Latigora mierina akmenī sastingušo Ilju, ka viņš nav velti dzīvojis, viņa darbu sapratīs un pabeigs jaunā audze: »Neraud', Ilja, velti nedzīvoji tu, jaunai audzei vada zvaigzne tu.»

Raiņa īpatnim jāiemācās saprast ne tikai, ka dzīvot nozīmē mūžīgi sevi pāraugt, ka mīlēt nozīmē — pilnveidoties, viņam jāiemācās arī mirt, un tas nākas visgrūtāk. Ir viens slieksnis, kuŗu pārkāpjot nekā nevar paņemt līdz, un kas šo slieksni pārkāpj, nekad vairs neatgriežas. To zināja Jāzeps, teikdams: »Savu godību es nolieku, kails es nācu, kails es eju,» un to pašu domu atrodam arī Galā un Sākumā:

Cik es mīlas krāju
Es sev līdzi nepaņemšu:
Visu atstāšu jums atkal
Savā sirdī, kad tā klusēs.
Tad to sirdi šķeļat pušu,
Izņemat tās dārgās mantas.

Raiņa mūžība nav cilvēkiem piešķirama, bet iegūstama dāvana. Kas tikai savu dzīvi dzīvo, tas arī tālāk par savu dzīvi netiek. Kas iestidzis dziņu purvā, ikdienas sīkās vajadzībās, trulā vienaldzībā vērpj savu dzīves pavedienu, nekad nepazīs mūžības dvesmas. Tikai vērtības reālizētājs ir mūžības iekaŗotājs. Rainis un viņa īpatnis tuvojas mūžīgajam, kad, lielās sāpēs iemācījies visu nest, savu sīko es pakļauj stingrai normai un ieglaužas dzīves ritmā, kas ir visās maiņās paliekošais. Kad sirds dreb par cilvēces augstākām vērtībām un visas savtīgās vēlmes zūd tikumiskā gribas spēka priekšā, tad — nāves vara ir lauzta, un: »Gars brīvi spārnus cilā liegi.»

1937.

DAIĻUMA DZEJNIEKS — JĀNIS AKURATERS

»Visu nāve aiznes,
visi smaidi riet.
Putnu ceļā zvaigznes
tik pār zemi zied.»

Liktenīgas dienas manā mūžā saistās ar Jāni Akurateru. Mans pirmais iespiestais darbs 1919. gada 29. jūlijā bija Akuratera tēlojuma »Mana vismīļā», tulkojums vācu valodā, mans pirmais latviešu valodā publicētais raksts — recenzija par Akuratera »Klusumu un gaismu» — 1922. gada rudenī Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā. Un kad 1944. gadā noslēdzās mani 25 gadi literātūras darbā, es tos atzīmēju, uzrakstot eseju »Mūžīgais Akuraters», domātu kā ievadu manis sakārtotajam Akuratera prōzas darbu krājumam. Pats dzejnieks, jau grūti slimodams, bija izteicis vēli, lai es izpildītu šo darbu, ja viņš pats vairs to nespētu. Eseja par Akurateru — pēdējais dzimtenē sacerētais

darbs, varbūt labākais, ko es vispār par latviešu dzejniekiem esmu rakstījusi, jo lai labi rakstītu, ir nepieciešams ne tikai sīki pazīt iztirzājamā darba objektu, bet tas arī kvēli jāmīl: tikai mīlestībā atklājas pareiza saprašana. Bez Erōta svētības nerodas dzīvība, nerodas arī daiļums, bet tikai ķēmīgs homunkuls. Šī eseja nenonāca latviešu lasītāju rokās, to paņēma — kā gandrīz visus manus manuskriptus — naida uguns. Šīs rindas rakstu svešumā, nav man ne manu piezīmju, ne dienas grāmatu, ne Akuratera rakstu, ne viņa fotografiju, ne arī viņa vēstuļu, bet viņa tēls tik dzīvs, cik dzīvs ir viss, ko glabājam sirdī.

Viņš bija pirmais dzejnieks, ar kuŗu es personīgi iepazinos, un varbūt tādēļ mans priekšstats par īstu dzejnieku arvienu vēl saistās ar gara vijīgumu un noblesi.

1919. gadā Akuraters kopā ar Pagaidu valdību, bēgot no boļševiku briesmām, bija apmeties Liepājā un saslimis ar tīfu. Boļševiki stāvēja pie Ventas. Vienīgi vēl Liepājas stūris bija asinainās dūmakas neskarts, bet pārtikas jautājums pilsētā ļoti grūts. Es no saviem skolniekiem biju dabujusi sviestu un olas, un man bija skaidrs, ka šiem labumiem jānonāk rekonvalescenta rokās. Es labi zināju, ka badojoties no slimības nevar atspirgt, bet es nezināju, vai dzejniekam, un vēl tādam kā Akurateram, var aizsūtīt tik prōzaiskas lietas. Sagādāju daudz vijolīšu, piebēru ar tām kasti un ziedos paslēpu pārtiku, bet aizsūtījusi sainīti uz slimnīcu, es mocījos ar jautājumu: vai esmu rīkojusies pareizi? Vai galu galā tāda paka nav smieklīga? Biju uzrakstījusi sveicienus, neminot savu adresi. Pagāja dažas dienas. Pagāja ne-

dēļa, un es sev gaužām pārmetu netaktisku rīcību. Kādā pēcpusdienā klauvēja pie manām durvīm. Istabā ienāca skaists, ļoti iznesīgs vīrietis. Vēlākos gados es pārliecinājos, ka Akuraters ir viens no nedaudziem, kas bija dzejnieks un arī izskatījās kā dzejnieks, jo visai reti gadās, ka neredzamā Lielā Skulptora roka izredzētajiem praviešiem dāvina harmoniski saskaņotu ārieni. Parasti ārējais izskats tikai apgarotībā, kāpinātā ekspresijā ilgos cīņas gados gūst īpatnējo skaistumu. Par spīti kaŗa jūklim Akuraters toreiz kā arī vēlākos gados bija eleganti ģērbies. Neaizmirstami atmiņā iespiedusies viņa lielā melnā velūra platmale. Viņš bija uzzinājis manu adresi un savā noslēpumaini klusā, gandrīz čukstošā balsī teica, ka esot atnācis pateikties savam labākajam ārstam. Viņam toreiz bija pāri par 40, man — pāri par 20 gadiem. Ar rozēm pildīto trauku man ir pasniegušas viņa smalkās rokas. Šai traukā nebija neviena rūgta piliena. Viņš prata daiļi dot, daiļi ņemt un — kas visgrūtāk —: daiļi aiziet. Neparasti svētdienīgi bija mūsu sastapšanās brīži, kā arī mūsu kopīgās pastaigas. Visapkārt tad plosījās kaŗš, bet mūsu sarunās tas it kā neeksistēja. Arī par ikdienišķīgām lietām mēs nerunājām. Nenoliedzami, ka Akurateram, kā katram cilvēkam, bija arī nedzejiskas un negātīvas īpašības, bet es tās toreiz neredzēju vai arī — negribēju redzēt. Toreiz es cik vien spēdama novērsos no durstošās ikdienības, viss nereālais, neprātīgi skaistais aizrāva mani.

Kad ceļš uz Rīgu atbrīvojās, viņš aicināja mani līdzi braukt. Kādu mirkli mani reibināja šis aicinājums, bet tad es sapratu, ka kopīgais brauciens uz Rīgu atkailinātu, pārgrieztu pušu tos smalkos pave-

dienus, kas mūs saistīja. Uz Rīgu es aizbraucu viena un dažus gadus vēlāk.

Akuraters ļoti priecājās par viņa darbu tulkojumiem vācu valodā: Kalpa zēna vasara, Apiņi, Kalēja dēls bija iznākuši grāmatā Gulbja izdevniecībā. No vācu valodas šie stāsti tika pārtulkoti dāņu valodā kādā laikrakstā, un kāds japānis Akurateram bija atrakstījis vēstuli, lūgdams atļauju darbus tulkot japāniski. Ar šo vēstuli Akuraters starodams atnāca pie manis. Nekad neaizmirsīšu, kādas klusas gaviles skanēja viņa balsī, kad viņš teica, ka mana roka viņam atvērs pasaules durvis. Bet šis lepnais sapnis nepiepildījās: zemestrīce aprija Akuratera nepazīstamo japāņu draugu, un vācu tulkojumiem neradās plašāka atbalss.

Manos pirmajos studiju gados mēs Rīgā bieži bijām kopā. Satrauktā priekā es viņa darbus drīkstēju lasīt jau manuskriptā. Viņš mēdza rakstīt uz mazām, vienādā lielumā apgrieztām lapām. Viņa manuskriptu papīrs, tāpat kā vēstuļu papīrs, bija neparasts un grāciōzs. Tikšanās un šķiršanās ar viņu bija vienādi skaista. Viņš bija pustoņu cilvēks, neatzina ne pienākumus, ne solījumus. Bet viss, kam viņš pieskārās, kļuva daiļš: puķe, grāmata, mirklis. Viņš dzīvoja mirklim, un tas viņa rokās uzziedēja kā brīnuma puķe. Esmu bijusi viņa viesis viņa dzīvoklī Marijas un Blaumaņa ielas stūrī, kā arī viņa paša mājā Pārdaugavā, Altonovas ielā. Katru reizi viņš mani sagaidīja noteiktajā laikā, uz ielas, ārdurvju priekšā stāvēdams. Izsmalcinātu daiļumu viņa mājoklim piešķīra ne tik daudz Tones, Ubāna, Grosvalda, Strunkes gleznas, skaisti trauki un paklāji, bet kāda īpatnēja, klusa, vārdā nenosaucama atmosfaira, kuŗā brīnišķi iederē-

jās viņa skaistā sieva ar blondo matu vainagu un iecietīgu, gudru sirdi. Savu māju Pārdaugavā viņš nebija paspējis gluži pabeigt, bet ar savu saimnieku tā saderēja kā vāks ar gliemezi. Nebija ne tapēšu, ne balsinātu griestu, sienas un griesti bija izsisti ar bērza finiņiem. Telpās vēl juta svaigā koka un sveķu smaržu: viņš savu māju mēdza salīdzināt ar Latgales vecticībnieku baznīcām, kur visas ēkas daļas darinātas no koka. Akuraters, mežsarga dēls, pret kokiem, sevišķi priedēm, juta dziļu svētbijību. Slaidie brūnie priežu stumbri viņam šķita skaistāki par grieķu baltajām marmora kolonnām. Kad saulrieta stundā priežu stumbri iekvēlojas un, šķiet, sveķi spīd cauri koka krijai, tad šī dzintarainā vizma atgādina Akuratera acis sajūsmas brīžos. Dzejnieks man stāstīja, ka viņš kopš tiem laikiem, kad sēdējis cietumā, ienīdis mūrus. Savu māju viņš tā cēlis, lai visu dienu varētu redzēt sauli. Cietuma laikā viņš katru rītu kāpis uz galda, lai pa mazo lodziņu griestos ieraudzītu kaut vienu uzlecošās saules staru: pat cietuma kamerā viņš uztvēra ja ne pašu daiļumu, tad tā atblāzmu.

Virs viņa gultas karājās Štrāla glezna un galvgalī viens no pirmajiem Jaunsudrabiņa darbiem: ļoti drūma, gandrīz melna ainava un virs tās balts āboliņa vainadziņš. Liels tumšs tīrums, melns mežs, maza sārta svītra pie apvāršņa tikko apgaismo ainavu. Akuraters teica klusi noslēpumainā balsī:

»Tā ir mana jaunība. Vai jūs redzat brūno, mazo zirdziņu un arāju? Tas esmu es. Tā es esmu aris . . . tikko gaisma svīda. Tagad es naktīs nevaru gulēt. Bet toreiz — ai, cik salds bija miegs!»

Lai kad es pie Akuratera esmu ciemojusies, vienmēr uz viņa rakstāmgalda gulēja Bodlēra Fleurs du Mal. Bodlēra skurbums, viņa dumpīgā sasliešanās pret visu, kas dzīvē nodilis un banālizēts, Akurāteram bija iekšķīgi nepieciešami. Aizveŗot acis, es vēl šodien dzirdu, kā viņš man lasīja priekšā.

Les plus rares fleurs
Mêlant leurs odeurs
Aux vagues senteurs de l'ambre.

Bodlēra dzeja viņam bija mūzika. Klasisko mūziku viņš ne sevišķi cienīja, Bēthovens viņu nogurdināja, bet Debisī viņš dievināja, kā vispār impresionistisko un romantisko mākslu. Jaunībā viņš pats bija spēlējis vijoli un pacilātības brīžos ar sevišķu aizrautību dziedājis: »Es war ein König in Thule, gar treu bis an das Grab, dem sterbend seine Buhle einen goldenen Becher gab . . .» Kaut gan Akuraters vācu valodu kā visu vācisko nīda, šo dziesmu viņš vienmēr dziedāja orīģinālvalodā. Viņš stāstīja, ka cietuma laikā tieši šai dziesmā atradis savādu veldzējumu.

Akuratera tekstus visvairāk ir komponējuši Alfrēds Kalniņš un Haralds Berino, bet dzejnieks pats visvairāk mīlēja Jāņa Zālīša patvaļīgās dziesmas. »Pie Zālīša nekad nevar zināt, ko viņš nākamajā taktī pateiks,» Akuraters mēdza sacīt. Mūzika viņam bija dvēseles daiļuma izpaudums, tāpat kā klusums. Dziļi noliecoties savas tautas priekšā, viņš rakstīja: »Tā latvju tauta, kuŗa klusa, tā latvju tauta, kuŗa dzied.» Ja viņš kādu savu varoni gribēja raksturot kā dvēselīgi smalku cilvēku, viņš tam piešķīra mūzikālitāti. Annas

Dagdas mājā (stāstā Apiņi) mūzika saista viesus tāpat kā šīs neparastās sievietes melancholiskā grācija. Un romānā Pēteris Danga pāri rupjiem materiālistiem, truliem praktiķiem, neglītiem liekuļiem un tukšgalvjiem paceļas Alīse — Pēterpils konservātoriste.

Vienalga, vai Akuraters nāca pie manis ciemā ziemā vai vasarā, viņš nesa puķes — vijolītes, orchidejas, ceriņus un rozes —, vai nu atsevišķu ziedu vai arī veselu pušķi. Reiz, pārnākot no augstskolas, jau priekšnamā sajutu saldu smaržu. Atverot durvis uz manu istabu, likās, ka pretī vēsmo vasaras dārzi: visa mana mazā istaba bija izgreznota tumšsarkanām rozēm, tās gulēja gan uz galda, gan uz manām grāmatām, gan uz krēsla un gultas. Dzīvokļa saimniece, veca poliete, stāstīja: »Tāds savāds pans. Pats izmētāja šeit puķes. Neļāva man tās sakārtot. Prātīgs cilvēks būtu atnesis mazu pušķi un vāzīti klāt, kur puķes ielikt. Nekas cits neatliksies, vajadzēs mums viņa rozes sabāzt ūdenskrūzē.»

Akuraters vairāk par visiem citiem dzejniekiem ir apdziedājis rozes, vislepnāko, viskrāšņāko, viskaraliskāko puķi, kas pat nāvē ir daiļa un noziedējusi un novītusi vēl izdveš saldu arōmatu. Vienā no saviem pirmajiem krājumiem, tēlojumā »Uz saules kalnu» viņš saka, ka sarkanas rozes ir mīlestībai, dzeltānas — skumjām un baltas — nāvei. Bet nevienmēr viņš pieturējies pie šā tulkojuma. Rūtiņai, sastopot Smaili, rokās ir balts rožu zieds, un Smailis stāsta pasaku par ķēniņdēlu, kas ir sūtījis savu gredzenu vispirms Dzeltāno rožu ķēniņmeitai un tad — kā kāpinājumu — Balto rožu ķēniņmeitai. Rožu metaforas sastopamas gan viņa prōzā, kan dzejoļos. Viņš runā par rožu mirk-

ļiem un rožu stundām. Atceros, kā viņš krēslainā vakara stundā manā istabā skaitīja:

»Līdz krustceļam tu mani pavadīji,
pēc tik daudz rožu stundām, rožu stundām . . .
Kam neatskatījies tu klusi smaidot
pēc tik daudz rožu stundām, rožu stundām?
Un aizmirstības ēna mani baidot
pēc tik daudz rožu stundām, rožu stundām
Kā nāves elpa salta nolaidās
pār mūsu rožu stundām, rožu stundām.«
(Citēts pēc atmiņas.)

Vienu no saviem dzejoļu krājumiem viņš nosaucis »Rožains vējs«. Saņemot jauno grāmatu, es mirkli domāju, ka tā iespieduma kļūda. Kādēļ vējs un ne vējš? Dzejnieks tūlīt man paskaidroja, ka vējš šņāc, bet no rozēm nāk viegla dvesma, tikams vējs; šo formu lietojot viņa dzimtenē Dignājā, un viņam esot pamats to paturēt.

Bija posmi, kad mēs satikāmies katru dienu, tad atkal tādi, kad viņu neredzēju veselu gadu vai pat vairākus gadus pēc kārtas. Par savas personīgās dzīves likstām, par savas ikdienas sūrumu nekad neesmu runājusi ar viņu, instinktīvi es jutu, ka rūpes viņu atbaida kā ķekataini ķēmi.

Skaisti bija pastaigāties un sarunāties ar viņu, vēl skaistāk — saņemt viņa vēstules; skaisti bija rokās turēt viņa ziedus, vēl skaistāk — viņa vēl neiespiestos darbus, bet vissaldākā līksmība manī ietrīsējās, lasot man veltīto dzejoli.

Tikai reizi mēs esam kopā uzstājušies, Rīgā, kādas

pamatskolas rītā. Vispirms es bērniem stāstīju par Jāni Akurateru, tad viņš lasīja kādu tēlojumu. Mēs abi jutāmies drusciņ neērti. Viss norisinājās stīvi, nedabīgi, auksti. Mani pavadot uz mājām, viņš teica: »Tie nabaga bērniņi, tik izbijušies sēdēja, tik klusu kā pelītes. Visu laiku gaidīju, lai notiktu kaut kas ārkārtīgs, un lūk, nekas nenotika!»

Es viņu biju lūgusi braukt uz Mūrmuižas tautas universitāti, kas man likās jaukākā iestāde Latvijā: tur es biju ieguldījusi visvairāk no savas enerģijas. Viņš sašutis atraidīja manu aicinājumu: »Vai es esmu kāds zvērs, ko par naudu rāda? Nevis dzejniekam jāiet pie tautas, bet tautai jānāk pie dzejnieka.» Viņu pierunādama braukt, es stāstīju, ka Mūrmuižā ciemojušies Janševskis, Jaunsudrabiņš, Anna Brigadere, Skalbe. Viņš nicīgi paraustīja plecus: »Kam patīk cirks, lai brauc. Man patīk savvaļa un klusums. Es ne labprāt pats sev daru pāri. Gana to darījuši, dara un darīs citi.» Un tā mēs arī neaizbraucām. Vārds »savvaļa» — viens no tiem, ko Akuraters labprāt ar sevišķu akcentu lietoja un kas viņa īpatnībai ļoti raksturīgs.

Viņš bija neiecietīgs un netaisns savos spriedumos, ja jautājums skāra viņam nesimpatiskas personas vai lietas. Labā omā būdams, viņš stāstīja dzēlīgus anekdotus, gan vēsturiskus, gan paša izgudrotus par ļaužu aprobežotību un smieklīgumu, par visiem tiem, kas domā, ka viņi atraduši pasaules atslēgu. Jaunāko dzejnieku audzi viņš necienīja. Vienīgi glāsaini sapņaino Ziemeļnieku mīlēja. »Pacel pār mani svētošu roku», šo dzejoli viņš atzina par vienu no skaistākajiem, ko »brālis Johanness», kā viņš Ziemeļnieku sauca, sacerējis.

Reiz mēs sastapāmies Daugavmalā. Bija skaudra pavasaŗa diena. Upē gāja ledus. Akuraters jautāja: »Vai jūs kādreiz neesat gribējusi tā uzkāpt ledus gabalam un aizpeldēt, aizbraukt kaut kur tālu tālu?» Nē, to es gan nebiju gribējusi. Mēs klusēdami skatījāmies, kā ledus iet. Baltas kaijas kliedza virs mūsu galvām. Akuraters teica: »Dzīves skaistākie mirkļi ir kā šie vižņi. Vai jūs redzat, ap katru ledus gabalu ir tāda mirdzoša varavīksna, viz un laistās, uzliesmo saulē un pazūd, un nekā nepaliek.» — »Vai tiešām nekā nepaliek?» es jautāju. Viņš klusi pasmaidīja: Ir labi, ka nekas nepaliek, tad vieglāk tālāk iet. Nevajag saistīties. Lūk, kā šie vižņi aizpeld mirklis pēc mirkļa, aizpeld nezināmā jūŗā.» Pēc tam mēs vairākus gadus neredzējāmies.

Pēdējo reizi es viņu redzēju 1937. gada aprīlī. Viņš bija atnācis pie manis nepieteicies, tā, it kā mēs vakardien būtu redzējušies, kaut gan gadi gulēja starp mums. Smaga slimība viņu bija ļoti pārvērtusi. Acis gulēja dziļos tumšos dobumos, sejā bija kaut kas neparasti ass, izmocīts. Viņsaules ēna viņu jau bija skārusi. Bija gŗūti atrast kādu sarunas temu. Visi vārdi sāpēja. Lielais Nekas sēdēja starp mums, istaba bija auksta. Visiem spēkiem viņš lūkoja drūmumu aizbīdīt. Stāstīja, ka vācu sanātorijā »Weisser Hirsch», Drēzdenes tuvumā, pavadītais laiks viņam daudz palīdzējis. Tur esot bijuši brīnišķi ārsti un rūpīgas māsas, tur viņš iemācījies dienu iedalīt pēc matēmatiski stingra režīma, un parakstītā diēta viņam labi līdzējusi. Tik viegli viņš tagad kāpjot pa trepēm augšā un lejā, un katru dienu viņš cērtot malku. Mēs runājām par Florenci. Likās, šīs pilsētas ainava aizdzīs salto ēnu, kas

istabā arvienu vairāk pieauga, bet daiļuma spēks šoreiz sabruka kāda vēl varenāka spēka priekšā. Viņš teica, ka Venecija viņam esot izlikusies kā liela kapsēta, bet uz Florenci viņš gan gribot vēlreiz aizbraukt, mazajā Santa Kručes baznīcā varot atgūt zaudēto ticību.

»Dievam?» es jautāju.

»Nē, vispār ticību.»

Viņam aizejot manās ausīs skanēja viņa vārdi:

»Kā svētceļnieks, kas zemi pārstaigājis,
es atgriežos, un sirds tik klusa man.»

Šodien pagājuši desmit gadu kopš Jāņa Akuratera nāves. Visapkārt atkal zied rozes, gluži kā toreiz, kad viņu aizvadīja Aizsaulē, tikai tās ir svešas rozes svešos dārzos. Vasaras dvēsele šūpojas viņās. Rožu smarža izraisa laimes ilgas, un tādēļ to tagad tik grūti panest. To dziļāk ieelpojot, raudas vien nāk, jo mums ilgi vēl būs jāgaida, kamēr m ū s u rozes ziedēs m ū s u dārzos un viņu smarža pildīs mūsu dvēseli ar laimi.

1947.

Dzejas raksturojums

Akuraters nekad nav piederējis pie ļoti populārajiem dzejniekiem. Tam divi iemesli: pirmkārt, viņš rakstīja daudz, un ne katram ir pacietība un māka no lielas labības kaudzes izlasīt zelta graudus. Otrkārt, plašo publiku Akuratera sniegtie zelta graudi nevilina, tā

neprot no tiem sev izkaldināt rotu. Pasaki man, kādus rakstniekus tu mīli, un es tev pateikšu, kāds tu pats esi. Poruku par mīļāko rakstnieku izraugās klusi, mūzikāli cilvēki, metafizisku mīklu minētāji. Janševski aizgrābtīgi lasa un par viņu raksta apcerējumus nesarežģītas dabas, praktiķi. Tikai tas, kā dvēsele austa sidrabainām, viegli ietrīsināmām stīgām, iegriezīsies Akuratera dārzā un iemīļos to.

Akuraters pieder 70-tos gados dzimušajiem rakstniekiem, kuŗu ciltstēvs ir Jānis Poruks (dz. 1871. g.), tai pašai paaudzei kā patētiski patriotiskais Plūdonis, sevī vērstais Skalbe un ikdienības gleznotājs Jaunsudrabiņš. Neviens no šiem dzejniekiem nav sasniedzis bībelē minēto vecumu, atskaitot Jaunsudrabiņu, kas vismierīgāk izcīnījis savu divkauju ar dzīvi. Visi šie dzejnieki vairāk vai mazāk ir autodidakti, visi viņi piedzimuši nebrīvības laikos, piedalījušies piektā gada revolūcijā, cīnījušies un cietuši par brīvo Latviju un atskaitot Poruku, piedzīvojuši sava sapņa piepildījumu.

Visi viņi gājuši krievu un vācu skolās, bet latviskuma avots viņu sirdīs ir tik dziļš, ka tas vēl šodien mūs veldzē, kad atkal esam iemesti svešuma tuksnesī.

Divējādas smaržas plaukst Akuratera dzejā, jo no divām dzimtenēm tā sūc sev barību: no Zemgales un Parīzes. »Zaļā un zelta Kurzeme, šis vārds vien jau reibina.» Zaļā un zelta Kurzeme — ir Akuratera visbrīnišķīgākā varone. »Zeme smaržoja pēc brieduma un izdvesa to pilnību, ko vienīgi var Zemgalē sajust.» Tā lasām stāstā Divi valdnieki. Tā ir reibinātājas Zemgales smarža, par ko citā vietā lasām: »Un tā kā tavos ciemos atskan līgo, Nav dziedāts vēl nekur un mīlēts

tā Ar sirdi smejošo, pilnasinīgo, Kā tavas meitas mīl, vairs nespēj Latvijā, Un tavā karogā, kas dziļi spīgo, Ir brīvība līdz nāvei mīlēta.» Dzīvības sākumi ir Himna Zemgalei, kur »viss kūs un smaržo no saules un pilnības», himna Zemgales zilganiem mežiem un lauku apžilbinošam zaļumam. Runājot paša autora vārdiem, tur valda »dziļš klusums, ziedu smarža un balto mākoņu vizma». Vai tiešām reiz visa Zemgale bijusi kā dārzs un tās cilvēki tik stipri un skaisti kā Dievs un saule? Tas nav svarīgi. Ne vēsturiskas ainas no Zemgales pagātnes, bet dzejnieka karstākās ilgas mums jāmeklē Dzīvības sākumos, Akuratera visnoskaņotākā stāstu grāmatā. Stāstā Divi valdnieki Zemgales auglīgajā, milzīgajā līdzenumā nostādīti blakus Luī XVIII, revolūcijas izdzītais franču karalis, un Zemgales saimnieks, un, protams, varenāks ir Zemgales zemnieks: »pusdienas saule pret rožainu vakara krēslumu». Zemgales smarža skurbina arī Kalpa zēna vasarā, Degošā salā, Latvijas balādēs un daudzās citās lappusēs. Laikam vienīgi Akuraters zina, ka braucot uz mājām pat putekļi smaržo. »Viegli putekļi no lauku ceļa vijas aiz riteņiem no zirga soļiem sacelti un līp man pie drēbēm, matos, sejā. Bet es mīlu arī šos putekļus, arī viņi ir smaržas un skaistuma pilni.» (Mana vismīļā.) Un vai ir vēl kāds, kas līdzīgi Akuratera Smailim pazīst balto ūdens rožu skurbinātāju smaržu? Zemgales smarža vairāk jūtama Akuratera romantiskajos darbos. Bet otra, smalka un izsmalcināta, plūst impresioniskos darbos, kas ciešāk saistīti ar otru dzimteni — Parīzi. Tā ir balto orchideju smarža, pie kuŗām dzejnieks tik labprāt kavējas un kas viņam top par izsmalcinātās, gaistošās dailes simbolu.

Akuraters ļoti mīlēja japāņu mākslas smaidu un liegās krāsas. Dailes alkas viņu vairākkārt aizveda uz Parīzi, un varbūt Akuraters ir tas mūsu dzejnieks, kas vistuvāks franču kultūrai, sevišķi franču impresionismam. Ir viņam tēlojumi, kas viz kā saulē pierasots zirnekļa tīkls mežā starp melnajām eglēm. Ne tipiska psiholoģija interesē Akurateru, bet — kā visus impresionistus — neparastas, tikko tveramas dvēseles vibrācijas: viņš labprāt gribētu, lai dzīve būtu kā rozā zelta flamings, un līksmo, kad var sacīt. »Orchideja bija dzīve tava.»

Mazā stāstu virknē — un taisni mazos stāstos Akuraters dod vislabāko — viņš gleznojis savu draugu sejas (Draugu sejas). Un kas ir bijuši viņa labākie draugi? Kāds ķīniešu princis Kai-Tse-Tans, ar kuŗu viņš ātravilcienā braucis no vienas stacijas līdz otrai. Viņš maigo, klusā balsī runājošo, tumšos zīda uzsvārčos tērpto princi nekad ne pirms, ne pēc tam nav redzējis, bet atvadās no viņa kā no labākā drauga. Un otrs dzejnieka draugs ir uz nāvi notiesātais cietumnieks Leons, kam acis skaidras kā meitenei. Cietuma drūmums nav spējis izsūkt viņa lūpu sārtumu, izdzēst viņa gaišo smaidu. Un cietumnieki, gaŗām ejot viņa kamerai, pa pavērto durvju šķirbu uz galda ierauga brīnišķas rozes. Dzejnieks Leonu redzējis tikai vienu mirkli — dienu priekš nāves soda.

Dzejnieka dvēseles svētdiena ir norveģiete Helga. Viņš viņu nejauši sastapis mazā pilsētiņā pie fjorda. Īsais tēlojums, kur dzejnieks vēro, kā Helga, saulei rietot, savā baltajā tērpā ar plīvuru ap galvu, noāvusi kājas, iebrien ūdenī, likdama rožaini zaļganām vizmām sadrupt ap kājām — atgādina franču impresio-

nista Monē gleznas. Dzejnieks nerunā ar Helgu, tikai aizbraucot viņš izzina viņas vārdu. Un kas ir īsā satikšanās laika lielākais pārdzīvojums? Reiz vējš paceļ Helgas melno plīvuru (zīmīgi, ka Akuratera sievietēm parasti ir plīvurs) un apsviež dzejniekam ap pleciem. — Dzejnieka vismīļā ir Cattlea Sapho. Kas tā tāda? Sieviete? Nē, puķe. Akuraters to redzējis pasaules izstādē un ļaužu plūstošā drūzmā apstājies pie tās. »Es pirmo reizi redzu zemes dvēseli ziedā, noreibušu, smaidu un daiļuma pilnu . . . Es šūpojos kā reibdams . . . Viņas krāsās un līnijās ir valoda, kuŗas skaņas nebeidzas.» Akuraters neapraksta milzīgo pasaules izstādi, bet tikai iztveŗ atsevišķu ziedu, tas viņā izraisa veselu jūtu varavīksnu, mēs nelasām botaniski sīku aprakstu, bet ļaujamies šūpoties mīkstos kolorita viļņos.

Kā impresionists Akuraters, anulējot saprāta darbību, ar zināmu smeldzi atdodas acumirkļa varai. Ātri garām traucošus mirkļus viņš prot kaut kā īpatnēji dziļi, vispusīgi un pilnskanīgi pārdzīvot. Viņš atsevišķus mirkļus izceļ no vispārīgā sakara, nenoenkuro tos vispārnozīmīgos likumos, neapgrūtina šos viegli lidojošos mirkļus ar agrāk pārdzīvotā salīdzinājumiem. Ķīniešu princis, Cattlea Sapho, Helga ir viņa draugi, viņš tos nesalīdzina, nesaista savā starpā. Katrs draugs ir tikai viens mirklis — izzūdošs, iznīkstošs, bet neizsakāma skaistuma pilns.

Katrs acumirklis jau pats par sevi mērķis, katrs acumirklis dod citu likumu un citu saistību. »Kad atzīsti, ka dzīvība ir skaistums un acumirklis, tad mostas ārkārtīgi salda laime sirdī.» (Aizbraucot.)

Stāstā Dzīvības spēks Oļģerts Salna jaungada naktī nolēmis mirt, pats nonāvējoties. Bet pirms tam viņš vēl vienu reizi iziet uz ielas atvadīties no pilsētas bezgalīgās mēchaniskās kustības. Pieturas vietā apstājies, viņš sev blakus ierauga jaunu sievieti ar baltu plīvuru ap cepuri, skumji skaistām acīm un lūpu līnijām, tramvajā iekāpjot, pamirdz viņas baltā drēbju vīle, un Oļģerts — aizmirst nāvi. Viņš šūpojas illūziju straumē, un mājās pārnācis »arvienu vēl skūpstīja acumirkli, kas viņu bija pielējis ar dzīvības spēku.» — Kas Oļģertu glāba no pašnāvības? »Ziboša baltā drēbju vīle, kas atšķīrās no visas ielas un citām drēbēm.» Viens vienīgs, nejaušs, pēkšņi uzplaucis un tai pašā sekundē jau nodzisis acumirkļa iespaids. Dzejoļu krājumu viņš nosauc Eleģiski momenti, jo atsevišķā momentā Akurateram ir ieslēgts viss. Kas momentu grib pārvērst stundā, laupa puķēm smaržu, teiktiem vārdiem — arōmu, sniegtiem skatiem — burvību. Pats dzejnieks saka: »Un dienas manas klīst kā rožu lapas, un viņu smaržā viegli zūdu pats.» Rožu vieglās ziedlapas simbolizē Akuratera pielūgto acumirkli. Rožu zieds veido kaut ko veselu, tam ir stiebrs un sakne, bet vēja nestās rožu lapiņas vienā mirklī pazib, otrā jau izzūd, un neviens par tām nākamā gadā nekā nezina. Arī pēc nāves iznākušā krājumā atrodam mirkļa dievišķojumu:

Ir dievīgi brīži,
Top pilnīgs viss,
Ir mirkļi, kad liekas,
Viss nomiris.

(Dienu putni.)

Nav vienas lielas, visaptvērējas mīlestības, tā, pastāvēdama no atsevišķiem mirkļiem, ir līdzīga mozaīkai. »Vienreiz viņa tumša kā mokas, otrreiz degoša kā asinis, tad sapņojoša kā zilgans miglājs vai skumja kā rudens zelts. Mozaīkas, tikai mozaīkas mēs redzam un iegūstam.» (Pelni.)

Impresionists nepieslāņo savu zempaziņu neatrisināmām atmiņām, un tādēļ viņa katrā laikā svaigā apercepcija spēj uzņemt arvienu jaunus iespaidus. Dzīvodams atsevišķiem mirkļiem, viņš nepiegružo savu iekšpasauli, viņa dvēselē nav tumšu kaktu, viņa būtībā viss ir gaišs kā Monē blondās gleznās. Dzīve acumirkļa iespaidiem slēpj sevī lielu saulainību, bet izslēdz absolūtas atziņas. Tādēļ arī Akuraters saka:

Pieņem, ko diena mums nes,
Steidzīgs ir saules laiks.
Malds vai nav tu un es?
Būt un nebūt tik tvaiks?

Akuratera pēckaŗa laika darbos arvienu vairāk uzvar impresionistiem raksturīgais relātīvais pasaules uzskats. Krājuma Sapņotāji stāstā Nakts promenāde Dr. Lucifers māca: »Pasaulē nav absolūtas vērtības . . . Mācaities mīlēt arvienu jaunas patiesības un jaunus melus, jaunas sievietes un jaunas atziņas, un jūs būsit laimīgs.» Un Neatrastā: »Viss tikai maldīšanās, viss tikai atspīdums.» (Neatrastā.)

Gandrīz katrs rakstnieks rada savu cilvēku, kas bagātina dzīvi. Poruks ir radījis mūzikālo, metafizisko mīklu minētāju — Pērļu zvejnieku, Blaumanis — šīszemes cilvēku. »normālo» latvieti, Skalbe — kluso

sila pulkstenīšu plūcēju, Plūdonis — Atraitnes dēlu, traģisko cīnītāju, kuŗa gara slāpes neatbaida nabadzība un šķēršļi. Akuraters radījis lepno sapņotāju. Šis romantiskais sapņotājs nav tik aitērisks kā Pērļu zvejnieks vai vācu zilās puķes meklētājs, ne arī tik kosmisks kā visu robežu lauzējs Bairona Kains. Akuratera lepnais sapņotājs tuvāks zemei, ne velti viņš tēlots arī kā arājs. Viņš nav bojā gājējs, saules gaiss pūš ap viņu. Viņš, lielākais latviešu skaistuma alcējs, vairāk par visu mīl neatrasto. Kalpa zēna vasarā Jānis aiziet uz baznīcu, lai dzirdētu mūziku un apbrīnotu gleznas. Cilvēku viņam nevajaga, jo sapņi un ilgas ir viņa mīļākie viesi. Skaistuma alkas aizdzen Pēteri Dangu, Zemgales saimnieka dēlu, uz Parīzi, šīs pašas alkas liek arī Smailim pielūgt mazo Rūtiņu. Smailis stāsta Rūtiņai pasaku par jaunāko dēlu, kas jāj caur uguni, un Rūtiņa, reāliskā, mazā sieviņa, jautā: »Kāpēc neviens vairs nejāj?» Bet Smailis sevī jūt: ja Rūtiņa būtu tā apsolītā un apburtā ķēniņa meita, viņš jātu.

Kalpa zēna un Degošās salas sapņotāju sastopam arī Trīs pasakās, maz pazīstamajā, bet brīnišķajā dzejoļu ciklā:

> Jāj kalpa zēns vakarā vēlu,
> Ir migla un rudeņa laiks.
> Kliedz ķīvītes purvos, un ceļu
> Sedz salnas un ziemeļu tvaiks.

Akuraters, kā visi romantiķi, ir ļoti subjektīvs dzejnieks: visi viņa tēli ir viņa Es atspoguļojums, un nav neviena, kas savā dvēseles struktūrā nelīdzinātos pa-

šam dzejniekam. Viņa tēli viens no otra maz atšķiras. Visi runā vienu un to pašu, sava radītāja valodu. Arī Akuratera strēlnieki, Latvijas brīvības kaŗotāji, ir sapņotāji, bet vai bez sapņotājiem dzīve neapsīktu smiltīs? Tie, kas pielīp reālībai, nerāda nekā pāri ikdienai.

Visskaistākais no visiem sapņiem ir — sapnis par Latviju.

Vispirms bija sapnis, un tikai tad nāca pati brīvība. Dzejnieki sapni sapņo un pārvērš tos degošās lāpās, kaŗavīri ar šīm lāpām rokā dodas kaujā. Bet Akuraters pats bija ir dzejnieks, ir kaŗavīrs. Kā strēlnieks viņš cīnījās Tīreļa purvā, un šo cīņu atblāzma jūtama viņa balādēs, sevišķi brīnišķīgajā Latvju strēlnieki: virs apsnigušiem kapiem pusnaktī liesmo sarkanbaltsarkanie karogi, bet tuvāk ieskatoties, mēs redzam, ka tie nav karodziņi, bet kritušo varoņu sirdis. Kas par mistiski skaistu ainu:

Kur karodziņš liesmodams plīvo,
tur sāpēs mums atmiņas mirdz,
Tur latviešu brīvības sēkla,
tur latvju strēlnieka sirds.

Akuratera pasaulē sapnis ir spēks, kas lauž šaurās robežas, kāpj pāri ikdienībai, grib vairāk, ne tikai derīgo. Nevis pasīvo sapņošanu viņš slavē, bet lepno sapni — vanags ir viņa mīļākais putns —, drosmīgo sapni, kas sauc un satrauc un nedod miera. Tādēļ: turiet godā sapņus! Ļaujieties viņu spārnu vēdām! Mūsu ikdienība ir tik kaila, nožēlojama, pelēka. Lai glābtu sevi no nonīkšanas, šad tad, vismaz klusajās rīta vai vakara stundās, kāds mirklis jāaiziet sapņu

valstī, lai nezaudētu savu dvēseles spārnotību, lai nesamierinātos ar šo dzīvi. Šķiet, Akuraters jaunajai audzei atstājis aicinājumu: nedarait sapņiem pāri, neminiet tos kājām!

Sapņotājs ir arī spāniešu princis Romanesko de Valadolidos (stāstā Nesasniegtais), kuŗa vārds vien jau liecina Akuratera tieksmi pēc neparastā, neikdienišķā. Šis princis nolēma atgriezties savā dzimtenē, lai piederētu tikai sev un mīlētu klusumu, ziedus un zvaigznes. Valadolidos sevī apvieno visu Akuratera sapņotāju īpašības, viņš ir smalks, lepns, vientuļš aistēts. Par viņu ir teikts: »Princis saprata tad, ka tikai sapņi var dot mūžīgo pilnību un daiļumu un laimi . . . Jo mēs visi zinām, ka nemirstīgs un mīļš ir tikai tas, kas neiegūts.» Šis motīvs izvijas cauri arī Akuratera mākslinieciskā ziņā vispabeigtākajam dzejoļu krājumam Neatrastā:

Un mīļi ir klejot tā savvaļā,
Kad sirdī tik saldi un grūt,
Un tevi meklēt, mirdzošā,
Un mūžam neiegūt.

Ka Akuratera mājas atrodas sapņu valstī, to jau liecina grāmatu virsraksti: Sapņi un likteņi, Sapņotāji. Akuraters mīl Don-Kichatu, šo nelabojamo sapņu bruņinieku:

Itnekas no sapņiem gūstams nava,
Traukšanās — vislielais dienu prieks.
Orchideja bija visa dzīve tava,
Svētais, trakais sapņu bruņinieks.
(Neatrastā.)

Don-Kichotu dzejnieks sauc par savu brāli. Rožainā vējā viņam veltītie soneti ir vieni no labākiem. Un kā lai Akuraters arī nemīlētu Don-Kichotu, kam pieder visdārgākais zelts — sapņu zelts, Don-Kichotu, kas nīst ikdienību un, sava sapņa ievainots, zina, ka »visdaiļākā ir Neesošā, ko dvēsle tikai sapņos sniedz.» Un arī Don-Huans ir sapņotājs. Neviens no latviešu rakstniekiem tik dziļi nav iemīlējis Don-Huanu. Katra tauta šo tēlu ir uztvērusi savādi. Bairona Don-Žuans ir skaists un vieglprātīgs, pats viegli iededzināms un viegli aizdedzinādams citus, viņš prasa atbrīvošanos no morāles žņaugiem. Franču Don-Žuans ir dzīves baudītājs, mēs ar franču izrunu esam arī pārņēmuši franču iztulkojumu, turpretim savā dzimtenē šo idalgo sauc par Don-Huanu, un viņa tēls mirdz drūmās, traģiskās krāsās. Viņš ir mūžīgs meklētājs, kas aiziet no visām sievietēm tāpēc, ka nevienā nevar atrast neizzūdošo skaistumu. Spāņu Don-Huans ir nepiepildāma sapņa, nepiepildāmas mīlas bruņinieks. Akuratera varonis vistuvāks spāņu uztverei, tikai jāaizrāda, ka viņš nav mūžības meklētājs, bet izšķērdīgs dzīvības meklētājs, kas visu uzdrīkstas un pats reibst savas sirds liesmās.

Don-Huans ir komponists Visvaldis Sils (stāstā Dieves meklētājs), kas katrā sievietē saskata kaut ko no Viņas skaistuma, bet ilgodamies pilnības, ne pie vienas nespēj palikt. »Mēs līdzināmies tam medniekam indieša Tagores dzejā, kuŗš dzen zelta briedi arvienu vairāk iekaisdams, bet nekad netiek tam klāt,» saka Akuraters pašā stāsta sākumā. Un stāstā Maska Osis runā par mīlestību, kas pamirdz kā parādība reizēm skatā, reizēm soļos, smaidā, vārdu skaņās un vēl kaut

kā, bet satveŗot to rokās, paliek tikai »ciets, parasts ķermenis».

Vienvienīgajai lielajai mīlestībai netic, vienvienīgo lielo mīlestību nemeklē Akuratera tēli. Arī Pēteris Danga ir tāds Don-Huans klusinātās krāsās. Alīse aiziet no viņa, bet Alīses vietā nāk Velta un Māra. Velta viņam nozīmē posta un kaŗa apdraudēto dzimteni, bet Māra — rītu un cerību. Donhuanisks raksturs ir arī Agatei (stāstā Pelni). Viņas sirds alkst mīlestības, bet gūtais pārdzīvojums ātri pārvēršas pelnos. Jāiet tālāk, jāmeklē tālāk, jādeg un jādedzina, kaut arī guvums tikai pelni.

Akurateram vienu otru reizi pārmet patosu. Bet vai patoss, ja tikai tas ir īsts un pārdzīvots, neietveŗ sevī radīšanas noslēpumus: pirmsākumu un ekstazi? Ja sapņi ir pirmais Akuratera visvairāk iemīļotais motīvs, tad otrs ir skurbums. Sevišķi jauno Akurateru raksturo reibums, spēks un saules dziesma. Jaunībā viņš labprāt lietoja forte-fortissimo toņus. »Es mīlu tevi, dzīves kliedziens skaļš!» — nav mums daudz tādu dzejnieku, kas tādās gavilēs slavējuši dzīvi un dzīvību. To sevišķi jūtam rapsōdiskajā poēmā Uz Saules kalnu un stāstā Mana vismīļā (1906.). Te viskoncentrētākā veidā izpaužas Akuratera spilgto krāsu pārpilnība. Ievziedu smarža reibina šai stāstā. »Visa zeme ir kā aizdedzināts ziedoklis un kūp mūžībai par slavu un saules bultas līst dziedādamas un dūkdamas pār zemi.» Ir tik raksturīgi, ka Akuratera saule dzied un visa pasaule smaržo. Un protams, jauno, ekstatisko dzejnieku, kas laimes skurbā nevar gulēt un kam skaistuma pārpilnībā kaut kas dvēselē sāp, nespēj saprast

mazā Līziņa, kuŗas acis neskatās zvaigznājos, bet tikai meklē vīrieti. Dzejnieks viņu pavada atpakaļ uz viņas šauro istabiņu, un dārzā paliek vienīgi nakts klusums un dzejnieks ar savu mūžam neapmierināto, mūžam gaviļu pilno sirdi. »Esi sveicināta, mūžīgā dzīvība: Vienvienīgo es tevi mīlu par visu vairāk, vienvienīgi tu esi mana līgava, mana vismīļākā — nemirstīgā daba.» Līdzīgos akordos arī izskan Kalpa zēna vasara. Kam veltīts šis sumināJums? Dzīvībai? Aizgājušai jaunībai? Nepiepildītiem sapņiem? Vienalga. Dzejnieka augsti skanošā stīga mums neļauj apsūnoties, mēs raujamies viņam līdzi, paši nezinādami, uz kurieni. Lielā tā laikmeta darbu daļā sadzirdams Manas vismīļās motīvs: Izbijušās dienās, Dzīvības spēkā, Kalēja dēlā u. c. Visur skan sauciens: »Ej, kvēlo, sirds! Skūpsties ar dzīvi kā ar līgavu! Mīli viņas degošās stundas, mīli viņas simfōniskās skumjas!» Skaistuma un dzīvības apskurbušais dzejnieks dzīves mērķi nemeklē viņpasaulē, kā vispār nepazīst transcendentālas ilgas, un tas viņu atšķiŗ no Poruka. Akuraters ir šīs pasaules romantiķis: »Kad atzīsti, ka dzīvība ir skaistums un acumirklis, tad mostas ārkārtīgi salda laime sirdī.» Pašā cilvēkā krustojas iemesls un sekas, cēlonis un mērķis. Bet ceļš uz savu Es ir labirints, un visi loki jāiziet, visas robežas jāpārkāpj, lai rastu šī labirinta galu. Akuratera individuālismu no dvēseles šaurības un patmīlas aizsargā nerimstošs iekšējs nemiers, arvienu pēc jauna skaistuma alkst viņa dvēsele. »Es mīlu savu nemieru un es mīlu tevi, straume, kas mūžam skrien uz saules spēka pilnu jūŗu» (Uz Saules kalnu). Šo zvīļošo reibumu jau apliecina grāmatu un stāstu virsraksti: Zvaigžņu nakts, Saules gredzens, De-

gošā sala, Saules valgos, Ugunīgie ziedi, Uguņošana, Pelni. Vai tā ir tikai sagadīšanās, ka viens no Akuratera pēdējiem rakstiem saucas »Ugunis kalnos», — to viņš rakstīja Jāņos un mēnesi vēlāk aizvēra acis uz mūžu. Akuratera visvairāk iemīļotā metafora saistās ar uguns un smaržu priekšstatiem, pat rasu viņš zālē redzējis degam, un arī »pļavās deg dzelteno ziedu dzirkstis». Kausu, biķeri, dzīres sastopam katrā Akuratera grāmatā:

Zem rozēm roc,
Kas nāvei dots.
Tad atmiņa būs salda
Kā kauss no dzīru galda.

Un kāds reibums jūtams metaforā: »Un lapu zaļums gāzās ārā kā zaļas strūklas.»

Ja Parīzē dzejnieku valdzina orchideju smarža, tad dzimtenē viņu reibina ievziedu un apiņu. »Apiņu spēks un rūgtais saldums dus ilgi viņos, un Kurzemē nav neviena, kas darināda uz Jāņudienu vai dziļā rudenī alu, nezinātu apiņu vareno, saldo un mulsinošo spēku.» Stāstā Apiņi šis skurbums izplūst ne tikai no apiņu ķekariem, kas vijas ap mazpilsētas mājiņu Daugavas krastā, bet vēl vairāk no šīs mājiņas iemītnieces Dagdas kundzes, kas ir viens no visskaistākiem Akuratera veidotiem sieviešu tēliem un raksturojams diviem vārdiem — augusta saule un apiņu smarža. Šī sieviete, kas vienmēr valkāja melnas drēbes un pati bija smaržas un lokanības pilna, mīlēja Debisī mūziku un Rostāna dziesmas, visu gadu viņa dzīvoja kā klosterī, bet augustā rīkoja dzīres, uz kurām sabrauca

mākslinieki un dzejnieki, labi zinādami, ka paliekama skaistuma nav. Arī nāve Akurateram ir skurbums. Skaistā, jaunā terroriste, kuŗai rītu jāmirst, vēl vakarā iepriekš smejas, dzied un istabu grezno rozēm. Tāpat arī Dagdas kundze, viņa zina, ka dzīve netiek izsmelta ar gadu skaitu, bet intensīviem skurbuma pilniem mirkļiem. Viss mūžs cilvēkam dots tikai tādēļ, lai tuvinātos dieviem, lai būtu pēc iespējas daudz laimes. Dieviem viss ir rotaļa, sevišķi mīlestība tiem vienmēr daiļa, grāciōza, mūzikāla rotaļa. Uzticības zvēresti var būt skaisti, bet uz tiem nevajaga raudzīties pārāk nopietni: kas ziedonī solīts, tam veļu mēnesī vairs nav nozīmes. Dzīvības sākumos lasām: »Nekas zem saulas nav mūžīgs» un: »Cik vienkārša un skaista ir dzīve, ja nemeklē viņā neko mūžīgu.»

Akuraters ir viens no nedaudziem latvju dzejniekiem, kas apdziedājis sātanu, ļaunā skaistumu. Don-Žuana pēdējā mīlestībā sātans parādās kā ņirgātājs, mistērijā Aptumšošanās Lucifers valda pār cilvēkiem un cenšas viņus novērst no daiļuma, jo Akuratera uztverē tas, kas nepazīst daiļuma, līdzīgs dzīvniekam. Bet parasti Akuratera sātans nav daiļumam naidīgs, gluži otrādi: arī viņš bez skaistuma nevar dzīvot. Sātana skaistumam Akuraters vēltījis fantaziju Sātana sapnis. Tur Sātana lepnais gars ir sāpju pilns par to, ka viņam nav iespējams radīt ķermeni, kurā iemājotu viņam līdzīgs gars. Jahve ir radījis cilvēkus pēc savas līdzības, un tā ka tiranns var radīt tikai atkarīgu būtni, visa zeme piepildīta vergiem. Un Sātans sapņo par s a v u cilvēku, bet nekur to īstenībā neredzēdams, sadreb sāpēs. »Viņš raudāja par cilvēkiem, par zemi un par Jahvi un par savu sapni, un viņa

tūkstoškrāsainie spārni trīsēja no sāpēm, kā pāršautam ērglim, kuŗš mirdams nagus cērt klintī.» Akuratera sātans ir viņa skurbuma pilnā, visdrīkstētāja cilvēka pēdējā pakāpe. Un sapnis par to dzejnieku pavada līdz pēdējam laikam. Krājumā Neatrastā ir sātana pielūdzējam veltīts dzejolis.

Ne tikai savā Don-Kichota un Don-Žuana slavināŗumā, arī naida izpratnē Akuraters ir tuvs spāniešu mentālitātei. Viņš vienmēr mīlējis cīņu un slavējis zobena spožumu:

Ko zobenu cilā,
Vai arkls nav spožs?
Ak, zobens ir dedzīgs
Un aicinošs.

Kareivis jāj uz sarkanām kāzām, viņam acis spulgo, viņš velk svētku kreklu, un kad māte jautā — »kad pārnāksi mājās, kad sagaidīt?» — viņš atbild — »kad slavas vainagus meitas sāks vīt.» Šo Jāņa Zāliša komponēto dziesmu Akuraters rakstījis ilgi pirms patstāvīgās Latvijas dibināšanas. Pret ko dzejnieks jūt naidu? Vispirms pret vāciešiem, nevien šejienes, bet arī ārzemju vāciešiem. Reizēm savos naida tēlojumos viņš aizraujas tik tālu, ka zaudē mēra sajūtu. Tā aprakstīdams asinainos notikumus soda ekspedīcijas laikā, viņš saka, ka grāfs Tode »rīkojās ar uguni, lodi, zobenu un cilpu tā, ka līķi gulēja un karājās tā kā nogatavojušies augļi». Pārsteidz, ka aistēts Akuraters varmācīgi nogalinātos spēj salīdzināt ar rudens augļiem! Viņa naids pret krieviem ir mērenāks, jo viņš, ilgāku

laiku Krievijā dzīvodams un studēdams, mācījies cienīt šīs tautas kultūru. Bet ne tikai sveštautiešus vien viņš nīst, viņš nīst arī latviešu priekšķaŗa vecsaimniekus (romānā Pēteris Danga), kas kalpo tikai vienam elkam — turībai un zina runāt tikai par sviesta cenām un sugas lopiem, un tāpat latviešu pilsoņus, kam »trīs krupji ir dvēseles elements». Viņš nīst lieliniekus, kas nepazīst svēto saistību ar dzimto zemi. Savu naidu viņš izgāž ne tikai stāstos un dzejoļos, bet arī komēdijās. Tā Piecos vējos izsmiets praktiķis zemnieks, kam visu piecu valdību maiņās svarīgs tikai viens jautājums:kāda nauda tagad derēs. Bet komēdija nav Akuratera žanrs. Pieskaŗoties īstenībai, viņu nomāc šaurās robežas, un īgnumā viņš sāk šaržēt. No viņa daudzajām komēdijām vienīgi Priecīgais saimnieks ir vairāk nekā dienas karikātūra. Tikai tur, kur Akuraters aizraujas, sumina un sludina, vai arī tur, kur viņš smalkā rezignācijā smaida un bauda, viņa darbiem patiesa māksliniecisk vērtība.

Akuratera smaržas reibina. Viņa sapņi deg. Bet tas, kas deg, tas aizdedzina arī citus. Tā Akuraters 1905. gadā aizdedzināja jauniešu sirdīs protestu pret Krievijas žņaugiem un pasaules kaŗā — domu par Latvijas patstāvību. Revolūcijas laiku viņš ugunīgiem vārdiem aprakstījis savā atmiņu grāmatā Dienu atspīdumi. Grāmata, izņemot nedaudzas lappuses, ir sarakstīta 1917. gadā, īsi pēc lielinieku revolūcijas, kas Akuraterā modinājusi dziļu sašutumu, bet 1905. gada revolūcija viņam liekas skaists un traģisks laiks. Domājot par tām nemiera pilnajām dienām, viņš raksta: »Es jūtu, ka viņi, vieni vai otri, dzīvi vai miruši nāk varenā gājienā manā atmiņā. Tas nebija veļu gājiens,

bet dzīvības gājiens, no kuŗa izstaro gaišums un mistēriōzs svētums . . . 1905. gada revolūcija atšķiŗas no tagadējās ar daudz īpatnējām pazīmēm, tā bija vairāk atmoda kā revolūcija. Tauta ievilka elpu savās gadsimtu nospiestās krūtīs. Un šis elpas vilciens bija tik varens, ka sadrebēja baronu pilis, vētra pārskrēja pār visu Krieviju. Tauta sajuta sevi pirmo reizi apzinīgi kā dzīvu, kopotu organismu un saprata arī savas tiesības . . . Latvijas revolūcijā 1905. g. bija tikai ideālisti. Revolūcija nebija sociāldēmokratijas auglis. Tur bija pati tauta ārpus partijām un šķirām. Un grūti noteikt, vai vairāk kalpu vai saimnieku, strādnieku vai intelliģentu paņēma cara cilpa un baronu sodekspedīcijas lodes un štiki. Tur bija visa tauta kopā — tā bija visas tautas liesma, visas tautas elpa un cīņa.» Šai cīņā Akuraters ir dedzis, un tādēļ arī viņa revolūcijas atmiņas ir viena no viņa patiesākām un skaistākām grāmatām. Himniski izskan ievada beigas, kas uzskatāmas arī kā Akuratera pašatzīšanās: »Es nemīlu šo arjergardu, kas apaug ar uzvarēto netikumiem un kļūdām un izmanto cīnītāju vārdus un darbus. Es sveicinu tos, kuŗi bija kā zobens un liesma.»

Patriotiskās senatnes drāmas Viesturs un Kaupo liecina par Akurateru — kaŗotāju. Gudri apvaldītais Viesturs dzejniekam nav tik tuvs kā neprātīgais sapņotājs Kaupo, bet tomēr arī Zemgales ķēniņu Akuraters dzīvi gleznojis. Visdzejiskākā top Akuratera valoda, kad viņam nav jārunā par ķēniņiem un virsaišiem, bet par jauneklīgiem varoņiem, kas savu dzīvību gavilēs dāvinājuši dzimtenei. Krustneši pie Gaujas (krājumā Dzīves vārtos) ir poēma prōzā. Šeit varonis nav zemgalietis, un tas Akuratera pasaulē ne visai bieži

gadās. Ar brīnumainu poēziju viņš apvijis jaunā vidzemnieka traģēdiju. Lai šis stāsts, labākais no Akuratera pēdējā laika darbiem, būtu iespaidīgāks, tas rakstīts pirmajā personā. »Ak, Gauja, mana brīnišķīgā Gauja! Drīz man būs jāaizveŗ acis, un es vairs neredzēšu viņas burvību, šos nokalnus un lejas un šo glāstošo klusumu. Jo klusums ir Gaujas un Vidzemes lauku dvēsele. Un negaiss, kas nupat ir pārgājis, tikai ir padziļinājis šo klusumu.» Tā raksta vidzemnieks, kas sevī izjutis visas tautas mokas un sajūsmu un 19 gadus vecs mirst Jāņu naktī. Viņš, protams, nav mīlējis vienkāršu meiteni, bet princesi, kuŗai rudzu puķu acis un Gaujas dvēsele — klusa un dziļa. Kā skolnieks viņš bija iestājies armijā, un nāves domas viņam raisīja kādu dīvainu kvēli krūtīs. Šī kvēle bija naids, un tikai Akuratera kaŗotāji zina, ka »naids var būt uzmudinošs un glāstošs reizē». Naidā ir stiprums un apņemšanās, naids pat ir nosaukts par svētu un pestījošu. Sadursmē ar Vāczemes krustnešiem viņu ievaino pēc tam, kad viņš lielā pacilātībā vienu otru ienaidnieku nositis. »Tā bija drausmīga un nežēlīga diena. Tad mēs, baskāji, saķērāmies ar pašu nāvi vareno, zilpelēko krustnešu izskatā.» Un Līgo vakarā, kad meitas uzkaŗ vainagus istabā un savītušu zāļu smarža ar dziļu grūtsirdību piepilda māju, notrīs kaut kur dziesmas atbalss — tā jaunekļa dzīvība, kas pārtrūkst un mirst. Un jauneklis, īsts Akuratera varonis, mirst, sveicot dzīvību: »Līgojat laimīgi zem šiem vainagiem, jūs dzīvie.»

Viskaislīgākās sirdīs mostas vislielākās miera ilgas. Pēc kaŗiem un revolūcijām Akuraterā dzimst atziņa, ka atpestīt spēj vienīgi klusums. Šī doma uzplūst vairākos Akuratera darbos. Slavināda ms Vidzemes skai-

stumu, viņš ieslēdz to klusumā. 1920./21. gadā rakstītos stāstus Akuraters apvieno ar virsrakstu Klusums un gaisma. Šā krājuma visvērtīgākā stāstā (ar to pašu virsrakstu) bijušo sarkanarmieti Kalnieti, lepnu kaŗotāju,pēc traģiska mīlestības pārdzīvojuma pārņem klusuma ilgas. Viņu, degošu revolūcionāru, notiesā ar nāvi. Un kad klusā pavasaŗa dienā Kalnieti izved no cietuma, iedod lāpstu rokā, lai rītdienai pats sev raktu kapu, viņš pirmo reiz saprot dzīves īsto nozīmi. »Te pirmo reiz man radās doma par paradīzi — par absolūtu mieru un gaismu. Es biju dzīvojis tikai peklē, kur ir idejas, cīņas, bez gala nemiers, tumsa, trakums. Otro dzīvi, kas mums ļauta, nebiju dzīvojis — tagad es sapratu viņas daiļumu.» — »Kāds neatvairāms ass ilgojums pēc tās dzīves mani apskāva! . . . Es redzēju lielu klusumu pār rozēm, pār druvām . . . un dzīvi pilnu saskaņas un laimes. Miers stāvēja augstu, kā balts krusts uzsprausts pār zemi.» — Mistērijā Aptumšošanās klusums ir jaunas, auglīgas dzīves sākums: parādās Kristus sanitāra tēlā un atnes revolūcijās un ķildās nogurušajiem cilvēkiem ilgoto mieru un gaismu. Viņš rāda uz Daili, uz skaisto bērnu, un teic: »Tā ir vairāk nekā es.» Tā ir vienīgā reize, kad Akuraters savos rakstos pieminējis Kristu. Meditātīvais motīvs skan arī mazajā, bet ļoti nobeigtajā stāstā Māte. No daudziem pasaules kaŗa piedzīvojumiem viens mazs notikums dzejniekam neiziet no prāta: tas bija pirmajā Ziemsvētku dienā 1916. gadā, lielo kauju laikā. Latviešu strēlnieki sagūstījuši vācu kareivi, nobadējušos, nosalušu puisi. Sākumā tie visādi ņirgājas par viņu, mēģinādami iebiedēt jau tā drebošo pretinieku. Bet tad tas pēkšņi saka: »Apžēlojaties, lūdzu. Man

Hamburgā ir māte . . . man ir māte Hamburgā.» Un dzejnieks jautā: »Kamdēļ viņš minēja savu māti? Laikam gan šī vienkāršā cilvēka, seglinieka, sirds gribēja ar to atgādināt mums visiem kaut ko dārgu un cilvēcīgu, kaut ko tādu, kas svēts, neaizkarams . . . Māte — tas ir kaut kas starptautisks. Tikpat kā Sarkanais Krusts vai cilvēcība, ko nedrīkst aiztikt.»

Ja mūsu klasiskās dzejas pasaulē Poruks ar savu dziļo kristiānismu ir Lielā piektdiena, ja Jaunsudrabiņš ir mūsu mīļā, siltā, mazā, pelēkā ikdiena, ja Kārlis Skalbe ir mūsu klusais svētvakars, tad Akuraters ir mūsu svētdiena, smaržīga, balta, mirdzoša, svētugunīm un rozēm greznota.

1938.

LATVIEŠU IKDIENĪBA UN HUMORS — JĀNIS JAUNSUDRABIŅŠ

Jaunsudrabiņa rakstos mani vienmēr valdzinājusi latviešu ikdiena un humors, kā viņa ticība likteņa varai, kaut gan manas domas tieši par šo jautājumu iet pretstatīgus ceļus.

Par savu ārējo dzīvi Jaunsudrabiņš raksta savā darbā Mana dzīve, bet viņa iekšējā seja visskaidrāk zīmējas mazā grāmatiņā Ar makšķeri (1921), jaunākā izdevumā Ūdeņi (1935). Jānis Jaunsudrabiņš ir kalpa dēls. Viņš dzimis 25. (13) augustā, 1877. g., Kurzemē, Neretas Krodziņos. Tēvs miris, kad viņam bija nepilni trīs gadi, un tā Jaunsudrabiņš izbaudija atraitnes dēla likteni, tikai bez Plūdoņa poemas traģisma. No Krodziņiem Jaunsudrabiņa māte pārgāja uz Neretas Riekstiņu mājām, kas pa daļai attēlotas Mūsmājās, Baltajā grāmatā. Istabā bija plāns dobu dobēm. Lielākajās dobītēs lēja ūdeni, kur vistām

nodzerties, kas kopā ar kalpu cilvēkiem šeit mitinājās. Stikli rūtīs laistijās dažādās krāsās, cauri redzēt tām nācās grūti. Bet gluži bez rūgtuma Jaunsudrabiņš atceras lielo nabadzību bērnībā; pāri visam dievkociņš kvēpina savu smaržu un »Kad ziemas svētdienās spīdēja saule un meta no mazajiem logiem līdz plānam zilas mirdzīgas lentas, tad plašā, tīrā istaba ar daudzajām gultām un darba rīkiem izskatijās kā pasaka. Kas viņā ienāca, tam vajadzēja smaidīt un saņemt rokas.» Mazajam zēnam jāceļas tūlīt pēc pusnakts un jāiet rudens salā uz kaimiņiem linus paisīt. Māte un mazais Jānis nevar un nevar tikt pie 25 kapeikām, ko nopirkt zēnam cepuri. Siļķe šķiet lielākais gardums, no kuŗas bērns drīkst izsūkāt tikai asakas, Par savu bērnību rakstnieks saka: »Tu mana svina smagā bērnība. Tagad es atminos tevi, tagad es sveicinu tevi.» Atmiņās šīs sūrās dienas skaidrojas, un rakstnieks tālāk saka: »Nu man top viegls tavs svins, tu mana teiksmainā bērnība. Es ieeju tavā godībā kā pelēkā zīda teltī.»

Jaunsudrabiņš bez romantiskas izdomas atmiņā atjauno bērnības dienas. Viņš nav mēģinājis šīs atmiņas mākslīgi sasaistīt kopīgā virknē, kur tukšās starpas aizpilda vēlākos gados sadzejoti liriski vijumi. Bet taisni šis pasausais rakstīšanas veids mums Jaunsudrabiņa bērnību atdzīvina mazos, ļoti raksturīgos, šur tur drastiski humoriskos momentuzņēmumos. Jāņa Jaunsudrabiņa pirmā skolotāja bijusi māte un daba. Viņām abām viņš veltijis savas visdziļāk izjustās dzejas:

Tu šinī pašā stundā
Kā egle pielijusi . . .
Liec smagās rokas klēpī
Un raudi klusi.
Mūs mūžam vienojuši
Tie skumju pilnie skati,
Ko manā bērna sirdī
Tu nogremdēji pati.

(Mātei, 107, 1.)

Dabu mazais Jānis vēro tik pat uzmanīgi un ziņkārīgi kā vēlāk pieaugušais rakstnieks. Viņš sarunājas ar pūci, stārķi, slieku, vēzi un savā klasiskajā grāmatā Ar makšķeri saka: »Straujas upes, lēni atvari, klusi meža ezeri, tie visi mani bieži vien ir uzņēmuši savos spoguļos. Neviens draugs, neviena draudzene nav man snieguši tik ilgstošu labsajūtu kā šie ūdeņi . . . Es noņemu cepuri, raugos gaiši visapkārt, smaidu un lieku roku uz sirds. Saule pie debesīm, dzidrais gaiss, ūdens spoguļi un zemes plašais vaigs — kādu slavas dziesmu lai jums dziedu? Jūs esat un paliksit mans neatņemams īpašums — es esmu daļa no jums, jūs esat daļa no manis.» — Saules piestrāvotās ainavas ir tās, kas mūs priecina visā Jaunsudrabiņa mākslā. Runājot par dabu, vienalga — dzejā vai prozā — viņa valoda kļūst krāšņa un klasiska. Lai atceramies tikai sākumu romānā Jaunsaimnieks un velns, kur velns atstāj savu ziemas mītni, gozējas saulē starp piekalnes čariem un kadiķiem. Viņš mazliet ož vēl pēc dūņām un zivīm, kas ļoti patīk

mušām. Un tad »iedams viņš lasija dzērvenes, kas uz palsajiem ciņiem spīdēja kā sarkanas pogas, bēra pilnām riekšavām mutē un spaidija ar mēli.» Bet Jaunsudrabiņa velnā nav nekā no Gētes intelektualizētā Mefistofeļa, nedz arī no mistiskā Ļermontova Daimona. Nav tas arī visuma vējos apreibušais Hamsuna Pans. Jaunsudrabiņa velns ir labsirdīgais, muļķīgais latviešu pasaku velns, kas dzīvo ezerā un pērkoņa laikā glābjas zem sieviešu brunčiem. Tas ir velns, »kurš taču smird slimāk par sesku, bet var šo smaku tā slēpt, ka cilvēks sāk šķaudīties tikai tad, kad velns jau sen nozudis» (383). Tas ir velns, ko vislabāk var pazīt no ēšanas: viņš ēd ar abiem žokļiem reizā un žokļi klab kā vilkam. Viņa siekalas ir tumšas, lipīgas un smird kā pati elle. Viņš reti smej, bet tikai smīn, un šad tad iesprauslojas kā kaķis, vai arī ieklukstas kā vista, kad priecājas savu velna prieku. »Bet kad viņš raud, tad ir bēda ko redzēt. Viņa purns tad savelkas kā salāpīta pastala» (384). Te Jaunsudrabiņš latviešu tautas pasaku velnu pārveidojis savā fantazijā, mazliet poetizējis to, jo ne jau tautas velnam, bet tikai Jaunsudrabiņa velnam kājas aplipušas ar ziedu putekļiem, un tas ir gleznotāja Jaunsudrabiņa velns, kas priecājas par krāšņām ģeorģinēm jaunsaimnieka mājiņas priekšā.

Jaunsudrabiņa mākslā, viņa dzejās, tāpat kā viņa gleznās, liela vieta piešķirta dzimtenes motivam. Ap 1905. un 1906. gadu sarakstītie dzejoļi skan drūmi. Tas bija laiks, »kad melni un sarkani mākoņi ceļas», un naktis bija aklas.

Ik rīta, ik rīta
kāri kraukļi brēca,
un saule —
asinīm aplieta lēca.
Un pelēki vēji
pa mežiem gaudoja,
kad mātes un sievas
zem eglēm raudāja. (133, I.)

Dzejnieks sevi salīdzina ar gāju putnu, jo nav tādas vietas, kur droši varētu palikt. Nāk soda ekspedicijas drausmas, un pēc — »par daudz ir klusa mana tēvu zeme». Neviļus uzplūst jautājums — »Kas mani šai ledus zemē Ar zaļām saitēm vēl sien?» Jaunā paaudze nevar samierināties un padoties, un jaunais dēls, kam brālis kā briedis krita, un kuŗa māti neviens neatsauks, tēvam saka:

Smagas ir mūsu asaras, tēt, reiz dienas nāks, —
Kā krusa pār naidnieka tīrumiem viņas šņāks.

(139, I.)

Pasaules kaŗam sākoties, māte nedrīkst raudāt par dēlu, kas gājis kaŗot, jo

bezgalīgo naidu,
Ko mēs savās sirdīs slēptu
Glabājuši simtiem gadu,
Lemts tam reizi rādīt klaji. (234, I.)

Māte, kuŗai četri dēli krituši kaŗā, nedrīkst raudāt. Sirsnīgi, bez patetisma, skan slavas dziesma strēlniekam, kuŗa ceļš uz dzīvību un laimi iet, kaut arī viņš nekad neatgrieztos. Pacilātais stils neder Jaunsudrabiņam, viņa vienkāršā četrrindu lūgsna Latvijai:

Mums Jāņu naktī reibušiem
No tavas ziedu bagātības,
Pār tevi visumīļākā
Kā siltam lietum izlīt gribas,

vairāk pārliecina, nekā svinīgā 1918. gadā rakstītā oda:

Latvija!
Visi mūsu darbi lai ir kā zelts.
Lai tie ir nesavtīgi un kļūst tev par dārgu rotu.
Lai mūsu visu rota — kaut pastarīte — tu būtu
Pati daiļākā starp māsām, kā senās dziesmās
tas jau sacīts.

Mazais Jānis lasija visu, ko vien varēja sadabūt. Viena no pirmām izlasītām grāmatām bija bībele. Un ļoti zīmīgi, ka Jaunā Derībā viņam daudzas vietas palikušas nesaprotamas. Savā autobiografijā viņš stāstsa, ka viņam ļoti paticis, ka Jēzus, vēl tik jauns būdams, jau strīdējies ar mācītājiem, bet viņa nāve pie krusta tam palikusi neizprotama. Tāpat arī viņš nekad nav varējis aptvert Dieva esamību. Tā tas paliek arī turpmākā dzīvē: ūdeņu vizma un saule pie debesīm viņu vairāk saistijusi nekā mūžības jautājumi. Lielpilsētas dzīve Jaunsudrabiņam tik organiski sveša, ka viņš Rīgā

uzturas tikai kā viesis. Naīvs un netaisns ir viņa pilsētas notiesājums. Augšzemniekos pilsēta ir nosaukta par elli, kas cilvēku tikai zin samaitāt un iznīcināt, bet nekad un nevienu nevad pie īstas un ilgstošas laimes (141. lpp.). Viens no Jaunsudrabiņa visgaišākiem tēliem, Anna Egle, izšķiras par lauku dzīvi, baidīdamās, ka viņas vīrs (cilvēks ar stingru raksturu!) pilsētā caurām naktīm varētu spēlēt kārtis, un viņa pati sāktu smēķēt un staigāt pa kafejnīcām, nosārtojusies un nobalsinājusies kā lelle. Viņas un arī Jaunsudrabiņa domās pilsētnieki par mākslu interesējas visu beidzot (211. lpp.). Jānis Jaunsudrabiņš ir daudz ceļojis, bet daudz dzīvākas nekā viņa apraksti par Parīzi, par Parīzes *Jardin des Plantes* ir viņa sarunas ar dzimtenes pūci un stārķi. Tāpat arī vairāk nekā viņa gleznas Dienvidfrancijā un Austrijas Alpos mūsu aci priecina rudens saulē mirdzošās latviešu lauku mājas, un viņa Ceriņi, kas karājas pāri kādam pelēkam žogam, smaržo. Savas domas par ārzemēm un dzimteni viņš izteicis Jaunsaimniekā un velnā: »Kam nav labi savā mājā, tam nebūs labi nevienā pasaules daļā. Jo visur ir kas aicina, visur ir kas zņaudz un spiež» (295).

Jaunsudrabiņš pieder mūsu prozas meistariem. Baltā grāmata, triloģija Aija, Atbalss un Ziema, kā arī Jaunsaimnieks un velns tāpat kā Augšzemnieki pieskaitami labākām mūsu realās prozas grāmatām. Ticība liktenim izvijas cauri Jaunsudrabiņa darbiem. Varbūt šī ticība liktenim vispār raksturīga latviešu literāturai. Skatoties pasaules mērogā, varam vērot, ka zemnieku tautās ticība liktenim ir spēcīgāka nekā urbanizētās tautās. Un tas arī saprotami, jo lauku cilvēka dzīve vairāk atkarīga no negaisa un saules, no ārpus

viņa stāvošām varām nekā pilsētnieka. Ticība liktenim vieno latviešus ar somiem, norvēģiem un pa daļai arī ar zviedriem, bet asi atšķir no Vakareiropas tautām. Vēsturiski skatoties, ticība liktenim vairāk bijusi attīstīta tautās, kas bijušas padotas svešām varām, kur no labā vai ļaunā kunga gribas atkarājusies atsevišķa individa dzīve. Jau mūsu tautas dziesmā dzied par trim likteņa lēmējām: Laimu, Dēklu un Kārtu, kas ir pildījušas katra savus īpašus uzdevumus. Kad Laima mūžu likusi uz akmens sēdēdama, tad cilvēka dzīve ir nežēlīga un veltīgi ir mēģinājumi pārkāpt Laimas lēmumu —» kādu mūžu Laima lika, tāds bij manīm jādzīvo». Ievērojamu lomu liktenim kā neizdibinami veidotājai varai, pret ko velti saslejas cilvēka griba, piešķīruši taisni tie rakstnieki, kuŗus mēs esam paraduši uzskatīt par vislatviskākiem. Te vispirms būtu minams Blaumanis. Aizvien lillā, viņa pirmā stāstā, liktenis ir vēl kaut kas ārīgs, bet daudz sarežģītāki un dziļāki tā pati neizprotamā nenovēršamā vara parādas Nāves ēnā: visvērtīgākam no zvejniekiem, inteliģentam, savaldīgam Grīntālam jāaiziet bojā, bet nelga Zaļga izglābjas. Vairāk iekšienas plāksnē likteņa jautājums pārnests Raudupietē: viņa sadeg savas neapvaldītās juteklības ugunīs. Nekur Blaumanis nerāda iespēju, kā Raudupiete varētu atbrīvoties no savas, sev un citiem postu nesējas kaislības. Apvaldīti rāmā, mierīgi pabeigtā prozas mākslā kā arī likteņa ticībā Jaunsudrabiņš vērpj tālāk Blaumaņa grodo pavedienu. Stāstā Vēja ziedi viņš vēl nepaļaujas uz savu talantu un lai saistītu lasītāju, mēklē neparasto. Bet meitene Rasma, kas ar to vien jau raksturota, ka uzaugusi meža līkumā, saules pusē, pieskaitama Jaunsudrabiņa gaiši

dziesmainām sievietēm kā Ieva (Atbalss), Zariņa kundze (Vasara), Anna Egle (Augšzemnieki). Rasma iemīlējusies Spodrī, un viņu attiecības piešalkotas pavasaŗa vējiem. Bet te izrādas, ka Rasma un Spodris ir brālis un māsa. Rasmai jāapbedī sava mīlestība, viņai jāatsakas un jācieš citu vainas dēļ — cilvēku dzīvē valda neizprotams liktenis, bet te vēl bez drausma spēka. Rasma nesabrūk. »Un es izpinu savus matus, ņemu sarkano zīda banti, pakāpjos pa trepītēm, piesienu to pie zvana mēles un trīs reizes stipri piesitu . . . Es kāpju pēc tam zemē un smaidu, jo es nezinu, vai daru to pa sapņiem, vai nomodā būdama . . . Zvans izskatas kā sirds, un bante kā asiņu strūkla.» Rasmas līdziniece Ieva, kuŗas čaklās rokas visur atstāj spodrību un kārtību, netiek tik viegli galā ar savu izpostīto mīlestību: viņa noslīcinas ezerā.

Mīlestība kā likteņa sūtīta slimība, kā lietuvēns uzmācas gleznotājam Zariņam (stāstā Vasara). Šīs mīlestības neprātīgums pasvītrots ar to, ka viņa izredzētā ir žīdiete. Arī šeit mīlestība vēl izgaist bez traģisma kā vēja ziedi. Bet triloģijā Aija, Atbalss, Ziema tā top par nenovēršamu slogu. Kalpa zēns Jānis (ne velti viņam paša autora vārds) mīlestību pret Aiju sajūt kā drūmu likteni, kas neatvairami ierauj cilvēku postā. Jānis, skolā iedams, iemīlas Aijā un »no tā laika ne acumirkli nevar atsvabināties no spiedīgi saldām domām par šo meiteni.» Jaunsudrabiņš raksturo Aiju kā aprobežotu, ja pat stulbu sievieti. Viņa ir vesela, resna un stipra. Lai vēl vairāk izceltu šo attiecību liktenīgumu, Jaunsudrabiņš līdzās Aijai nostāda Ievu, kuŗai ir augums, ir arī tikums, kas prot strādāt un kalpot tam, ko mīl. Bet Jāņa sirds atbalso tikai vienu vienīgu

skaņu, un tā nāk no Aijas. Aija apprec Galdaru. Pēc desmit gadiem, kad Aijai jau trīs bērni, Jānis iegriežas Galdaru mājā. Viņš redz netīrību un postu, kas tur valda, vēro Aijas rupjību attiecībā pret bērniem un tomēr jūt tikai vienu: no šīs sievietes viņš nekad nevarēs atbrīvoties. Paiet vēl gadi, un kad Jānis saņem ziņu par Galdara nāvi, viņa asinīs sāk skanēt tūkstoši zvani — »tie brēca, dārdēja, gavilēja. Viņam likās, ka dzīslas neizturēs sirds briesmīgā spiediena, ka asinis izšausies no deniņiem kā strūklas. Šī sajūta ilga labu brīdi, un no tā dzima atsvabinoša doma, Aija ir brīva.» Jānis apprec Aiju, un viņu dzīve iet viļņveidīgi, ļaunuma viļņiem plūstot arvienu augstāki. Ar realista precizitati un gleznotāja dzīvām krāsām Jaunsudrabiņš apraksta jaunsalaulāto mājiņas lupatām aizbāzto logu, nokvēpušos griestus, zirnekļu tīklus kaktos, apķepušo netīrumu spaini, plato gultu, kur netīro lupatu kaudzē guļ Aijas trīs meitenes. Aija arī tagad nav mainijusies, kā vispāri Jaunsudrabiņa cilvēki nav tie, kas mainas un pārvēršas. Laba un pieglaudīga pret Jāni viņa ir tikai tad, kad negadas neviena darba, bet tiklīdz viņai ir kāda gaita, viņa top par īgnu sievu, kas bez mitēšanās sprēgā kā slapja egles pagale un nedod nevienam ne gaismas, ne siltuma. Un tomēr Jānis pie viņas saistīts neatraisamām saitēm, kaut kan viņa domas tinas kā ap lipīgu zirnekļa tīklu un atbrīvojas tikai tad, kad viņš ir vienatnē. Jānis, kas inteliģences ziņā daudz augstāk attīstīts nekā Aija, sevi apzināti tiesā: »Jā, es neesmu nekas vairāk kā nožēlojams suns, viņu sit, bet viņš luncinas un laiza to roku, kuŗa viņu sit.» Jānis sāk dzert, un pēdējo pretošanās spēku viņam atņem Aijas neuzticība. Jā-

nim nav spēka aiziet no Aijas, bet šo nekrietno dzīvi viņš nespēj ilgāk turpināt. Paliek vienīgā izeja: pašnāvība. Ar Galdara aso dunci viņš pārgriež sev dzīslas un mirst ar Aijas vārdu uz lūpām. Tā beidzas Jaunsudrabiņa triloģija, šis stāsts par Jāņa mīlestību, kas izstaroja tukšumā. Jaunsudrabiņš dzīvi salīdzina ar upi: »Dzīve plūst kā upe, vienalga, vai tanī vējš dzen viļņus pretim straumei, vai arī uzcelti sudmalu dambji». Upes plūšanu neviens nevar apturēt, tādēļ Jaunsudrabiņa radītā pasaulē Jānim, tāpat kā Blaumaņa Raudupietei, jāiet bojā: pašuzstādīta mērķa, brīvas gribas nav. Šeit kā arī citur Jaunsudrabiņa cilvēks nav dzīves veidotājs un veicējs, bet dzīves dzīvotājs. Viņa cilvēki nesaslejas, tie pieron pie visa tik lielā mērā, ka reizēm pat krākšana tiem izklausas kā salda muzika, bez kuŗas nevar aizmigt.

Ar tādu pašu spēku kā triloģijā likteņa vara tēlota arī Jaunsaimniekā un velnā, kas, neraugot uz saviem brīnišķiem dabas tēlojumiem, tomēr nesasniedz triloģijas māksliniecisko pabeigtību. Romanu bojā pilsētas dzīves apraksti, kur karikatūras vienojas ar publicistiku. Bet likteņa jautājums te izaug ar vasarīgu kvēli. Jaunsaimnieks cīnas pret diviem velniem: velnu dabā un velnu sevī. Velnu purvā un līdumā viņš uzvar, uzcelta glīta mājiņa, logu priekšā zied ģeorģines, un kādreizējā līdumā līgojas briedīgas vārpas. Bet velnu sevī viņš nespēj uzvarēt. 285. lp. lasam: »Kādēļ mīlestība nenāca kā lēna vēsma, kādēļ viņai vajadzēja nākt kā briesmīgai uguns rīklei.» Un ar Jaunsudrabiņam īpatnējo humoru viņš piebilst. »Velns tam uzlaida sievieti, vislielāko pasaules nelaimi, kad viena jau mājā.»

Kopā ar sievu Ainu jaunsaimnieks Krasts uzcēlis

māju, iekārtojis priekšzīmīgu saimniecību, piedzīvojis trīs bērnus, bet »velna sieviete», Manga, izjauc visu, un Manga, gluži kā Aija, ir tā, kuŗai nevar pretoties, viņa nāk kā dabas parādība, kā negaiss, ko neviens nespēj apturēt. Sieva guļ slima ar trešo bērnu, bet jaunsaimnieks Krasts sapinies Mangas tīklos, un Jaunsudrabiņš atzīstas: »tā nav mīlestība, tas ir kails grēks». Krasts bija gatavs ziedot visu, viņš bija zaudējis katru sajēgu par to, kas labs, kas ļauns. Kad viņš aŗot dzird, ka Manga sūnaklī kliedz kā dzērve, viņš, viņas tuvuma alkdams, atstāj arklu. Un cik simboliski tas ka sarkanmatainā, slinkā Manga kliedz purvā, un ka viņai pat nav cilvēka balss! Kad negaiss iztrakojies, spīd atkal saulīte: Manga aizbrauc, un jaunsaimnieks Krasts atgriežas pie savas sievas, kuŗas prasijumiem un sirdsēstiem autors un varonis viegli tiek pāri.

Gandrīz katrā romanā Jaunsudrabiņš atgriežas pie likteņa problēmas. No viņa pēdējā laika darbiem mākslinieciski visgatavākais ir Augšzemnieki (1937), un šai grāmatā mēs lasam: »Vai tādas lietas kā mūža gaitas izdomājamas? Labais kā ļaunais bija liktenis, ne nopelns» (63. lpp.). Un drusku tālāk: »Vai cilvēks domādams varēja ko izdomāt? . . . Tad jau spētu savu likteni grozīt arī kāds purvā ieaudzis koks» (97. lpp.). Tas ļoti zīmīgi: Jaunsudrabiņam cilvēks būtiski neatķiŗas no koka, un ierādot cilvēkam vietu kosmā, mūsu literaturā lielākie pretstati būs esošā pieņēmējs, līdzenuma staigātājs Jaunsudrabiņš un neesošā radītājs, kalnā kāpējs Rainis. Jo skaidrs tas top, salīdzinot nule minēto Jaunsudrabiņa citējumu ar Raiņa atziņu: »Var visu vērst ar savu spēku, var sevi, citus, var i pasaul's

ēku». Rainis ar savu gara spēku pat kosmu grib veidot, Jaunsudrabiņš — netic, ka dzīves biedres izvēle atkarājas no paša gribas.

Krietnās, skaistās, bagātās Ievas (Augšzemnieki) »liktenis» ir trulais nelga Remdenais, purva bridējs, tikai tumšāks un smagāks nekā Blaumaņa Edgars un bez šā simpatiskā dzērāja lirisma. Jaunsudrabiņš, neticēdams cilvēka brīvajai gribai, nepārmet Raicānu Ievai, ka viņa, kas varēja izraudzīties lepnu precinieku, apprecējusies ar cinisku krāpnieku. Jaunsudrabiņa acīs Ievas aklums nemazina viņas krietnumu, jo Remdenais bija Ievas liktenis, un pret likteni saslieties velti. Liktenim naivā drastiskumā padodas Babuļu Dūms: ilgāku laiku velti meklējis sievu, viņš nolemj apprecēt pirmo sievieti, kas ienāks viņa sētā, un nākamā rītā viņa pagalmā ienāk ubadze.

Kā likteņa izpratnē, tā arī humora pilnā pieejā dzīves notikumiem Jaunsudrabiņš, ieliedams daiņu saturu 20. gadsimeņa traukā, līdzīgs Blaumanim. Manuprāt, humors ļoti svarīgs elements latviešu pasaules uzskatā un neatņemams ierocis tiem, kas labāk paši grib smieties nekā pieļaut, ka dzīve par viņiem smejas.

Mēs dzīvojam, lai uzvarētu, bet kas vairs nevar smietties, tas nevar uzvarēt. Kas par savu ienaidnieku vairs nevar smieties, tas jau ir sava ienaidnieka uzvarēts, tas garīgi jau atzinis viņa pārspēku. Katra uzvara, tāpat kā katrs pametums sākas garā; smejoties par savu ienaidnieku es esmu viņā atradusi kādu vārīgu vietu, viņa Achila papēdi, viņš, manās acīs zaudējis savu varenumu, mani vairs nevar iznīcināt.

Tā latviešu tauta savās dziesmās ir smējusies par saviem kungiem, kas to verdzinājuši ap septiņsimt gadu

un kuŗu pārspēku tā iekšķīgi nekad nav atzinusi. Vācu muižnieks savu zemnieku varēja pārdot kā suni, bet nevarēja iznīcināt viņa sīksto spēju izturēt, viņa, — ja tā varētu teikt — gara suverenitati. Humors latviešiem vēl nebrīvības laikos palīdzēja pacelties pāri netaisniem kungiem, dzīves šaurībai un paša netikumiem. Latvietis savās tautas dziesmās dzied »es vācieti dancināšu uz karstiem ķieģeļiem, jo vācietis augstu leks, es pakuršu uguntiņu», un jaunais puisis sapņo par naudiņu, kas guļ jūŗas dibenā, ar kuŗu viņš tad nopirktu nīsto Vāciju ar visiem vāciešiem. Kad viņš kungiem darbu strādājot pārmērīgi noguris, viņam patīk dziedāt par lieliski bezrūpīgu dzīvi, kur brieži viņam uzaŗ zemi, stirnas ecē, zaķis ar pakaļkājām izkuļ labību, vārna krējo pienu, cielaviņa baltu kaklu klāj galdu. Šais un tamlīdzīgās dziesmās senais latvietis pārdzīvoja to brīvību, kas viņam faktiski toreiz vēl nepiederēja, bet pēc kuŗas viņš ilgojās un kuŗu beidzot arī iekaŗoja.

Smieklu veids raksturo kā atsevišķo cilvēku, tā arī visu tautu. »Tavos smieklos es tevi pazīstu», tā es saku tiem, kuŗus sastopu savā dzīves ceļā. Klusuma pilna dvēsele smaida, kas savā sirdī zems, tas ņirgājas, rupjais — rēc, skeptiķis atbaida ar savu smīnu, kas ar rūsu pārklāj katru radošu darbu, bet kad labsirdīgais smejas, tad jāsmejas līdzi, pirms vēl zinam par ko viņš smejas. Tā tas gadas ar Jaunsudrabiņu, kas tik sirsnīgi prot smieties un tik vienkārši atzīstas: »Kad mīļa saule silti spīl, Vēl pasaulē es gaiši skatos.»

No trim komikas veidiem (un tādi ir satira, ironija, humors) latviešu tautai vistuvāks humors un šai ziņā, man liekas, varētu varbūt atrast saiti starp latviešiem

un amerikāņiem, jo nav taču tīrāka humora pārstāvja par Marku Tvenu.

Satiras smiekli dedzina, tie ir žultaini un nesaudzīgi. Satira nāk ar tiesneša pātagu un lielu mērauklu. Satira parasti kaut kas pārmērīgs, tā nepazīst zelta vidus ceļu. Visklasiskākais satiras piemērs pasaules literātūrā ir Servantesa Don Kichots, kur idealists don Kichots, visu nelaimīgo aizstāvis un cēlsirdības bruņinieks, tāpat bez žēlastības tiek izģērbts »no galvas līdz jostas vietai un no jostas vietas līdz papēžiem-», tiek padarīts tikpat nožēlojams un smieklīgs kā materialists Sančo Pansa, kas nepazīst citas laimes, kā krietni piebāzt savu vēderu.

Ironija ir vēsa un eleganta, viņa, visu iluziju laupītāja, labi iederas salonā. Klasiskas ironijas piemērus atrodam Francijā. Lai atceramies kaut tikai *La Rochefoucauld* un viņa *Maximes*. Godkārīgo, kaislīgo, patmīlīgo kaŗavīru, valstsvīru un galminieku vēl jaunos gados piemeklē nelaime un slimība, aizvainots viņš aiziet dzīvot savu preciozo draudzeņu salonos un smejas par cilvēku egoismu un netikumiem, sevī ciezdams, ka šīs zemes baudu durvis viņam tik agri aizvērušās. Tā rodas viņa spīguļojoši asprātīgas, izsmalcinātas sentences un maksimas, kuŗās viņš pasaulei atriebjas par to, ka tā viņam aizliegusi gardākos kumosus.

Humors, trešais komikas veids, ir silts un labsirdīgs. Humors redz mazo un mazisko, bet paceļas tam pāri nezaudēdams ticību cilvēkam, tādēļ humors atbrīvo un dziedē. Cik satira raksturīga spāniešiem, ironija — frančiem, tikpat humors — raksturīgs latviešiem.

Jaunsudrabiņa humors visvairāk valdzina viņa Baltā grāmatā, lai minam tikai lieliski izdevušās Siļķes, prusaku medības, vai arī tēlojumu, kur ap pusnakti rijas paspārnē »divpadsmit seski danco prankuzeju». Kā Blaumaņa un Brigaderes darbos, galvenie smieklu raisītāji ir žīdi, bet ne tikai viņi. Klibais Jurks ir ļoti raksturīgs Jaunsudrabiņa tēls, visu dzīvi viņš citus smīdinājis un tādēļ bijis mazā Jankas labākais draugs, bet kad Jurks guļ zārkā, no viņa sejas zudusi nebēdīgā maska; tur var redzēt tikai sāpes, gaŗā un grūtā mūža smagās pēdas. Klibais Jurks ir Invalida (Invalids un Ralla) radinieks, kas spēlē jautru spēli uz dziļi traģiska pamata. Komediju mākslā Jaunsudrabiņš pieskaitams Blaumaņa un arī Brigaderes saimei. Vai Ansis Auns nav Mēmā precinieka jaunākais brālis? Ansis prot art un ecēt, rokas viņam kā dzelzs, bet viņa sirds ir maiga. Tas ir tas pats kalpa zēns, kas meitenes sūtīto vēstuli trīs gadus glabājis aiz cepures. Viņa sirds ir maiga, bet lūpas stingas, tās neprot izteikt mīlas vārdus, viņa iecerēto saimniekmeitu Leontīni paņem patukšs veikls muižkungs, un Aunam atliek tikai izsaukties -»Ak, es aita!» Tuvs Blaumanim Jaunsudrabiņš ir arī savā komedijā Zvēru dīdītājas (1923). Darbība norisinas muižā, kas jau sadalīta pēc agrārās reformas. Istabene Marija dīdī straujo uzdzīvotāju Pēteri, komiski imitēdama savu kundzi. Un cik labsirdīgi šeit Jaunsudrabiņš pasmīn: vai katra apprecēta sieva nav zvēru dīdītāja? Ne tik laba ir komedija Jo pliks, jo traks (1929). Jaunsaimnieks Jānis ir dzīvi tēlots, bet pilsētnieki, kas vispār Jaunsudrabiņa otai nedadodas, arī šeit šaržeti. — Viena no komiskākām, spilgtākām Jaunsudrabiņa figurām ir Grundulis

(romanā Jaunsaimnieks un velns). Grundulis ir latviešu Diogens, ko dzejnieks radījis savā fantazijā, lai varētu no sirds pasmieties. Grundulis ir izmēģinājies visādos amatos, viņš bijis students, masētājs un sulainis, bet nekur viņam neveicas. Viņam šķiet, ka cilvēks būs laimīgs, ja iemācīsies vairāk sašaurināt savas prasības. Sākumā viņš staigā bez apakšveļas, kareivja šinelī vien. Un kad tas novalkāts, viņš paņem cukura maisu, augšā izgriež caurumu, piedurkņu trūkumu aizbildinādams ar domu un sevi mierinādams: kā tad dāmas iztiek bez piedurknēm? Viņš apprec sievu, kas neprot ne rakstīt, ne lasīt, cerēdams, ka viņa arvienu būs pretējos uzskatos ar savu vīru un tādēļ laulībā nebūs vietas garlaicībai. Bet drīzi vien »šis globuss uz cilvēka kājām», »šī sarūsējusē konservu bundža», »šī egoisma lavine» — kā Grundulis savu sievu dēvē — aiziet no viņa, un arī latviešu Diogenam sava dzīve jānoslēdz vienam. Jaunsudrabiņa pasaulē komiskās figuras visspilgtākas, tās visilgāk paliek atmiņā un pie tām arvien patīk atgriezties. Tā tas arī ir Augšzemniekos. Silazaķis un Anna Egle ir vispozitīvākie tēli, bet viņi mums diezgan vienaldzīgi, turpretī tikko piemin Babuļa Dūma vārdu, tūlīt sirdī top jautri, un mēs redzam šo lielo kaulaino vecpuisi, sajūtam zirga maitas smaku, smejamies par viņa viltīgi veikliem apsaimniekošanas paņēmieniem, priecājamies par viņa asprātību daudzus bērnus nosaukt alfabeta kārtībā, lai vārdi vieglāki būtu paturami. — Humora ziņā vēl vērtīgākas tikai ir Jaunsudrabiņa skices Pirkstis pelnos.

Jaunsudrabiņš ir gleznotājs, to jūtam jau viņa valodā, kur pārsvarā redzes priekšstati. Viņa vēji ir pe-

lēki, naktis ir zaļas, laime ir zila. Un ir tādi panti, kur katra rinda izraisa gleznas priekšstatu: »Tālumā aizliecas z i l i egļu meži. Z i l u m ā ielokas lielceļš b a l t s. Labība pakalnos rūšu rūtīm d z e l t ē. Ezers — kā z e l t a rāmjos kalts». Jaunsudrabiņš kā prozists nevairas naturalu tēlojumu, bet dzejā tāpat kā savās gleznās iecienijis maigās krāsas — zilo, zaļo, dzeltāno, bet mīļākā par visām viņam ir katra latvieša sirdij visdārgākā krāsa: balts. Tur ir: balta mūžība, balta tauta tumsas varā, un viņa sirdij ir svēta mātes vērptā baltā linu dzija. Jau kā sakamvārds ir kļuvis viņa izteiciens: »Kā sniegi kalnu galotnēs Lai mūžam balti būtu mēs.»

Jaunsudrabiņam ir vesela rinda imbresionisku tēlojumu: Vabulīte, Egļu zars, Mirtes zariņš, Klusums un citi. Tie ir mazi aprauti zari, bezmērķa domu klaiņojumi. Daži no tiem ir īsti šedevri, kā, piem., Bērnībai. Vienu otru reizi Jaunsudrabiņš šeit stingri turas pie impresioniskā vienvārda teikuma, vai arī vienkārši paplašināta teikuma: »Es sastapu ceļā paziņas, tuvus biedrus. Priecīgus svētkus»! Smaids. Pretsmaids. Izšķiršanās. Nakts un dārdošā vientulība.» Vienā otrā no šīm mazajām impresijām ir izteikta dziļāka doma. »Ak, pasaules plašums, ak debesu augstums, ak cilvēku ceļi, kas jūs vijaties un krustojaties simt- un tūkstoškārt! Te saule, te ledus un sniegs, te slimība un nāve, te balti pūpoli un jaunas, brūnas acis. Un cik skaisti jūs visi kopā saderat, un cik gudri protat rindoties cits aiz cita, lai attālākais vienmēr mūsu acīm būtu aizsegts» (197, V). Šo impresioniski vieglo, aprauto stilu viņš lietojis tikai mazos tēlojumos, romanos viņš, labi saprazdams, ka tas tur neder, vairas

no tā. Viņa lielos prozas darbos valoda plūst kā Lielupe, lēni, rāmi, savos krastos neciezdama nekādus izgreznojumus. Ne tikai prozā, arī dzejā gadas ļoti konkretas un sulīgas rindas: »Vasara kā kaisla sieva mani ātri izmīlēja» (144, I).

Un cik gleznaini tēlota rudens sastapšanās ar sauli: »Kad saule ieraudzija to, Tā nosarka kā oga» (154, I). Kaut arī Jaunsudrabiņa mākslā pārsvarā redzes gleznas, tomēr nedrīkstam aizmirst, ka viņam ir vesela virkne ļoti melodisku lirisku dzejoļu, kuŗus mūsu komponisti iemīlējuši. Mediņš komponējis dziesmas Ir viens vakars maigā maijā, Slimais ubags, Vasaras idille; A. Kalniņš — Līgsmošana, Tumšs rudzu puķu vainadziņš, Mežā nakts ir ienākusi, (to pašu komponējis arī Jēkabs Graubiņš), Svētdienā; J. Zālītis — Kā sniegi kalnu galotnēs, Teic, kā man tevi paijāt; Jēk. Poruks — Tie paši ūdeņi u. t. t.

Jaunsudrabiņa saulainajā, mierīgajā, brīžiem labsirdīgi jautrajā pasaulē nav nekā pārsteidzoši spilgta, nav sevišķas tāluma perspektivas. Viņa grāmatas ir kā viņa gleznas: mākoņi kā balti palagi šķiet ar roku noņemami. Lielas problemas, mūžības jautājumi viņu nenodarbina. Ejot caur mežu, viņš no bērza noņem mazu zelta pakariņu un jūtas tam savādi tuvs: »Mēs abi viena Dieva laisti: Pie zemes klātu glaužamies, Kad brīdi vizējuši skaisti.»

Vai viņš tiešām no Klibā Jurka mācijies divus tikumus: pieticību un bezbēdību, es nezinu, bet gan zinu, ka tie ir viņa, rakstnieka Jaunsudrabiņa, tikumi. Sveša viņam ir jebkuŗa sentimentalitate, veseli, nekomplicēti cilvēki viņam tuvāki par ielauztiem problematiskiem raksturiem. Viņa radītais cilvēks nav divu

pasauļu iemītnieks, kas saplosīts starp laicīgo un mūžīgo. Viņam tīk »uz krūtīm krustot rokas, līdz zemei noliekties, un līdzi zālei un ziediem, no saules atvadīties» (151, I). Nekur Jaunsudrabiņš savu uzskatu par cilvēku nav tik skaidri pasacijis kā Jaunsaimniekā un velnā: »Kas ir cilvēks? Puteklītis, kas ielidojis saules starā, uz mazu brīdi kļuva redzams. Ar visiem saviem priekiem, ar visām savām bēdām, viņš atlaidās un aizlaidās, nekur nekādas zīmes neatstādams» (246).

KLUSUMA BURVIS — KĀRLIS SKALBE

Klusā gaisma Skalbes pasauli padara par latviešu svētnīcu.

Daudz es esmu rakstījusi par tiem, kas manai sirdij dārgi, par Skalbi vismazāk. Ar viņu man ir gājis kā kādreiz bērnībā ar tauriņu: tēvs mūsu dārzā man rādija skaistu tauriņu, kas bija nolaidies uz kļavas lapas. Tauriņš, tikko viņam pieliecos tuvāk, aizvēra savus krāšņos spārnus tā, ka bija redzama tikai blāva spārnu ārpuse, es viņu gribēju sīkāk, tuvāk apskatīt, es viņu paņēmu rokā, gluži cieši es viņu turēju savos pirkstos, priecīgai man likās, ka nu es varēšu izpētīt viņa rakstus, bet krāsa nobruka no viņa spārniem, un man palika bezgala skumji.

Skalbes mākslā ir rasas skaistums. Arī rasas pilienu var tikai apbrīnot, tās daudzstaraino vizmu slavēt, bet pārnests laboratorijā, tas pārvēršas par vienkāršu ūdens pilienu.

Es esmu mēģinājusi Skalbi tulkot, bet vācu valodā man viņa pasakas izlikās kā tas taurenītis, ko es bērnībā turēju savos pirkstos. Skalbe tik apbrīnojami vienkārši prot stāstīt un ar šiem vienkāršajiem vārdiem uzburt veselu pasauli. Paklausieties tikai: »Bija kluss un silts vasaras rīts. Ezera velns sēdēja uz laišķu lapām un, skatīdamies ūdenī, kas bija viņa spogulis, sukāja sev matus ar misiņa ķemmi.» Pavisam parasti teikumi, bet katra vārdā sauktā lieta top dzīva un klusi nāk lasītājam pretī.

Skalbe ir paņēmis latviešu sirdi, un es varu iedomāties tādu nākotnes ainu: Skalbe iet pa latviešu zemi, un visi ļaudis, kas viņam pretī nāk, apstājas un sveicina, viens otrs izstiepj rokas, jo viņš ir paņēmis to, kas daudziem tagad zudis, bet ko, saskaroties ar viņu, ļaujoties viņa klusuma burvībai, atkal var atgūt. Šis mazais raksts nav vairāk kā tikai tāds sveiciens Skalbem.

Savās pasakās un dzejās Skalbe ir radijis tēlu, kas sevī nes latviešu kluso skaistumu. Vienalga vai tas ir Nabaga Bramins, Bendes meitiņa, Kaķītis, vai tā ir Leļļu lāpītāja, Ziemassvētku eņģelis, Skurstenslauķis, Muļķītis, vai arī kāds no Gaŗās Pupas tēliem, visi viņi ir viena un tā paša Skalbes varoņa variacijas. Viņu pamata krāsas ir tās pašas, tikai vienam trūkst viena atēna un otram atkal cita. Šo Skalbes tēlu es esmu iemīlējusi, viņam līdzīgs, es domāju, ir bijis Pēteris Vītelis, Kauguriešu dumpja klusais varonis, kas savu īsto glorificētāju vēl gaida.

Kāds tad nu ir šis Skalbes cilvēks, ko dažādos kostimos un dažādās kulisēs sastopam visos viņa darbos?

Vispirms viņš ir bagātnieks, kaut gan tie, kas prot skatīties tikai fiziskām acīm, pierādīdami savu pašu nabadzību, viņu, varbūt, sauks par skrandinieku. Bet bagāts ir nevis tas, kam daudz pieder, bet tas, kam nekā vairāk nevajag un kam vienmēr ir ko dot. Kaķītis spēj atņemt ķēniņa sāpes, Mazais puisis zelta matiem (pasakā Ūdens māte) pat izlepušai princesei var kaut ko iedot, bet princeses zelta gabalus viņš neņem, nezinādams, ko ar tiem iesākt. Tāpat arī Pelīte (Pasaka par Pelīti) spēj princi atgriezt dzīvei. Un te slēpjas Skalbes saules spēks: lai kāds būtu cik mazs un nabags būdams, arvienu vēl viņš spēj otram kaut ko iedot, ja tuvojas tam nesavtīgi, iejūtīgi un pazemīgi, ar dāvināšanas prieku sirdī. Mēs visi pārāk viegli pārvēršamies sīktirgotājos, gribēdami, lai par visu mums atalgo, turpretī Skalbes tēliem piemīt liela dižciltība, viņi spēj dot, nekā sev neprasīdami, un to spēj tikai bagātais un stiprais. Dāvināšanas prieks Skalbes tēlus padara lielus, tos paceļ augsti pāri ikdienai, kur parasti valda vecās Zuvs mācība: »Kampt un rīt, kampt un rīt!» Dāvināšanas prieks izstaro mierinājumu un maiguma varu: ja Pelīte princim varēja dāvāt laimi, varēja aizpildīt tukšumu viņa krūtīs, tad nemaz nav iedomājams, ka zemes virsū dzīvo kāds cilvēks, kas būtu lieks un nevienam nevajadzīgs, jo pat vispelēkākais cilvēks taču būs mazliet nozīmīgāks par Pelīti.

Domājot par šo pasaku, es nekad nezinu, ko vairāk apbrīnot: Skalbi, kas divās mazās lappusītēs tik daudz pateicis, no visiem pasaku meistariem — un tādi katrs ar savu vienreizīgo skaistumu ir Andersens, Uailds un Skalbe — laikam gan neviens nav uzrakstījis tik īsu pasaku. Vai arī apbrīnot princi, kam bija tik jūtīga

sirds, ka viņš uzklausija Pelīti un saprata viņas valodu, vai arī mazo pelēko Pelīti, kas nāca tad, kad bija nepieciešama un nāca tikai tik ilgi, cik tas bija nepieciešams. Ja tie, kas šķietas esam lielāki par Pelīti, to iemācītos, tad pārmetuma nātres, strīdu dadži un vilšanās vermeles izzustu mūsu dzīves dārzā.

Skalbes tēls ir fantazijas apbalvots. Taisnība Šopenhaueram, salīdzinādams cilvēku bez fantazijas ar gliemezi jūŗā, kas iesūcies vienā vietā un pārtiek no tā, ko nejaušais vilnis viņam atnes. Bet cilvēks ar fantaziju ir kā putns, kas var aizlaisties uz kurieni grib un pats sev sameklēt, ko grib. Varbūt mūsu dienās pasaule tādēļ palikusi tik nabaga, ka cilvēkos mirusi fantazija. Kā miesai ir nepieciešami vitamini, lai tā nenovīstu, tā garam — fantazija. Vissīkākās lietas, sūna un smilga, bērzlapīte ceļmalā apaugļo Skalbes fantaziju. Ja Pelītei nebūtu bijusi fantazija, proti, spēja iedomāties to, ko pati nav ne redzējusi, ne pārdzīvojusi, viņai nekad nebūtu iekritis prātā mierināt nelaimīgo princi, tāpat kā Kaķītis to nebūtu darijis, iegriezdamies karaļa pilī. Fantazija mūs aiznes tai skaistuma un sāpju valstī, kurp mūsu kājas nekad nevar aizstaigāt.

Skalbes radītais tēls ir vērotājs, kam dvēselē lielā laime ir skatīšanās prieks. Vienādi jūtīgs viņš kā pret ētiskām, tā, pret aistetiskām vērtībām. Šķiet, viņa dvēselei ir sudraba stīgas, kas no mazākā vibrējuma ieskanas. Skalbes tēli, skatīdamies pasaules lietās, aizmirst savas bēdas, kā to darija mazais puika gaišiem matiem, kas upes dzelmē raudzīdamies, aizmirsa apēst savu maizes riecienu. Pasaules skaistums no izmisuma

un vientulības glābj tikai tad, ja cilvēkam ir spēks kaut mirkli atraisīties no sava Es, aizmirst savas iekāres un godkāres, savus sirdsēstus un sirdsdedzi. Un ja kāds līdzīgi Skalbes tēliem spēj tapt par lietu tīro spoguli, tad šīs pasaules ļaunumam pār viņu nav varas. Ne jau vienmēr ir vajadzīgas princeses, lai izraisītu apbrīnu, lai apstātos un skatītos. Kam dvēsele jūtīga, tam arī saules stars ir skaists, Laumiņa mežā aicina: »Nu, pakavējies pie manis. Raugi, ka uz lazdas lapām vēl kavējas rudenš saules siltums.» Pat bērzlapīte sūnainā meža takā var izraisīt aistetisko pārdzīvojumu tā cilvēka dvēselē, kas līdzinas Skalbes karalim (Meža balodis). Skalbes pasaulē nav nemaz skaistu un neskaistu lietu, visu veidojusi lielā meistara roka, viņa zaļā vārpu mierā viss apskaidrojas. Kad Skalbe, pateikdamies pūķim par jaunu pasaku, noskūpsta to uz veciem gudriem plakstiņiem, kuŗi kā sirmas piepes karājas pār acīm, tad arī pūķa acis šķiet skaistas. Vienādi skaistas Skalbem ir lietainas un saulainas dienas. Pat viņa migla ir skaista un prot mīlēt, kādā dzejolī lasam:

Prot migla maigi mīlēt —
To rīts un vakars zin.
Ik zara pazarīti
Tā smalkā zīdā tin.

Tā arī pats Skalbe visu ietin smalkā dzejas zīdā.

Vienalga, lai mēs lasītu kādu Skalbes lappusi lasīdami visur ir šis puķainais vieglums un klusā starošana. Nemeklējot un neprātojot, es uzšķiru Gaŗās pupas 96. lpp.: tur slīd zilzīda lakatiņš, meitenei ir slaids

augums un vieglas kustīgas līnijas, mežs pilns vieglas, sudrabainas gaismas, un jau dažas rindas tālāk ir teikts: »Visur bija cauri staigājoša viegla gaisma. Lapu vēl nebija . . . Tad caur alkšņu sudrabainiem stulmiem es ieraudziju platu, žuburainu ievu krūmu, kurš jau bija izmetis ap sevi smalku, zaļu lapu miglu. Zaļums bija viegls kā elpa, likās, ka pavasars to būtu tikai uzpūtis uz brūniem zariem, kuŗi vēl spīdēja cauri.« Viss te ir uzskatāms un tomēr viegls, glāsains, it kā bez materijas.

Skalbes pasaulē visas lietas ir konkretas, un tomēr tās nav reālas, ap katru viz pasakas vaŗavīksne. Abstraktas lietas top uzskatāmas (viņš dzied par zilo un zaļo mūžību) un visikdienišķākās lietas kļūst poetiskas: pat veca lupata ir cienīga ieiet pasaku valstī. Skalbes cilvēks nemīl nezināmo, kas tik ļoti reibināja mūsu Poruku un ko meklēt nepagura Akuraters, bet Skalbem tas tikai iedveš šausmas.

Kad Skalbe stāsta par brūni nožāvētiem šķiņķiem, mēs jūtam dūmu smaržu, kad kalējs uz iesma cep rubeni, mēs dzirdam, ka tauki sprakst, bet aiz visa tā stāv Laumiņa un noslēpumaini šalc zaļais mežs.

Aiz visām lietām dus kāds noslēpums, vienmēr ir, it kā kāds mums līdzi staigātu.

Šai pasaulē bieži ir ziema. Gaŗā pupā ir 13 pasakas, un septiņās no tām valda ziema. Tur ir sniega migla un sniega glāsti, tur sniegs nāk it kā visas zvaigznes bribētu nobirt, tur sniegs noklusina trokšņus, pasauli ietīdams klusā svinīgumā. Neviens no mūsu dzejniekiem tā nav priecājies par sniegu kā Skalbe. Vienā no savām daudzām sniega dzejām viņš to izteicis tā:

Kad par melnām ielām
Mierinošs un liegs
Bezbēdīgām, lielām
Pārslām dejo sniegs,
Rūpju smagām pēdām
Pāri lido prieks,
Klīstu es bez bēdām
Debess mantinieks.

Visskaistākais koks šai pasaulē ir egle, un nevis Friča Bārdas un Saulieša izredzētie bērzi. Egle tiek pielīdzināta vismīļākajam cilvēkam, mātei, zem egles zariem var nolikt savas bēdas. Par egli dzejnieks saka:

Kā bērns, kas ilgojas pēc mātes rokām,
Es pieri piespiežu šim mēmam kokam.

Egles kalnā stāv baltas, kā baznīcas. Tad atkal tās deg kā liesmas, ikkatra adatiņa mirdz sārtā zeltā.

Vismīļākais dzīvnieks šai pasaulē ir runcis. Ne jau Bodlēra izvaļīgi izlaidīgais, nežēlīgais baudītājs un rafinētais aistets, bet kaķītis ar rožainām ķepiņām, kas sniegā salst, kaķītis, kas visur līdz nes savas sudmaliņas un kas prot aizmirst pāridarījumu. Tas nav mistiskais runcis Murs, kas Hofmanim jaucis manuskripta lapas, pats uz otras puses rakstīdams savu biografiju, bet gluži vienkāršs, pelēks kaķītis, laikam gan analfabets, kas uz mūrīša sēdēdams maļ, un kad mājās nekā vairs nav kā sausa maize, medībās sev sagūsta kādu meža vāveri vai strazdu.

Sīkām lietām Skalbe piešķir mirdzumu, nedzīvām — dzīvību, pelēkās piesātina ar sauli. Varbūt katrā

lietā dus apburta dziesma, kas sāk skanēt, tikko dzejnieks tai tuvojas ar burvju zizli.

Savā pēdējā un, manuprāt, visnoskaņotākā dzejoļu krājumā Skalbe to izteicis tā:

Tas nekur nederīgs
Kāds ziediņš pazemīgs,
Ko meža tumšums klājis,
Bet Dievs ir gaŗām gājis
Un viņu sveicinājis.

Ja Dievs sveicina vissīkāko lietu, tad tā būtu nepiedodama augstprātība, ja cilvēks nedarītu to pašu.

Ir dzejnieki, kas reibst no kosma izplatijuma un tādi, kas reibst no domu spēka, Skalbe reibst no zaļās zāles smaržas, viņā tas iemīlējies kā savā izredzētā. Un varbūt zaļā zāle arī ir viens no Latvijas skaistumiem. Aizveŗot acis un izrunājot vārdu »Latvija», es tūdaļ jūtu zaļu zāli pavasarī dīgstam, zaļo zāli, pēc kuŗas tik ļoti esmu ilgojusies kā Italijā, tā arī Somijā. Skalbe, mūsu pasaku ķēniņš un pasaku pūķis, kas dzird zaļo zāli elpojam, kas zina, ka katrā zāles stiebriņā pukst maza zaļa sirds, var teikt, ka »zirgu zvaniņš zaļā nakts klusumā, kad tikai zāli dzird elpojot, mani aizkustina vēl vairāk, nekā agrāk taures skaņa, kas sauca milžus un varoņus uz cīņu» (Pasaku pūķis). Zaļā zāle Skalbem nav tikai vizionārs un sensuāls iespaids, viņam ir sava zāles filozofija: zāle ir mūžīgais augšanas spēks, un kad Skalbe runā par zaļo mūžību, tad tur slēpjas, varbūt, zāle, kas visu paņēmusi, pilis un pagalmus, pēdas, ko zemē ieminuši milži un varoņi,

pils trepes un nabagu sliekšņus, skudru takas un kaŗa lauka sliedes »un kas gan paliek pāri no cilvēka dzīves? Tikai zāle.»

Viņa ticības apliecība ir ļoti vienkārša: »Es visur, visur jūtu zāli.»

Skalbe ir koku un zāles karalis un reizē arī viņu pielūdzējs.

Par Skalbes mistisko tuvumu ar zemi es esmu jau agrāk rakstijusi, iztirzādama viņa pasaku Milzis. Zemes tuvums ir nepieciešams, lai dzīvotu, to zemapziņā jūt visi Skalbes tēli, tā Gājējs piekļaujas zemei, kas viņu apdveš ar mieru, labsirdību un jaunās zāles smaržu» (Kalns, kas dziedāja).

Aplam būtu Skalbes zāli iedomāties kā veģetēšanas simbolu. »Miljoniem zāļu stiebru traucas augšup. Kā lai to nesajūt dzīva cilvēka sirds, atbalss visam, kas notiek zem saules». Skalbes tēli pazīst augšanas prieku. Gaŗā pupa, kas stiepjas debesīs un pa kuŗas zariem bārenīte kāpj debesīs, varbūt vistiešāki paužšo augšanas prieku. Skalbe elpo vienā elpā ar katru dīgli, un katrā dīglī taču jau ir šī augšanas doma. »Zemes virsma kustas un ceļas augšup ar stiebriem, skostām un puķēm». Kas ielikts katrā zāles stiebrā, tas ceļ arī augšup Skalbes cilvēka sirdi. Viņa pasaulē viss aug, viss tiecas uz augšu. Skalbe ir sapratis, ka mēs latvieši esam zemes bērni, ka mūsu darbs un mūsu rūpes pieder zemei, bet mēs nedrīkstam arī aizmirst debesis, kuŗas aicina augšup. Ir Skalbem tāda maza skicīte Augšanas prieks, kas noslēdzas tā: »Kam nav savu debesu, tam arī nav savas zemes».

Zemes tuvums nepadara ne Skalbes mākslu, ne arī viņa tēlus smagus, viņa tēli ir dvēselīgi viegli, viņi ir

dzidri kā dzintars mūsu jūrā, kas ir viegls kā putas, tvirts kā akmens un gaišs kā saule.

Uz tuvību ar zemi jau norāda Skalbes pasakās bieži sastopama cilvēka pārvēršanās kokā. Dvēseļu mežā māte pārvēršas bērzā. Pārvēršanās, Skalbes pēdējā laika vissmaržīgākā pasaka, ceļinieks, kas gribēja uzmeklēt to koku. Kā katoļu zemē skaita Ave Mariju, tā Skalbē savu »ave» skaita kokam. No viņa dziedājumiem ievām, alkšņiem un sevišķi eglēm varētu sastādīt paprāvu krājumu. Nav vajadzīgs, lai Dievs nokāptu no debesīm un cilvēkam dotu mierinājumu, to var ieelpot koka tuvumā.

Kas līksmi Dieva elpu jūt
Un kam nekad, nekad nav grūt.
Pie brāļiem cieši pieglaudies,
Viņš zaļā sapnī iesnaudies.

Un glabā laimi neziņā,
Visdziļā meža klusībā.
Un kad to mežsargs apzīmējs,
Bez vaida krīt, kur gāž to vējš.

Vakareiropas literātūrā gadas, ka varoņa cīņas noslēdzas ar apoteozi debesīs, latvietim tas šķiet pārāk teatrāli: Skalbes cilvēks, tapdams pilnīgs, pārvēršas kokā.

Brantam no glečeriem sniegainos tuksnešos atbild balss, Faustu — glorificē eņģeļu koris, bet Skalbes cilvēkam tikai jāieklausās, ko šalc mežs. Kokā pārvērstais cilvēks, atsliedams galvu pret padebeša malu,

priecājas, ka bija saknēm kur ieķerties, un viņa mēle top mīksta kā lapa. »Pie viņas līp tikai labi vārdi kā medus, kas izvīst uz lapām. »Es mīlu, es mīlu!» Viņš aizmirst visus vārdus, paturēdams prātā tikai šo vienu, ar kuŗu Bendes meitiņa gāja mirt. Skalbe nesludina, viņš runā tik klusu, ka šis vārds ir vairāk jāuzmin nekā jāsadzird. Labsirdība un maigums ir koka gudrība, kas līdzīgi viņam pilda pienākumus, par kuŗiem Skalbe stāsta tik vienkāršā un visiem saprotamā valodā: koks izdrupuša zara caurumā glabāja mazu putna lizdu, vecajam arājam tas uzklāja vieglu tīkamu ēnu, laimīgi čalodams viņš jaucās mīlētāju valodās. »Tas glabāja visu, kas bija glābjams un saudzējams . . . Bet rītstundas piederēja dziesmām un gavilēm». Skalbe pats ir tāds koks. Par tādu būt viņa lielākā laime, kas viņa dzeju grāmatas ne tikai šķirstīs, bet arī tais dzīvos, tur atradīs daudzus pierādijumus šim apgalvojumam.

Skalbes cilvēks nav pārrauts divās daļās starp ļauno un labo, kā vispār duālisms nav raksturīgs latviešu pasaules uzskatam. Skalbes pasaulē Dievs un velns sadzīvo bez naida. Viņa Dievu katrs gans, kas agrāk izgājis uz lauka, var redzēt rīta klusumā staigājam pa ežām un pastiepjam vārpiņas. Viņš tuvs visiem, arī pašam velnam. Kas »muļķīgs, labsirdīgs, un bagāts, kā šitā aklā zeme.» Viņš nelīdzinas Luciferam, šim slīpētajam kungam, kas staigā trīsstūŗa cepurē un sarkanos zābakos, ar niedrīti rokā, ļauns un nežēlīgs Skalbes velns ir Jaunsudrabiņa velna jaunākais un drusku smalkākais brālis, kas saules dienās sēž uz akmens, mirdzoša meža ezera vidū un liek ganam sev kasīt pakakli. Pat velns Skalbes pasaulē ir jūtīgs pret daiļumu.

»Mežs glabā gudrību, kuŗa nav rakstīta nevienā grāmatā.» Un šo gudrību sevī nes arī pats Skalbe, lielais koku mīļotājs, un visi viņa tēli.

Vācu dzīves filozofija izteikusies teikumā: »*Wer immer strebend sich bemüht, den können wir erlösen.*» Mēs latvieši kopā ar Skalbi sakam: »Kāpēc vairot sāpes, lai vairojas labāk prieks.» Skalbes cilvēks cenšas dzīvot, nevienam pāri nedarīdams. Ļaunie darbi cilvēku nelaiž vaļā, tie ir jāizpērk. Kad bagātais tirgotājs gulēja nāves gultā, pie viņa gultas sanāca labie un ļaunie darbi, tēlodami mirējam, kā tas jau parasti gadas, viņa paša dzīvi. »Draugs, kuŗu viņš bija ievainojis, gāja viņam gaŗām ar sarkanu rētu uz krūts, meitene, kuŗu viņš bija atstājis, kavējās pie viņa gultas, it kā gribēdama viņam ko sūdzēt vai prasīt.» Dziļāko gudrību Skalbe varbūt ir izteicis mazā pasakā Pārvēršanās. Tur ceļinieks lielā priekā paceļ rokas pret debesīm un vēlas, kaut viņš kļūtu par koku, kas varētu apkampt debesis.

Ir dažas īpašības, bez kuŗām cilvēka dvēsele liekas kaila, viena no tādām ir uzticība. Bībelē ir rakstīts: »Esi uzticīgs līdz nāvei, tad es tev došu dzīvības kroni,» turpretim neuzrakstītā, bet visiem pazīstamā dzīves grāmatā ir rakstīts: esi uzticīgs ldz nāvei, kaut gan dzīvības kroni neviens vēl nav ieguvis, bet, kas pazīst Skalbes pasauli, varētu vēl turpināt: esi uzticīgs līdz nāvei, un ar tevi būs klusā starošana. Skalbes ķēniņš nevar aizmirst to, ko jaunībā mīlējis. Meža balodītis viņu sauc atpakaļ uz reiz bijušo. Skalbes tēli ir uzticīgi paši sev, un tikai kur tas tā ir, var būt runa par personību. Viņi ir uzticīgi savam jaunības sapnim, dzimtai zemei, tāpat kā dzejnieks uzticīgs savai mātei, kuŗa

mira priekš daudziem gadiem, bet dzejnieks arvienu vēl sadzird viņas soļus, kas skanēja te istabā, te virtuvē, te nāca no akas ar ūdens nēšiem, vai no klēts ar putraimu sietiņu. »Kas varētu saskaitīt viņas labdarīgo soļu kustības, ar kuŗiem varētu apvīt zemes lodi.»

Skalbes cilvēks ir savrupnieks. Viņam labāk patīk vienam pašam sēdēt plašas upes malā un raudzīties ūdeņos nekā jaukties barā. Skalbes Muļķītis nav cilvēks ar aprobežotām gara spējām, viņš tikai domā citas domas nekā citi. Princeses naudas gabali tam nepatīk, Ūdens mātes mājokļos upes dibenā viņam nepatīk lielās Zuvs gudrība — kampt un rīt, nepatīk arī vēža gudrība, kas nezina nekā labāka par siltu alu un gardu kumosu, viņš raujas ārā no šīs pustumsas, — izmisis viņš lūdz Ūdens māti: »Laid mani malā! Es gribu redzēt sauli!» Te izpaužas Skalbes cilvēka smalkā, garīgā aktivitate, kas neļauj apklāties dūņām un kas pat no pazemes atgriežas dzīvē, lai nolīdzināta reiz izdarītas pārestības. Skalbes tēli varbūt drusku radniecīgi Servantesa Don Kichotam tikai latviešu saules cilvēkiem ir sveša spānieša drastiskā komika un pārspīlējumi, viņi, dainu garīgie mantinieki, ietur mēru, saule un zaļā zāle viņus paglābj no nakšņainiem murgiem un utopijām.

Skalbes cilvēks nesajaucas ar pūli, kā draugs, tā nedraugs viņu viegli var pazīt, tik atšķirīgs viņš no caurmēra. Ne jau katram no mums var būt sava pils, bet katram gan var būt sava stabule, kā Skalbes gaišajam puisim, ko princese izraudzija, atraidīdama spožos prinčus ar pielīmētām ūsām un bārdām. Kaut arī savrupnieks, tad tomēr Skalbes tēls nav vientuļš,

un šai ziņā viņš prestats Raiņa cilvēkam, kas vienmēr ir vientuļš, darba cīņā, dabā, tautas vidū, divtulībā ar mīļo sievieti. Skalbes cilvēks, dzīvodams savā dvēselē, dzīvo ar visiem, ko mīl. Būtu velti prasīt: ko tad Skalbe mīl? To visu nemaz nevar minēt, bet ja jautātu, ko viņš nemīl, tad gan varētu atbildēt, ka tādas lietas nemaz nav. Panpsichisms ir Skalbes mākslas īpatnība, viņa tēli ir vienoti ar visām dzīvām būtnēm virs zemes.

Viņi ir ļoti viengabalaini, viņi sevi nevar sadalīt, viņi arī nepazīst cīņu starp labo un ļauno, kas tik dramatiska Raiņa cilvēkos. Viņi zina savu ceļu un nešaubīdamies iet to, vienmēr uzticīgi savai sirds balsij.

Viņi nav augsti mācīti, kā Fausts, viņi neizstaigā elli, šķīstīšanas kalnu un paradizi kā Dante, viņi sevī nes savu dzīves gudrību, kas viņos iestarojusi no saules un viņus ved pa personības tapšanas ceļu.

Vakareiropas cilvēks personības ceļu pa lielākai daļai iet, vadīdamies no intelekta, Skalbes personība — un tā ir latviešu kulturas īpatnība, — savu ceļu iet ar sirdi. Pats Skalbe saka: »Jo vairāk mēs gudrojam un prātojam, jo vairāk maldamies.» Skalbes tēli ar savu sirdi dara brīnumus. Varenāks par bargo ķēniņu Ziemeli ir Labais burvis ar savu visspēcīgo sirdi: kur viņš uzpūš dvašu, tur uzzied puķes, viņa pēdās seko pavasars.

Personība ir robežjēdziens. Personība ir ētisku vērtību nesējs un piepildītājs. Zemes virsū cilvēks var būt tikai ceļā uz personību, nekad nespēdams to pilnīgi piepildīt. Vakareiropā liela formata varoņi — vāciem Fausts, angļiem Kains un Manfreds, norveģiem —

Brants izcīna personības problemu. Turpretim latviešu izpratnē, arī sīkais un mazais cīnas, lai sevi skaidrotu, arī viņš ir ceļā uz personību. Skalbe to izteicis tā: »Taisnu ceļu ja iesi, tu uziesi grūtuma kalnu.» Arī visniecīgākajai būtnes ir savs uzdevums, kuŗu apzinoties, tā jūtas liela un laimīga kā Skalbes Krāsnkuris.

Raiņa personība ir kā akmenī cirsta, Skalbes personība kā akvarelī gleznota, un tomēr viņi abi var līdzās nostāties kā līdzvērtīgi — Raiņa Jāzeps un Skalbes Kaķītis, jo viņi abi, pārspēdami sevi, ir lielā ētosa paudēji. Lai par to pārliecinātos, vajag tikai salīdzināt Jāzepa atziņas ar Kaķīša gudrību.

Ap Raiņa personību pūš vientulības vēji, ap Skalbes personību viz gaišs klusums. Viņa pasaulē izskatas tā, kā par to vēstīts pasakā Gaŗā pupa: »Aiz ezera bija kalns, viss noaudzis gaŗām, baltām puķēm, kuŗas stāvēja klusi, kā degošas sveces; nebija ne vēsmiņas ne elpas. Visapkārt bija tikai klusa starošana.» Šo kluso starošanu jūtam visos Skalbes tēlos. Par viņiem varētu teikt to pašu, ko viņš teicis par sniega pārslu, kas liegi šūpodamās nes laimi visiem, kas tai pieskars.

Skalbes tēli zina, kas ir laime. Viņi zina, ka visdziļākās un saldākās jūtas dažreiz var aizkustināt tikai viegla, gaŗām slīdoša pieskāršanās. Skalbes tēli nepazīst ne melancholiju, ne pasaules sāpes, viņi kaut kā zemapzinīgi zina, ka laimes ir tikai tik, cik katrs to nes savās krūtīs. »Laime ir tikai vegla pieskāršanās, smarža, kas nāk un aizlido.» Laimīgam būt nozīmē būt saskaņā pašam ar sevi un visumu, laime ir apziņā, ka var dzīvot, nedarot nevienam pāri, laime ir citiem kalpot, laime ir vairāk spējā mīlēt nekā tikt mīlētam.

Laime ir skatīšanās, sastapšanās, ceļošanas prieks. Skalbes ceļinieks ar ilgām gaida katru jaunu rītu, un katra jauna vieta viņam dara prieku. Viņš skūpsta koka vēso mizu, skūpsta lietus lāses, sniega pārslas un — pašas debesis. Neviens no Skalbes tēliem nemeklē ciešanas, viņi meklē prieku, un pasaule to viņiem sniedz pārbagāti, jo viņi prot apstāties un klausīties, ka klusums dzied paša cilvēka dvēselē un visumā, viņi prot būt tik klusi, ka sīkākā smilga viņos var spoguļoties. Pazemīgi skaidrā sirdī viss izraisa prieku. Dzejā to Skalbe izteicis tā:

Varbūt tas nāk no jauna sniega,
No pārsliņas, kas gaŗām slīd,
No kāda zvaigžņu stara liega,
Kas naktī tavā logā spīd.

Laimi nevar paturēt tikai sev. Muļķītis vēlas, lai izaugtu pupa līdz pašām debesīm, lai viņa uzziedētu baltiem ziediem, un lai katrs zieds skanētu, kā viņa priecīgā sirds, un šīs skaņas piepildītu visu pasauli.

Skalbes radītais cilvēks ir ceļinieks. Ceļinieku mēs sastopam pasakā Pārvēršanās, Kalns, kas dziedāja, Sāpju ceļš un daudzās citās. Skalbes iemīļootais ceļinieks viņa pasaulei piešķiŗ vieglu līgošanu, saules ritmu. Viņa tēli nepielīp pie vienas vietas, tie ietīti caurspīdīgā vizmā un ņirbā, kā dažas Rozentāla gleznas. Viņi visi ir saules svētceļnieki, viņiem pieder zelta spieķis, kas neļauj apmaldīties un kuŗā rakstīti sargātāja vārdi: »Sirdī Dieva miers un prieks.» Skalbe, pats sevi nosaukdams par ceļinieku, saka:

Viegls prāts un sirds:
Ceļā došos es,
Viegls vakarvējš
Labvakaru nes.

Varbūt, ja mēs iemācītos pa dzīvi iet kā ceļinieks bez liekas mantas kravas, vienmēr apzinādamies, ka viss paiet un zūd, kā ceļinieks, kas tikai skatās, nekā negribēdams iegūt un paturēt, tad arī mums piederētu šis brīnišķais zelta spieķis — sirdī Dieva miers un prieks.

Tāds ir Skalbes cilvēks. »Ja viņš pieklauvē pie jūsu durvīm un lūdz naktsmāju, tad laižiet viņu iekšā, jo viņš nes sev līdz koka-labsirdīgo un pacietīgo dvēseli.»

Skalbes māksla ir iekšķīguma kults. Tur vēl tic brīnumam, bet tas atrodams tikai pašu cilvēku dvēselē. Mūsdienās, kur cilvēks dzīvo vairāk ārīgi nekā iekšķīgi, kur cilvēks prot sajūsmināties, pildot pavēli un strādāt cita uzdotos darbus, tagad, kur personīga iniciatīva, nepieciešamais ceļa spieķis personības gaitās, arvienu retāki sastopams, Skalbe ir tas, kas liek atgriezties sevī, un tādēļ viņš mums un pārējai Eiropai visvairāk vajadzīgs, jo nekādas reformas nevar pārveidot cilvēku, ja tas nepārdzimst iekšķīgi.

Ja mēs sakopotu vienā sējumā mūsu sirdslēnīguma dzejnieka labākās pasakas — Kaķīša dzirnavas, Bendes meitiņa, Nabaga bramins, Karaļa krāsnkuris, Pasaka par pelīti, Ūdensmāte, Dvēseļu mežs, Pārvēršanās, Gaļā pupa, Kalns, kas dziedāja — un tās cik iespējams adekvati pārtulkotu kādā Eiropas valodā, Kārlis Skalbe mums varētu atnest Nobeļa premiju, kā to īriem ir atnesis, sevī vērstais smalkais Jītss (Yeats),

kas tāpat kā mūsu dzejnieks vienādi jūtīgs pret aistetiskiem un etiskiem pārkāpumiem.

Kaut arī Vakareiropā pašreiz valda vara un varmācība, tad tomēr nav vēl galīgi izzudusi apziņa, ka augstākā vērtība ir cilvēcība, un ne jau visi savu sirdi atdevuši muzejam kā personīgā dzīvē nederīgu senlietu, un tādēļ dzejniekam, kas aicina:

> Teic man dažus saules vārdus,
> Kas man visus mīlēt liek,

droši vien arī Vakareiropā atvērtos durvis.

Ja latviešu kulturā Krišjānis Barons reprezentē sīksto darbdienu, Auseklis — šalcošo nemieru un cīņas garu, Rainis — latviešu domu, Jaunsudrabiņš — latviešu ikdienu un humoru, Akuraters — latviešu svētdienu, tad Skalbe — latviešu kluso svētvakaru. Viņš šķirsta »liesmainas lapas puses Dieva grāmatā, kuŗā ierakstīti saules vārdi» (Gaŗā pupa, 39. lpp.).

VARENAIS KĻAVS — ANTONS AUSTRIŅŠ

Manas atmiņas

Mūsu gleznotāji daudzkārt portretējuši Antonu Austriņu. Es pati viņu atceros nevis kā dzīvu cilvēku, bet kā akmenī cirstu skulptūru vai arī chimēru, kas nokāpusi no Notre Dame baznīcas torņa. Katrs pants Austriņa sejā bija tik senlaicīgs un pabeigts, stāvs tik milzīgs un masīvs, rokas un kājas tik lielas, ka likās, kāds mazāks cilvēciņš varētu pazust viņa plaukstās. Kad viņš smējās, bija baigi un jautri reizē, bet kad viņš dziedāja, likās, viņa krūtīs dun dobjš vecs zvans.

Esmu ar viņu reti satikusies, neesmu bijusi viesis viņa mājās, nav viņš arī nācis ciemā pie manis, bet domājot par viņu, redzu viņu skaidri trejādā veidā: koncertā klausoties mūziku, privātās viesībās dziedam tā, ka visas sienas dreb, un beidzot stāstām anekdotus.

Iekām vēl viņu personīgi pazinu, biju viņu vērojusi koncertos. Viņa seja bija mūzikas spogulis, likās, viņš aizvērtu muti dzied katrai taktij līdzi. Koncertam

noslēdzoties, viņš kājās stāvēdams aplaudēja tā, ka likās, viņš ir aplaudisementa sōlists un pārējie — koristi. Gadījās, ka zāle jau tukšojās un tumšojās, bet Austriņš vēl stāvēja un sita varenās plaukstas.

Es iepazinos ar viņu Jaunsudrabiņa jubilejā. Mēs Nācionālajā teātrī sēdējām tai pašā ložā un starpbrīdī sasveicinājāmies kā veci paziņas: »Esmu jūs vērojis visos koncertos,» viņš teica. Mēs tūlīt arī atradām sarunas temu. No tai vakarā dziedātām dziesmām mums abiem vislabāk patika »Mazs rudzupuķu vainadziņš».

Biju ar viņu kopā 30-tajos gados privātās mājās rīkotos rakstnieku vakaros, kuŗos viņš tāpat kā es, kaut gan aiz citiem iemesliem, nejutās īsteni brīvi un labi. Man likās, ka šais vakaros kuļ daudz tukšu salmu un rakstniecību pārvērš niekalbībā. Šai nedabīgajā stīvumā un piespiestajā izlaidībā biju laimīga, kad iekļuvu tai kaktā, kur Antons Austriņš stāstīja nerātnus jokus. Viņa stāstījumā arī riskanti anekdoti nebija ne jēli, ne rupji, tikai stipri piparoti. Atceros, kā viņš stāstīja notikumu par krievu režisoru Maskavā, kuŗš mudinājis aktieri dabīgāk un kaislīgāk tēlot mīlestību un ka kādā vakarā izrāde iznākusi pārāk dabīga.

Redzēju viņu arī vienu otru reizi savās lekcijās konservātorijā. Un atkal viņš, kājās stāvot, aplaudēja. Reiz pēc lekcijas pienāca man klāt un teica: »Tas ir labi, ka jūs savus vakarus rīkojat konservātorijā. Jūs iederaties tur, kur mūzicē.»

Koncerta starpbrīdī reiz iznāca saruna par viņa dzejoli »Putekļu balle», ko biju nodomājusi iepīt savā bērnu ludziņā »Lidotājs pavasars». Viņš sākumā it kā neticīgi, tad arvienu uzmanīgāk klausījās manos vārdos un beidzot teica: »Likās, jūs tāda ezōteriska,

bet jums dzirdīga auss arī Putekļu ballē. Kā būtu, ja jūs kaut ko uzrakstītu par manām grabažām?» Tai vakarā pārnākusi mājās, uzrakstīju uzmetumu esejai Varenais kļavs. Kad apcerējums bija gatavs, Antons Austriņš bija jau aizgājis tur, kur nav ne putekļu, ne kļavu, kur visi vārdi ir lieki, kur dvēsele plūst »kā skanošs saules vilns».

1947.

Dzejas raksturojums

»Es sveicinu tevi, rudens burvīgais kļavs!
Ne Spānijas galms, ne Zālamans godībā savā,
Ne Zabas ķēniņiene austrumu mirdzošā slavā
Tik saulaini nav kā krāšņums tavs.
Es sveicinu tevi, mans rudens kļavs!»

Kaut kas no rudens kļava ir Austriņam. Varens un spēcīgs viņš aug Latvijas zemē, viņa lielajās lapās, cietās kā āda, grab dzestri rudens vēji, bet ja jūs vērīgu ausi ieklausīsities, tad sadzirdēsit maigu zuzēšanu. Māte, mūzika un dzimtene — šie trīs motīvi Austriņa šķietami sausajai mākslai piešķir valgmi.

Dzimtene — šis vārds Austriņam apzīmē gan Piebalgu, gan Latgali, gan Torņkalnu. Viņa prōzas darbos var atrast Piebalgas etnografiskas un ģeografiskas īpa-

šības: tur ir Gauja un Brēžģa kalns ar skatu uz septiņām baznīcām, tur ezeri Tauns, Inesis un Alauksts, tur bēres un kāzas aprakstītas ar to pašu rūpību kā jēru kaušana. Tur valoda uzglabājusi īpatnējus provinciālismus: kad Antons Austriņš saka »ustaba», tad sirdij tūlīt top silti un omulīgi, un ausīs skan ratiņa mīlīgā dūkšana. Antona Austriņa pasaulē mums lietas nāk pretī spurainā veclaicībā un ķekatainībā. Savus cilvēkus viņš labprāt saista ar ēkām. Vectēvs nevar tikt vaļā no rijas, kalpone no kūts, vecs šķūnītis ezermalā savā varā tur brāli, mātes liktenis liekas nešķiļams no klēts, kur glabājas viņas līgavas pūrs un kur viņa apraudājusi tēvu zārkā.

Austriņa tēlojumi man liek domāt par nīderlandiešu gleznotāja Brigela (Bruegel) gleznām, kas arī uz mums runā tik varenā un dobjā balsī. Brigels nedomāja kā tā laikmeta (16. gs.) gleznotāju lielākā daļa, proti, ka visām gleznotām lietām jābūt skaistām un dievišķības apmirdzētām. Viņš savas spilgtās krāsas sakārtoja kā ielāpus uz nerra uzvalka. Viņš līdzīgi Austriņam neatzina skaistumu par vienīgo mākslas kritēriju. Ar varenu vītālitāti un humoru viņš gleznoja zemniekus, kas labāk prata ēst un dejot nekā Dievu lūgt un gavēt. Bet Brigels nekad nejoko, nerrs, ubags un mazais kaķītis viņam tikpat nopietna lieta kā baznīcas altāris. Vai tas tāpat nav arī Austriņa mākslā? Sutnes, grūslis, cūkas pūslis, Eglūnas baznīcas zvans — tās ir vienādi nozīmīgas lietas; bez illūzijām, bez kaislībām, ar sasprindzinātu uzmanību viņš vēro, kas notiek cilvēku pūznī. Nīderlaidiešu gleznotājs un Piebalgas rakstnieks, viņi abi ziemeļu ziemas bezgaismas pelēkumā glezno savus groteskos tēlus. Lasot Austriņa dzejoli:

Vēl vecus laikus atgādina grūslis,
Ko krustmāte man dažreiz gatavo, —
Kad grabēja pie griestiem cūkas pūslis,
Līdz tabakmakā vectēvs pārvērš to.
Kad kami varenie kā granātas uz galda
Un rūgušpiens kā strēbiens nāk tur klāt,
Tad mājā dziļa svētsvinība valda
Un laimē ēdēji sāk mutes kustināt,

man jādomā par Brigela ainu Gavēņa cīņa ar fašingu. Savu tēva māju viņš gleznojis tādiem vārdiem:

Man tēva mājai zemi griesti,
Caurs salmu jumts un celiņš šaurs.
Pie mājas vītols noskumis, balts soliņš
Aiz kuŗa tecils stāv un zaļo maurs.
Viens vienīgs draugs man šinī šaurā lokā,
Tā grieze, vakaros kas pļavā griež,
Zem miglas palagiem kad lejas gulstas
Un lietuvēns man krūtis spiež.

Līdzīgi mūsu dvesmīgākajiem liriķiem — Porukam, Ziemeļniekam — arī Austriņam ir daudzi mātei veltīti dzejoļi, un arī prōzas rakstos viņš bieži kavējas pie viņas. Nav Austriņam tās smeldzes kā Ziemeļniekam, viņa dzejoļos parasti konkrēts saturs, bet pārdzīvojumā — tā pati dziļā sirsnība, gandrīz bērnišķīga pieķeršanās mātei. Radu rakstos Austriņš saka, ka māte neesot bijusi ikdienišķa sieviete, viņa sevī apvienojusi kristīgu ticību ar ticību Pērkonam. Pilsētā dzīvodams, viņš tālu aizgājis no zaļā pagalma, bet sirmā māte, kas sastrādātās rokās nes putraimu sietiņu, baltus piena spainīšus, arvienu viņam tuva:

Es visur, visur tavā aizgādībā,
Tu manas dvēseles miera talismans,
Un kad pie tevis iešu debess apskaidrībā,
Vēl tavu mīlestību paudīs kāpa zvans.

Latgalei pieder Antona Austriņa sirds. Civīlizētais gludums viņam derdzas. Latgalē viņu saista katoliskā mistika un prīmitīvitāte. Konrāds Krenklis (kas par spurainu alliterātīvu vārdu!) apstaigā Latgali un stāsta savus iespaidus diezgan pagausi un lietišķi. Tur Ludzas zivainie ezeri un žīdu netīrība, tur Krāslavas vecais pils parks, un Antons Austriņš gandrīz apnicīgā pedantismā min vai visus tur augošos kokus: egļu vien 16 pasugu, tad vēl priedes, lapenīcas, liedzes, cipreses, olīves, japāņu kļavi rozādzeltānām lapām, vēmuts u. t. t. Austriņš neideālizē redzēto. Tādā drusku groteskā mierā viņš stāsta par visu, it kā nesaprazdams, ka parastiem cilvēkiem ir glītas un neglītas lietas, glīti un neglīti vārdi. Kas Austriņa pasaulē ilgāk dzīvojis, tas zina, lai kaut ko varētu mīlēt, lai par kaut ko varētu dzejot, tad tam nemaz nav jābūt skaistam. Par Vecvieti (atkal tāds alliterātīvs, paša autora izdomāts pseudonims) lasām grāmatā Neievērotie stāsti. »Viņš vērtē cilvēkus ne tikai pēc viņu izcilām spējām, bet vispār to saistīja viņu raibā dzīves gaita un visādi sīkumi.» Tā tas arī pašam autoram. Englūnā Māŗas svētkos viņa sirds notrīc aiz dziļa prieka un laimes: »Dzīva, dzīva, mūžam dzīva ir mūsu senā, mīļā baltā Māŗa!» Bet tas viņu netraucē stāstīt, ka turpat Latgalē viņš kādā žīdu miestiņā strēbis zupu ar tarakaniem un vērojis, kā gar visām ceļmalām, baznīcas vārtiem, visur, kur tikai kāds brīvāks stūrītis,

veselām plenēm gulējuši ubagi smirdošās skrandās, basām, netīrām kājām, kules, tarbas un ķeģus blakus nolikuši, savas ķērcošās dziesmas un pātarus skaitīdami. Un tomēr: »No svētuguns katrs pa dzirkstelei līdz aiznes. Gods Eglūnas dievmātei!»

Un trešā Austriņa dzimtene ir Torņkalns. Te jūtam viņa mīlestību uz mazpilsētu, uz savrupīgo nomali:

Starp Daugavu un Žagarkrogu
Mēs cērtam jaunu gaišu logu.
Nāc, kaimiņ, tu ar paskaties,
Kāds apvārsnis mums atvērsies.

Mazpilsētas tēlojumos izpaužas Austriņa meistarība žanra gleznojumā. Vienalga, vai tas vecais pastnieks, veļas mazgātāja, ārpilsētas bārddzinis vai varžacu griezējs — jo spuraināks sižets, jo labāk tas padodas autoram. Austriņš mīl neuzietas, vēl neviena vēsturnieka neaprakstītas »vēsturiskas vietas». Bet tās ir vēsturiskas tikai Austriņa uztverē, cits tām vienaldzīgi paietu gaŗām, jā, varbūt pat nesaprastu, kā pie tām var kavēties. Tādas ievērojamas vietas Austriņam ir vecs dzelzceļu depō, kur piektā gadā noturēti mītiņi. Mūksalas iela, kur dzīvojis Esenberģu Jānis. Šai apkārtnē labi iederas Austriņa »varoņi». Laikam gan neviens cits no mūsu rakstniekiem nespētu tik lietišķi aprakstīt varžacu griezēju un vēl iepīt divu draugu ticamu sarunu par to, ka īsti laimīgs cilvēks jūtas, kad viņam izgrieztas varžacis. Austriņa žanri ir natūrāli un raupji, bet viņš nepārkāpj aistētikas robežas. Viņš reizēm lieto stiprus, drastiskus vārdus, bet saglabā mākslinieciskо taktu. Putekļu balle uz šosejas, kur

sastopas papirosa gals, veca avīze un pazole, viņa tēlojumā top tikpat dzīva kā tulpes skaistajā vāzē.

Austriņu varētu salīdzināt ar Gogoli groteskā humora ziņā, bet Austriņš Gogoli vairāk cienījis nekā tā ietekmēts. Tāpat kā Gogolis, Austriņš smejas caur asarām. Austriņa smieklos vienmēr jūtama kāda apslēpta sāpe. Gogolis bija liels fābulas meistars, turpretim Austriņam fābulas nav, un tādēļ viņa grāmatas, sevišķi viņa Gaŗā jūdze, prasa zināmu piespiešanos, lai to izlasītu līdz beigām. Nav viņam arī Gogoļa plašā apvāršņa. Viņa meistarība parādās mazos žanra gleznojumos, kā krājumā Neievēroti stāsti vai arī bērnības atmiņās Puiškāns.

Austriņš pieder pie tiem mūsu rakstniekiem, kas vairāk lasa dabā nekā bibliotekā. Bet ir viņam grāmatu pasaulē neizsakāmi dārgs draugs »Skumīga skata bruņinieks uz kaulaina Rosinanta», kuŗu viņš vairākkārt apdziedājis. Kaut kas no Don-Kichota ir arī mūsu Austriņam, tikai spāņu idalgo īpatnības jāietulko latviešu dreimaņa dēlā. Vai to, ko Austriņš teicis par Don-Kichotu, nevarētu arī teikt par viņu pašu: »Viss pasaules ārīgais greznums tam nieks»? Un citā dzejolī viņš »Mīlas vētru dzīts un traukts, Klupdams, krizdams kūleņo, Sirds kaut deg un asiņo».

Antons Austriņš neieslēdzas latviskumā, viņš bija kaislīgs ceļotājs. Neievērotos stāstos lasām: »Ceļā uzasinājas visi prāti, atdzīvojas uztvere, pavairojas redze un izkopjas gaume. Vārdu sakot, cilvēks pilnīgi atjaunojas bez Voronova, bez iespricējumiem.» Viņš — kā pats savā raupjajā valodā izteicas — »žida ātrumā izdrāzies cauri Spānijai un ierāvis nāsīs druscin arī Sicilijas smaržām piesātināto gaismu». Viņa dzejā un

prōzā sastopamies ar daudzām Vakareiropas pilsētām. Bet vistuvāka viņa sirdij ar savu mistiku, nežēlību un nemieru ir Spānija, kur:

Nevienu vien gadu simteni
Krīt galvas kā pogas pār asmeni.

Aizrautīgas rindas viņš veltī Alkazaram: »Alkazar diženais, Alkazar skanīgais, Pagalmā strūklaka vēsmīgi šalc,» bet spāniskā gara šais dziedājumos nav daudz, tur jūtam smagu, ziņkārīgu piebaldzēnu, kas brīnījas par inkvizīciju, vēršu cīņam un versmīgām, grāciōzām dejotājām.

Austriņa valoda nav mūzikāla, tā neapbuŗ ar maigumu un vijīgumu. Ir vārdi un izteicieni, kas pieņemami tikai Antona Austriņa mākslā, ja cits tos lietotu, tie skanētu banāli un vulgāri. Tā tas ir ar Liķieŗa glāzītes noslēgumu: »Žip! Ļip! Ļip!» Vai arī ar viņa dzejā minētām pannām, kastrolēm un vēl prōzaiskākiem traukiem. Ja Austriņš saka »laiks draņķēja», tad tas mūs neaizkaŗ, bet ja kāds cits to teiktu, mēs netīksmē aizvērtu grāmatu. Pat dzejā viņš lieto tādu vārdu kā tupēt, plančkas, pekele. Labprāt viņš par visnopietnākām lietām runā nenopietnā tonī: »Bet kaŗa gājiens ir cilvēka mūžs, līdz pazemē tevi kāds stiprāks grūž.» Tumšas nojautas mākts, viņš jūt, ka drīz to »apguldīs kā bluķi», un »tumsa kā žurka līķi sāks grauzt».

Noguris dzīves sīkā ikdienībā, viņš raksta: »Māja grab kā veca klimperkaste,» un drusku tālāk ļoti natūrāli: »Kalpone aiz sienas danco izvirtusi, Šķiet, ar tukšumu tā māju aplaidusi.» Negribīgā nogurumā dzej-

nieks pats par sevi saka: »Liekas, pažobelē tupu kā pie veca žīda.» Un pat par savām lielākajām sāpēm, par akluma briesmām, viņš runā it kā jokodamies, drastiskā humorā, ar nodomu lietodams neliterārus vārdus: »Un pats es tīri kā nāves znots,

Skribinos,
Knibinos,
Grābādams,
Knābādams.»

Ja dzejolis ar šiem vārdiem beigtos, mēs varbūt tam vienaldzīgi paietu garām, bet divās pēdējās gaŗās rindās izlaužas tāds izmisuma sauciens, ka dzejolis dziļi un sāpīgi iespiežas atmiņā:

Acs nelaistās vairs spožos zibeņos,
Un raugās kā akla pasaules sajukušos bezdibeņos
(Aklums.)

Austriņš pieder pie tās pašas paaudzes kā Jaunsudrabiņš, Akuraters uŗī Skalbe. Visi šie rakstnieki bijuši brīvās Latvijas sapņotāji un cīņītāji, un tas viņu dzejai piešķiŗ cēlumu, nav tur plati omulīgās apmierinātības un pāva uzpūtības. Šīs paaudzes rakstnieki ir bijuši revolūcionāri, viņi sēdējuši cietumā, bijuši trimdinieki, un tādēļ viņu dzejā skan emigrantu skumjas un ilgas. Viņi lielākā vai mazākā mērā ir autodidakti, kas izauguši krievu kultūras pavēnī. Kad viņi bija jauni, tad valdošais pasaules uzskats bija materiālisms un valdošā — dabas zinātne. Tā arī saprotams,

ka viņu dzejā nav metafizikas, nav gara autonoma spēka.

Antons Austriņš bija liels Veidenbauma cienītājs, abu šo dzejnieku mūza ir līdzīga amaconei. Abu minēto dzejnieku dzīru apdziedājumos varētu atrast radniecīgas attiecības, tikai Austriņa dziesma ir vīrišķīgi spēcīgāka. Vīna reibums kā Veidenbaumam, tā Austriņam tikai retumis bija bezdomu vieglprātība un izprieca, parasti vīns viņiem bija līdzeklis, lai glābtos no dzīves lietuvēna, no tām dienām, kad jāsaka:

Vai no Dieva sūtīta, vai velna,
Uznāk grutsirdība melna,
Un nu tikmēr tevi biksta, bada, urda,
Kamēr dvēsele top slima, gurda . . .

Krājumā Aizsaule ir bezbēdīgas dzīru dziesmas, kur pārgalvīgais dzīrotājs atstāj lēsi, lai to aizmaksātu velns, bet pārsvarā ir skumīgas, kā Viskijs:

Es dzeru glāzi viskija,
Man parādījās Iskija.
— — — — — — —

Man svešums par dzimteni mīļāks top:

Te uzpūtīgs tukšums nav jāsastop
Es iegriežos nomales krodziņā
Un sēdu pie atvērta lodziņa.

Ir arī tādi pavisam paviegli dzejolīši, kā jau pieminētā Liķieŗa glāzīte ar onomotopoētisku noslēgumu: »Žip! Ļip, lip!», bet to nav daudz.

Gaŗā dzejolī Raganu nakts izpaužas Austriņa nevaldāmais spēks, viņa bakchanāliskā vitālitāte, bet asā paštiesa neļauj brašumam pārkāpt aistētikas robežas. Zīmīgi, ka Antons Austriņš labprāt lieto neparasto verbu »raganot», — un šai darbības vārdā ieslēgta viena daļa viņa īpatnības: »Gulēt, dvēsle, vecā mele, Gribu raganot šonakt.» Austriņš pazina asins degšanu, viņš zināja, ka mīlestības jūtas var būt: »Kā čūskas vara vijīgas, kā kaislības saltrijīgas,» bet viņš arī prata skaitīt klusi pazemīgu mīlestības lūgsnu:

Ved mani, ved uz rītu —
Es klusas laimes pilns,
Lai ieplūstu es dzīvē
Kā skanošs saules vilns.

Un kā īsts latvietis viņš visdziļākā mīlestības pārdzīvojuma brīdī klusēja:

Es mīļu vārdu saku maz,
Tiesa gan.
Bet nava par to jābrīnas,
Tie dziļi sirdī man,
— — — — — — — —
Kā jūtas kautri vārīgas,
Kā svētums dziļi rakts.

Masīvais prōzists, varenais dzīŗotājs prata reizēm būt apbrīnojami kluss, ne velti viņam ir dzejoļu krājums ar nosakumu Klusuma gaviles: »Ar prieku, ar savu slepenu prieku, Kas es par klusuma gavīļnieku!» Mīlestība un mūzika, svētcere un daba ir tā, kas

Austriņu padara klusu. Klusuma gaviles skan arī dzejolī Mazs brītiņš miera:

Ar tālumu es saplūstu pilns laimes.
Pār dārzu zaļumu kā saules stars prom slīdu,
Prom no šīs svešu ļaužu apnikušās saimes.

Viņš mīlēja klusumu, kas nolaižas pār silu, pār virsunēm »it kā eņģels balts pilns svētlaimes». Savās varenajās rokās viņš turēja biķeri, Lai to pirms nakts vēl smaidot izdzeŗu.» Savā pasaules lokā ieslēgts, Austriņš prata ne tikai dzīŗot, bet arī dziļi un bijīgi klusēt.

Ir divi grupas cilvēku: 1) tādi, kas vienmēr tiecas pielūgt un apbrīnot, un 2) tādi, kas svētuma pārdzīvojumu nemaz nepazīst. Par spīti savai raupjajai dabai, Austriņš nevarēja dzīvot nepielūdzot, un no visām pasaules lietām viņam visvairāk apbrīnojama bija mūzika. Laimīgos mīlas brīžos viņš runā par »mocartīgo harmoniju». Mūzikā viņa dvēsele rod atpestījumu. Krājumā Neievērotie stāsti lasām: »Lūk, brīnišķas skaņas, kas liek aizmirst visu nepilnību un ķēmību, kas cilvēku vajā vai uz katra soļa, atgādinot mūžīgi šīs zemes smagumu, nabadzību un gara kūtrību. Cik reizes jau mūzika nebija viņu dziedinājusi, aizdzīdama grūtsirdību un piepildīdama dvēseli ar dievišķu gaismu.» Komponistam Zālītim veltītā dziesmā viņš saka:

Dziesmās tavās klausījos,
Skaņas mūžam ceļ.
Aizrauts dzidros augstumos,
Gars kur laimi smeļ.

Mūzikā Austriņš jūt visumu šalcam. Kas rakstnieka īpatnības īsredzīgi mēģina izskaidrot ar apkārtnes ietekmi, tas gan brīnīsies, ka Piebalgas dreimaņa dēls tik dziļi spējis iemīlēt ezōterisko Skrjabinu. Austriņš nebaidās ekstazes. Viņa mūziķu apdziedājumos mijas ekstaze ar humoru. Vislielākā aizgrābtības priekā viņš iemet pastiprus izteicienus: kad Musorgskis, »krievu stepju vilks», »sāk gaudot, tad jāsmilkst līdz, lai būtu tu latvietis, krievs vai žīds». Vienādi dārgs viņam ir »saldskumju siržu valdinieks» Šūberts, »skaidrības gars» Mocarts, »disonansu sātāns» Skrjabins un melancholiskais Dārziņš. Bet par visu mīļākā viņam ir griezes mūzika briestošā tīrumā: »Šo dabas valodu par visu vairāk mīlu, Kā gara spirgtuma un nemirstības ķīlu.» Un tīri mistiska top viņa bijība, klausoties ratiņa dūkoņā, ko aprakstījis gan dzejā, gan prōzā. Bērnības atmiņās lasām: »Vai jūs esat dzirdējuši kādreiz ratiņa dūkoņu, kas lauku mājas dziļo ziemas klusumu nereti pārvērš par neizstāstāmu pasaku, kad čaklā vērpēja kodeļu pēc kodeļas, caur pirkstiem laizdama, savērpj par smalku dziju?»

Austriņa groteskā, konkrētā pasaule gūst dziļuma perspektīvu aizsaules gaismā. Neatbildēts paliek jautājums: »Kas paglābs mūs šai drudžu tvanā?» Zīmīgi, ka Austriņš savu pēdējo, visvērtīgāko un visbagātāko grāmatu nosaucis par Aizsauli, it kā nojauzdams, ka pats drīz turp dosies. Aizsaules izbīlis mijas ar aizsaules gaismu. Fōns, uz kuŗa viņš zīmē savus labākos dzejoļus, ir aizsaule: »Diena jauka tik pret vakaru, Dzīvi skaidro nāves tuvums.» Ja sastādītu antoloģiju, kur būtu sakrāti latviešu dzejnieku nāves dzejoļi, tad tur vislielākais dzejoļu skaits piederētu Austriņam.

Visās viņa grāmatās skan motīvs: »Zem vakara es nācu, zem vakara es gāju, lai vakars sveicināts.» Austriņš gan labprāt smējās, bet tumšā nojauta viņam visur gāja līdz: »Aizsaule kā sapnis šeit mani apstaro.» Kad viņam bija 21 gads, tad viņš 13. janvāŗa notikumos bija tuvs nāvei. Vairākkārt viņš ticis operēts un katru reizi pārdzīvojis nāves baigumu. Viņa pasaules tumšais fōns arī izskaidrojams ar viņa bailēm no akluma, jo viņa acu slimība, kas pēdējos gados ātri progresēja, ilgus gaŗus gadus spokojusies viņa dzīvē. Aizvien viņš gatavojās aiziet uz »tālo aizsauli, Uz lielo nezināmo». Reizēm viņam nāve parādās kā »nastu atvieglotāja balta», tad atkal kā visspēcīga klauvētāja vai kā kaulaina veca sieva: tramvajā iekāpj veca sieva, kas ceriņos paslēpusi sirpi. Tikai retumis Austriņš spēj no sava lietuvēna atbrīvoties, bet viņš nav pesimists. Nekas cilvēcisks viņam nav svešs, cilvēks viņam nav nekāds brīnums, nav nekāds pasaules pārveidotājs vai savas gaitas noteicējs, cilvēks ir tikai viens no neskaitāmiem daudziem radījumiem, kam atļauts virs zemes kūņoties. Bet labi arī tā. Un prieks par katru jaunu dienu, ne jau tādēļ, ka tā atvērs negaidītas skaistas perspektīvas, ne jau tādēļ, ka tā piepildīs negaidītas slepenas vēlēšanās, nē, cilvēks nav daudz vairāk kā pelēka kode, kas dzejnieku apciemo vientuļā vakarā: »Un pirms par pelniem un putekļiem paliekot, Gribētos, gribētos vēl kaut kur palidot.»

Austriņš ir ikdienišķu lietu mistiķis. Viņa bijība īstenības priekšā tik liela, ka viņš savos tēlojumos neuzdrošinās kaut ko pielikt no sevis, un tādēļ pirmā mirklī viņa māksla šķiet nepersonīga. Bet tā tas nav, austrinisks ir groteskais apgaismojums, austriniska ir priekš-

metu izvēle (līdzās baltiem Eglūnas baznīcas torņiem baranku vītnes un desu luņģi), austriniska ir raupjā, konkrētiem izteicieniem un provinciālismiem bagātā valoda. Pie Austriņa it kā pārāk masīvā stila ir jāpierod; tiem, kas mīl notikumu raibumu, dzejas mūzikālitāti, ideju uguņošanu un varoņgaru, viņš varbūt izliksies gaŗlaicīgs. Bet tie, kas no mākslas vispirms prasa īstību un sirsnību, tie arvienu atgriezīsies pie Antona Austriņa. Viņam nav smalki slīpētas glāzes, no kuŗas varētu dzert pasaules vīnu, bet lielajās, drošajās rokās viņš tur savu trauku, kuŗu ne no viena nav aizņēmies — tā ir Piebalgas brūnā, pamatīgā māla krūze. Pats viņš par sevi tik labi ir teicis: »Es sakņojos zemē kā koks» (Aizsaule).

1935.

VĀRDU ARCHITEKTS — JĀNIS ENDZELĪNS

Kalnā kāpējs kalna augstumu saredz tikai, kad uzkāpis galotnē. Lai lielumu aptvertu, ir vajadzīgs liels laiks. Jo ilgāks laiks paiet, kopš es beidzu baltu filol. nodaļu, jo skaidrāk es saredzu tā sava skolotāja dižumu, kas mūsu tautu, šļupstošu bērnu, iemācījis pareizi runāt un kas saviem skolniekiem rādījis, ka jāiet savs ceļš paceltu galvu, par spīti šķēršļiem, zaimiem un asajam vientulības vējam.

Ārzemēs mani vienmēr skumdināja un it kā pazemoja brīdis, kad latvju valūtu nekur neņēma pretī un kad milzīgajās grāmatu krātuvēs neredzēju latvju autoru darbus. Tādēļ arī tā bija sevišķa svētku diena, kad Heidelbergas universitātes bibliotēkas katalogā ieraudzīju »*Lettische Grammatik*». — Arī mums ir vīri, kam ir ko teikt Eiropas zinātniekiem, šī atziņa mani pildīja ar neizsakāmu prieku un lepnumu.

Prof. J. Endzelīns ir ne tikai mūsu valodas kārtotājs un pētnieks, viņš arī ir mūsu valodas domātājs, kas gara apcerē centies atklāt un saprast katra vārda vien-

reizīgo nozīmi. Vajadzīga bija stingra roka un smalka dzirde, lai mūsu valodai ierādītu to augsto vietu, kādā tā tagad atrodas. Domājot par latviešu valodas vārdnīcu, man šo katram rakstniekam tik nepieciešamo monumentālo darbu gribas salīdzināt ar Kr. Barona dainu sējumiem: abas šīs vārdu celtnes ir latviešu kultūras dižākie pieminekļi, kas vienmēr liecinās par mūsu tautas gara bagātību un tās ģeniāliem architektiem. Katras tautas lielākais dārgums ir tās valoda, bez kuŗas nacionālās kultūras izveidošana nav domājama. Tādēļ, lai ir sveicināts šī mūsu nacionālā dārguma dižākais sargātājs un kopējs, un lai man ir atļauts šais rindās viņam izteikt savu paldies, jo vienā no visgudrākajām pasaules grāmatām lasām: »Vislielākais grēks, kas visvairāk nokaitina Dievu, ir cilvēku nepateicība» (Don Kichots, I sēj. XXII nod.).

Ka latviešu tauta Prof. Endzelīnam bijusi sevišķi pateicīga, to nevarētu teikt. Bieži gadījās, ka dilletanti jutās aicināti, pamācīt meistaru. Tas viņu tik ļoti sarūgtināja, ka viņam bijis nodoms pamest Rīgu un docēt Karalaučos.

Kādā svētku runā viņš savā bargi lakoniskajā valodā atzinās: »Es nekaunos, ka esmu latvietis, bet lepoties ar to gan arī nevaru.»

Ka šos vārdus ir teicis viens no dižākajiem latviešu gariem, liek mums apzināties vienu no mūsu lielākām negantībām: bijības trūkumu lielās personības priekšā.

HARMONISKAIS CILVĒKS — ALEKSANDRS DAUGE

Lielu skaistumu sevī nes māksla, daba un zinātne, bet vislielāko skaistumu harmoniski attīstīts cilvēks, kas visas zināšanas un izglītību nav piesavinājies kā ģērbu vai ieroci, bet kam zināšanas un izglītība attīstījušas iekšienē dusošus dīgļus. Harmoniski izglītotais cilvēks savu izglītību nedemonstrē kā pāvs savas spalvas, nē, tā ar viņu saaugusi kā tāss ar bērza stumbru, harmoniski attīstītais cilvēks neatdala: šeit mana dzīve un tur, viņā pusē — mana zinātne, nē, tam dzīve un darbs un personīgais es cieši apvienots kopā. Harmoniskais cilvēks savu es nav sadalījis simts mazās šūniņās, kur, līdzās cēlumam un gudrībai, mīt lētums un aprobežotība. Ikdienu tas apgaismo ar savu garīgumu un, aizejot darbā, tur ieliek visu savu es, dzīvi mājās un atklātībā viņš piestrāvo ar savu personības gaišumu. Ar šiem cilvēkiem tikpat labi mazā istabiņā, pie slimnieka gultas, kā greznā reprezentācijas zālē, slavenu viesu vidū. Tie ir patiesi kultūrālie cilvēki, lielie audzinātāji, kuŗu mums, latviešiem, tik ārkārtīgi

maz. Viens no tiem ir Aleksandrs Dauge, kas bagātību meklējis daudzos kultūras apcirkņos, bet par mūža draugiem izraudzījis Gēti, visharmoniskāk attīstīto personību, un Šekspīru viscilvēcīgāk plašo, visgatavāko mākslinieku.

Mūsu, latviešu, garīgā dzīve nav izaugusi organiski no paaudzes uz paaudzi, tā virzās uz priekšu straujiem ķekatu lēcieniem, un bieži mēs iekšējo tukšumu un lētumu aizklājam neīsti spožiem, izpārdošanā pirktiem vizuļiem un īrētām frazēm. Šis vispusīgais spožums, kas trūcīgi apklāj iekšējo kroplumu, ir mūsu tagadnes dzīves lielākais trūkums. Un tādēļ šie retie izņēmuma cilvēki, kas sakņaini ieauguši kultūrā, ir kā ilgi gaidīta saulaina diena apnicīgi lietainā vasarā. Kā tādu es vienmēr esmu sajutusi Aleksandru Daugi.

Par bagātīgi saņemto sirds siltumu un garīgo atbalstu studiju un vēlākos darba gados pateicos savam skolotājam Romēna Rollāna vārdiem, kuŗus viņš pats kādreiz teicis savā lekcijā:

»Dzīvā, vērtīgā dvēsele, pēc manām domām, nesalīdzināmi nozīmīgāka nekā augstākais mākslas darbs.«

Šais skaudri pavasarīgajās dienās, kad pirmā pavasaŗa nojausma nolaižas pār zemi, no mums aizgāja profesors A. Dauge. Šķirstot viņa rakstus un vēstules, kāds teikums man dziļi iespiedies atmiņā: »Visjaukāka ir dzīve, kad cilvēks brauc prom, aiziet, atvadās, šķiŗas. Pret to viss cits ir nieki, tīrie nieki.«[1]

Šodien taisni noslēdzas gads, kad no mums aizgāja tas cilvēks, kas varbūt visdziļāk pazina svētuma

[1] Šā apcerējuma autoram rakstītā vēstulē.

un pietātes pārdzīvojumu. Jau kā mazs zēns viņš pazina šo izjūtu: »Ziemsvētku svētums man visu klāja kā zvaigžņotiem autiem. Toreiz es izjutu visas dzīvības svētumu, izdzīvoju to ar visu savu mazo būtni, jutu to visu sevi pildām kā pastāvīgi ausīs skanošu gaišu dziesmu, kā visu telpu pārplūdinošu, it kā no citām pasaulēm nākošu maigu smaržu. Svēti man toreiz likās ziemas rīti, svēti ziemas saulē mirdzošie apsnigušie koki un visa kā miljons dārgakmeņos vizošā zeme. Svēti man bija klusie vakari, kad māju logos iemirdzējās uguntiņas, kad no skursteņiem dūmu strūklas kāpa pelēkajās debesīs . . . Svētas man toreiz bija zvaigžņotās naktis, un šo nakšu klusumā bija kas baigi svinīgs, un tik dzidrs, ka elpot bija bail» (Manā jaunības zemē, 24. lpp.). Svētuma izjūta kā reliģiskās dzīves pamata akords Aleksandru Daugi pavadīja visu mūžu. Viņš pats, rakstīdams savas bērnības atmiņas, atzīstas, ka šī svētuma izjūta ir viņa iekšējās dzīves lielākais mantojums »un nekad visā mūžā nekas man šo svēto skaistumu nav spējis aptumšot vai atņemt.» Jau kā zēnu viņu pavada šī svētuma izjūta. Studenta gados tā vēl pieaug. Un zīmīgi, ka no Gētes Fausta viņam vismīļākais tēls ir nevis Fausts ar divām dvēselēm krūtīs, nevis Fausts, kas atpestījumu atrod darbā un mūžīgu svētlaimi caur sievieti, bet Fausts Lieldienu naktī. Autobiografijā lasām: »Visā manā mūžā neviens mākslas pārdzīvojums mani nav tik dziļi aizkustinājis un tik dzīvi līdz pēdējam laikam palicis atmiņā kā skats no Fausta, kad Fausts nāves zāļu kausu pie lūpām ceļ un to taisās izdzert, un kad tai pašā brīdī no tuvējās baznīcas, ērģeļu pavadījumā, atskan dziesma: »Kristus augšām cēlies» . . . Tādās

gavilēs gavilēja, tādā aizraujošā spēkā dvēsli augšup cēla, ka es domāju: tagad tūliņ — tūliņ visiem jānometas ceļos un, elpu aizturot, jāklausās šai gaišā dziesmā, ko nevis cilvēki, likās, dziedāja, bet debesu būtes. Es jutu itin kā šinī dziesmā izkustu viss, kas grēcīgs, itin kā tā aizskalotu visas zemes bēdas un liktu sirdīm pacelties pretim visam šķīstošam, svētam debessprieka» (101. lpp.). Neskaitāmas reizes pēc tam Aleksandrs Dauge ir lasījis šo vietu Gētes Faustā, un arvien tā viņu no jauna aizgrābusi, mierinājusi un priecinājusi.

Ir divējādi cilvēki: tādi, kas pazīst svētumu, un tādi, kas to nepazīst. Ja dzīves ceļš jāstaigā ar svētuma nepazinējiem, tad, šķiet, ka jāiet pa mazpilsētas slikti bruģētu ielu. Netīkamiem trokšņiem pavadītais ceļa gabals gurdina. Bet ja mūs pavada svētuma pazinēji, tad trokšņainās skaņas apklust un šķiet, zem kājām klājas mīksta zaļa zāle. Spēja izjust svētumu tikpat iedzimta kā mūzikālā spēja — var to modināt, attīstīt, kāpināt, bet kam tās nav, tom to, laikam gan, iedēstīt nevar. Bet kam tā ir, tas savu apkārtni nemanot augšup ceļ. Tāds bija profesors Dauge. Aristokrats savā ārējā izskatā, viņš, neparastām runas dāvanām apbalvots, cēliem vārdiem savos klausītājos modināja cēlākās jūtas. Un tādēļ jaunatne viņu dievināja, jo jaunatne instinktīvi jūt, kas to augšup ceļ. Ja sirmgalvis mīl tos cilvēkus, kas netraucē viņa vakara klusumu, ja pusmūža cilvēks cienī to, kas viņam palīdz iekārtoties reālajā dzīvē, tad jaunietis mīl to, kas viņam ver nezināmā tempļa durvis.

Vēl otrs iemesls, kādēļ jaunatne prof. Daugem tā bija pieķērusies: viņš nebija būvmeistars Solness. Viņam nebija senilajiem sirmgalvjiem raksturīgās

īpašības: bailes no jaunatnes, kas nāks un viņu gāzīs, aizņems viņa vietu, nobīdīs pie malas, neļaus viņam uzkāpt tornī. Viņš bija būvmeistara Solnesa pretstats tik lielā mērā, ka mēs viņu varētu saukt par ģeniālu paidagogu. Viņš labprāt sniedza roku jaunajiem un kāpa tornī kopā ar viņiem. Lai tā nebūtu tikai teorija, es minēšu dažus piemērus: toreiz, kad man bija aizvērušās visu skolu durvis un vēl neviena redakcija un neviena izdevniecība man nevēra savas durvis, prof. Dauge man iekārtoja lekcijas tautas universitātē, kaut gan neviena no manām grāmatām toreiz vēl nebija iznākusi un prof. Daugem nebija nekāda reāla pamata ticēt manām darba spējām. Tāpat arī, kad viņš rediģēja grāmatu Lielas personības, viņš par līdzstrādniekiem labprāt aicināja tādus rakstniekus, kas vēl lāgā nebija pazīstami, bet kuŗu latentam spēkam viņš ticēja, labi saprazdams, ka ticība kāpina spēku, bet neticība to aplej ar sērskābi. Grāmatu par Niči viņš rakstīja kopā ar kādu pavisam jaunu, toreiz vēl maz pazīstamu rakstnieku un priecājās par tā apdāvinātību. Tādēļ arī jauni cilvēki tik labprāt satikās ar prof. Daugi. Viņš nerunāja tikai par sevi, neprasīja, lai viņu apbrīnotu vai lai viņam kalpotu, bet labprāt raudzījās sava viesa sejā, prata to uzklausīt.

Un vēl trešais iemesls, kādēļ mēs A. Daugi saucam par ģeniālo paidagogu un lielāko latviešu tautas audzinātāju: tā viņa ticība cilvēkam. Jauneklis būdams viņš lāgā nezina vai kļūt par aktieri, par mācītāju vai skolotāju, bet katrā ziņā viņš gribēja mācīt vai nu no kanceles, vai skatuves, vai katedras, — mācīt, kas ir īstā dzīve un īstais cilvēks. Jau tēva mājās nāca un gāja daudzi cilvēki, kas saistīja zēna uzmanību. Pēter-

pilī studenta gados viņš nomoniskais, nevis prometējisko viņš meklēja, lemj »studēt cilvēku». Autobiografijā viņš stāsta par savu ārkārtīgo interesi vērot cilvēkus, viņu dzīvi un raksturus. »Šī interese bija tik liela, ka dažkārt atbīdīja pie malas visas citas intereses» (99. lpp.). Tā bija nevis ticība cilvēkam vispār, bet augstākās kvalitātes cilvēkam, un tā tas palika līdz mūža beigām — arvien viņam likās, ka mūsu lielākais uzdevums ir augstāk pacelt cilvēku garīgo un ētisko kvalitāti (137.).

Katrs liels cilvēks sev izrauga kalnu vai dažus kalnus, kur uzkāpjot labāk var pārredzēt apkārtni un pasauli. Šie kalni Aleksandram Daugem bija: Šekspīrs, Servantess, Dante, Karlails, Raskins, bet sevišķi Gēte. Gēte viņam nebija Prometēja autors, bet »viscilvēcīgākais cilvēks». Gētē mīlēja viņš dziļo cieņu pret visu esošo, pret visu, kas dabā un cilvēkos. Labprāt viņš citēja Gētes izteicienu: »Es nīstu visu, kas tikai pavairo manas zināšanas, bet mani nepadara spēcīgāku dzīvot.» Gēti viņš, būdams vidusskolnieks, jau iemīlēja, kad vācu valodas skolotāja stāstīja, ka Gēte ticējis, ka visaugstākais pētīšanas objekts esot pats cilvēks. Viņš mīlēja Don Kichotu, šo »ģeniālo nerru un sirdssķīsto dvēseli». Servantesu nepazīt viņam nozīmēja nepazīt cilvēkus un dzīvi (102. lpp.). Ničes mācībā viņu saistīja nevis ditirambiskais, dioniziskais, bet » Ničes mācības lielākā vērtība ir tā, ka tā modina ticību dzīvei, dziļai visdzīves jēgai.»

Prof. Daugi mēs varētu nosaukt par vienu no viskultūrālākiem latviešu cilvēkiem, jo kultūra ir harmonija starp iedabu un izglītību. Kultūra ir tur, kur erudicijas neietērpj cilvēka spožās drānās, bet kur zinā-

šanas un iegūtās mācības modina, kāpina jau pašā cilvēkā esošos spēkus. Kultūra neapkaŗ cilvēku spožiem vizuļiem, bet spodrina tos dārgakmeņus, ko viņš sevī nes. Pats prof. Dauge par kultūru teicis tā: »Kultūra ir tur, kur ir kārtība, saskaņa, vienbūtīgs stils» (Nīče, 168. lpp.).

Aleksandrs Dauge mums ir atstājis vairākas grāmatas, no kuŗām visvērtīgākā neapšaubāmi ir grāmata par Gēti. Daudz intimu skaņu ir maz lasītā grāmatā Manā jaunības zemē. Bet visvairāk viņš ir izteicies vēstulēs, personīgās sarunās. Daudzos no mums viņš atstājis savu starojumu. Labprāt viņš citēja Fausta vārdus: »krūtīs spoža gaisma spīd», un šo gaismu izjutuši, tie, kas bijuši ar viņu kopā. Un tagad viņa bijušo studentu pienākums būtu kaut daļu no šā starojuma ietvert vārdos, uzrakstīt savas atmiņas par Aleksandru Daugi. Tā rastos viena no visgaišākām latviešu grāmatām par vienu no visgaišākiem latviešu cilvēkiem, kas savā dzīvē piepildījis Gētes vārdus:

Augstsirdīgs cilvēks lai ir,
Palīdzīgs, labs.
Jo tas tik vien
Atšķiŗ viņu
No visām būtnēm, kuŗas mēs zinām.
— — — — — — — — — — —
Tikai cilvēks vien neiespējamo spēj;
Viņš šķiŗo un izvēl, spriež un tiesā;
Viņš iespēj mirklim ilgumu dāvāt.

CĪNĪTĀJS PAR PATIESĪBU UN TAISNĪBU — TEODORS CELMS

Profesors Teodors Celms, galejību un sastingušas dogmas pretinieks, ir viens no kvēlākiem patiesības meklētājiem un viena no gaišākām mūsu kultūras personībām. Strādādama viņa privātā filozofijas studijā, bieži esmu dzirdējusi viņu sakām: »Maldīties ir cilvēcīgi, pat meklējot patiesību par pašu patiesību.» Kritiska idealisma dedzīgs pārstāvis, viņš uzstājas pret skepticismu, pret slinkā prāta skepsi, kas nešķiŗ patiesu spriedumu no aplama, bet viņš cienī Dekarta skepsi, kas mūžīgi pārvērtē vērtības.

Domājot par prof. Celmu, šo vareno etosa apdvesto personību, atmiņā uzplūst mans studiju laiks Rīgā 1924.—1927. Viņš toreiz vēl nebija Latvijas Universitātes mācības spēks, un kāda grupa latviešu studentu pie viņa reiz nedeļā agri no rīta vai vēlā vakarā studēja filozofiju. Visvairāk mēs iztirzājam Kantu un Huserlu, ko Teodors Celms dēvēja par lielāko karezieti. Bez žēlastības viņš mūs trenēja abstraktā domāšanā, spējā

savas domas precīzi un īsi izteikt. Pašam Teodoram Celmam piemīt ģeniālā spēja vissarežģītākās lietas formulēt gaiši un vienkārši, tādēļ arī viņa lekcijas arvienu bija pārpildītas. Reizēm man likās, ka viņa rokās bija neredzams instruments, ar ko viņš no vissausākā filozofijas akmens izšķīla spožu domu uguni. Toreiz mēs studenti mēdzām teikt: »Nav tik tumšas lietas, ko mūsu maestro neprastu padarīt gaišu.» Viņa studijā valdīja apbrīnojams tīrs gaiss, visu vērtību vērtība bija patiesība, un lai to izdibinātu neviena piepūle nebija pārāk grūta. Pie viņa mēs mācījāmies, ka apziņas diženums nepastāv vis tās nemaldībā, bet gan spējā sevi nesaudzīgi kritizēt un koriģēt. Bet par spīti visam kriticismam, prof. Celms vienmēr meklēja universa vienības pamatus. Viņa transcendentāli ideālistiskajā uztverē atziņa un tikumība nav iespējama bez pārindividuālas jēgas un likumības gaismas. Vēl šodien dzirdu balsi, kādā intonācijā viņš izrunāja divus viņam visdārgākos vārdus: grieķu m e t r o n (mēra izjūta) un grieķu e p o c h ē (atturība spriedumos). Vienmēr un visur viņš ievēroja mēru un vairījās pārspīlētības, nekas viņam nebija tik svešs kā fanatisms. »Kam dārga zinātne», viņš mēdza teikt, »tas laiku pa laikam pārbauda visas vecās atziņas.»

Prof. Celms ne tikai pēc savas speciālitātes ir filozofs, bet arī pēc savas struktūras: iekšēji brīvs, neatkarīgs, mūžīgi nomodā par patiesību un taisnību arī tādās situācijās, kas personīgai patmīlībai ne kattreiz izdevīgas. Bet par spīti šai rigorozitātei nav viņam tās dzīvnieciskās nopietnības, tās drūmas bardzības, kas vienu otru zinātnes vīru ikdienas dzīvē dara neciešamu. Kā es prof. Celmu nekad neesmu redzējusi ar neskūtu

seju, tā arī nekad viņu neesmu redzējusi saīgušu. Dzīves grūtībās viņš pratis saglabāt brīnišķīgu gara ģiedrumu un latviešu sirds skaidrību. Ja es filozofijas laukā un sevišķi teorētiskā filozofijā no viņa daudz esmu mācījusies, tad personīgajā dzīvē mana sirds ir pateicības pilna par viņa stipro, drosmīgo un uzticīgo draudzību, ko viņš apliecinājis daudzos manas dzīves visgrūtākos brīžos. Un vai spēja būt draugam nav tā, kas cilvēku visvairāk atšķir no dzīvnieka?

Agrāk, domājot par prof. Celma 60. dzimumdienu, biju nolēmusi plašāk raksturot viņa darbus, bet tas man pašreiz diemžēl nav iespējams, jo neviena viņa grāmata man nav pieejama, un pēdējo reizi viņu dzirdēju publiski runājam Rīgā 1939. g. Bet patiesības meklētājs neapstājas pie reiz iegūtām atziņām, tas mūžam kāpj un veidojas. To arī jutu, kad pag. gadā lasīju lekciju Getingenā, kur kā studenti tā arī profesori ar lielu cieņu pieminēja mūsu filozofu, dziļi nožēlodami, ka viņš aizbraucis uz Ameriku, jo pēc Nikolaja Hartmaņa nāves prof. Celms būtu varējis stāties viņa vietā.

Teodors Celms dzimis 1893. g. 14. jūnijā Pedeles pagastā, Valkas apriņķī, zemnieka dēls. Studējis filozofiju Maskavā un Freiburgā, kur arī 1922. g. ieguva doktora gradu. Par E. Huserla fainomenoloģiju viņš vācu valodā sarakstījis pētījumu (1928.), kas tulkots arī spāniski un zinātnieku aprindās izpelnījies vispozitīvākās atsauksmes. Kopš 1927. g. prof. Celms bija mācības spēks Latvijas Universitātē sistematiskā filozofijā, 1943.—1944. g. fakultātes dekans. Kā izcils filozofs vēl miera laikos viņš tika aicināts nolasīt lekciju ciklu Karalaučos. No man zināmiem darbiem šeit vēl

atzīmēšu: »Aksiomiskā metode», »Tagadnes problēmas» (1936.), kas nupat parādījušās ceturtā izdevumā, »Patiesība un šķitums» (1938.) ar rakstu par atziņas problēmām, kā arī par socioloģiju, kas ir viena no prof. Celma iemīļotākām specialitātēm. Kā šai grāmatā, tā arī savās lekcijās viņš bieži kavējies pie individa, sabiedrības un valsts pienākumiem un tiesībām. Getingenā viņa spožākās lekcijas esot bijušas par eksistenciālismu. 1943. g. iznāca prof. Celma darbs »Subjekt und Subjektivierung».

1944. g. prof. Celms bija spiests emigrēt, vispirms uz Vāciju, kur pēc smagām bēgļu gaitām kādu laiku bija profesors Getingenas universitāte, kā arī Baltijas universitātē Pinebergā. 1950. g. izceļoja uz ASV, kur tagad strādā par mācības spēku Rokailendas koledžā, Ilinojā.

Pateicībā, dziļā cieņā un draudzībā sveicinu prof. Celmu viņa 60. dzimumdienā Kanta vārdiem, kuŗus tik bieži esmu dzirdējusi no viņa mutes:

»Divas lietas pilda manu apziņu ar pastāvīgi jaunu un pieaugošu apbrīnu un godbijību, jo biežāki un ilgāki es par tām domāju: zvaigžņotā debess pār mani un moraliskais likums manī.

1953.

DOMĀTĀJS AKMENĪ — KĀRLIS ZEMDEGA

Kaut gan neesmu mākslas kritiķe, tomēr gribu savas domas izteikt par Kārli Zemdegu, Gribētos pateikt, ko viņa darbi man devuši, ko tie dod cilvēkam, kam ir acis, sirds un smadzenes. Šai mazajā meditācijā es gribu Kārli Zemdegu saprast, un mākslinieku saprast nenozīmē pārākuma izjūtā konstatēt viņa trūkumus, lielā pašapmierinātībā samedīt viņa kļūdas, no kuŗām arī vislielākais nav brīvs, bet saprast nozīmē — izjust un satvert mākslinieka personību, kas ir visas lielās mākslas priekšnoteikums.

Varbūt kāds, šo rakstu izlasījis, redzīgākām acīm tuvosies Zemdegas mākslai, viņa sirdī atmirdzēs prieks, uzlūkojot Zemdegas tēlus, varbūt, kāds aizbrauks uz Raunu, tikai lai apskatītu Zemdegas K o k l i, un aizies uz mūzeju, lai pakavētos pie viņa skulptūras N o x M i n o r.

Ir daudzi mākslas darbi, par kuŗiem varētu teikt, ka ir vienalga, vai viņi ir, vai arī nav. Viņi eksistē, bet

ja viņu nebūtu, neviens to nepamanītu, neizceltos nekāds robs. Tad atkal ir tādi mākslas darbi (un tāpat tas arī ir ar cilvēkiem): mēs skatāmies uz tiem un jūtam — ja viņu nebūtu, kaut kā ļoti svarīga, jā, pat nepieciešama, trūktu. Tādi ir Zemdegas darbi. Tā ir ideālistiskā māksla šī vārda labākā nozīmē, kur ideāli ir pamatā un nosaka formu. Mums ir daudz mākslinieku gan skaņu, gan vārdu, gan krāsu mākslā, kas iemācījušies veikli rīkoties ar vielu, un šie mākslinieki pirmā mirklī iepriecina, bet ilgāk pie viņiem kavējoties, jāpamana, ka viņiem nav ko teikt, un tādēļ viņu sabiedrībā kļūst garlaicīgi, viņiem viegli paiet gaŗām. Kārlis Zemdega ir mūsu domātājs akmenī, viņa tēli nedod miera, tie uzdod mīklas, un viņa akmenī kaltās grāmatas lasīs vēl gadu simteņus pēc mums.

Tā ir skaista doma mazpilsētu greznot pieminekļiem. Rūjienā drīz būs trīs lieli Zemdegas veidoti pieminekļi. Labi ir braukt uz šo mazo pilsētiņu Vidzemes ziemeļos, kurp aizved neparasti skaista bērzu aleja. Rūjienas divos, jau uzstādītos pieminekļos Zemdega veidojis, varbūt neapzinīgi — vīrišķības un sievišķības domu. Somijas granītā cirstais Tālavas taurētājs skaists un brīvs stāv mazo un jocīgi neglīto mājiņu vidū. Trauksme, spēks, sasprindzinātība ir redzama visā tēlā: it sevišķi rokās, kas kontrastē ar mierīgo, vienkārši veidotu krūšu un plecu plāksni. Atpakaļ atsukātie mati atklāj jauneklīgi cēlo pieri, viņš jauš briesmas tuvojamies un tas, par ko viņš bēdā ir vairāk nekā personīgā dzīvība. Ļoti enerģiskajās rokās, kur katrs pirksts šķiet dzīva, patstāvīga būtne, viņš cieši saspiedis tauri. Tūlīt viņš taurēs. Viņā dus spēks, kas var satricināt ienaidniekus, un šis spēks

neslēpjas muskuļos, bet garā un apziņā, ka viņš par savu tautu ies nāvē. Te jūtams Raiņa bieži apdziedātais smalkais spēks, te jādomā par Raiņa vārdiem: »Un gars tik spēks, ne rupjā vara.» Piemineklī iekaltie neveiklie vārdi: »Taurētājam bija mirt, tomēr latvji ziņu dzird» ne visai saskan ar pieminekļa spēku.

Tālavas taurētājs sevī nes to, kas varbūt vērtīgākais vīrietī: viņa gars izgājis izlūkos, viņš ir nomodā, viņš sarga un prot par apsargājamo mirt.

No viņa varam aiziet uz skaisti izkopto draudzes skolas dārzu ar strūklaku. Tā laikam pirmā reize, kad skolotājai celts piemineklis nevis kapsētā, bet darba vietā. Es labi atceros traģiskā nāvē mirušo Jūliju Skujiņu. Viņa bija mana skolniece skolotāju institūtā 1927.—1928. g. Visos priekšmetos viņai bija piecnieki, bet dzīves skolu viņa nepaspēja absolvēt. Kā mazs darba zirgs viņa gāja un strādāja. Nekad viņai darba nebija par daudz, neviens darbs viņai nebija par smagu. Maziem bērniem, kas nāca uz skolu netīrām kājām, viņa, ceļos nometusies, tās nomazgāja. — Tas labi, ka skolotājai ceļ pieminekli, jo skolotājas un skolotāji ir daudz svarīgāki mūsu dzīves veidotāji nekā to parasti apzinās: skolotājs turpina Dieva iesākto un diemžēl nepabeigto darbu — veidot cilvēku. Zemdegas Lūdzošai madonnai »Madonna Orans» nav fotografiskas līdzības ar Jūliju Skujiņu, kā vispār portrejas nav Zemdegas stiprā puse. Idejā skatītie, sapnī sapņotie cilvēki viņam tuvāki nekā īstenībā redzētie, kaut gan viņš vienmēr strādā pēc modeļiem, bet modelis, viņam ir tikai atbalsts, kuŗu tad pēc fantazijas — un fantazija Zemdegam ir aukaini nemierīga — var veidot un pārveidot. Ir dzirdēts, ka Zem-

degas radītās sejas visas ēsot vienādas. Tas tā var izlikties tikai paviršam skatītājam. Tās ir tik vienādas, cik vienādi ir vienas mātes bērni, kuŗiem visiem nenoliedzami kaut kas kopīgs, bet kur katrs dzīvo savu individuālo dzīvi; viņi ir tik vienādi kā vienas tautas pārstāvji, un rupjāks novērotājs, ciemodamies Ķīnā, arī izsaucas, cik visi cilvēki šeit līdzīgi! — Madonna Orans ir izveidota tikai lielās galvenās līnijās. Zemdega nemīl sīkumus, tie viņu nogurdina un šķiet apnicīgi. Tuvāka par miniatūru viņam ir abreviatūra. Viņš neiztāsta sižetu, viņš nenoraksturo savu varoni, viņš tikai dod vienu otru līniju, atstāj lielas plāksnes neapstrādātas, lai skatītājs pats tālāk sacerētu, pats tālāk radītu. Madonna Oŗāns rokas salikusi lūgšanā. Starp viņas ceļiem zēns. Bērna galvā nav bērnišķības, un tas ir vienīgais, kas šai pieminekli traucē, jo viena otra anatomiska brīvība nav nevarēšanas lieciniece, bet fantazijai izdarīta koncesija, kas ar proporcijām grib izpaust nevis fiziskus faktus, bet dvēseles pārdzīvojumus. Madonnas šaurā, spirituālā, varbūt pat drusku El Greco līnijas atgādinošā galva ir noliekta uz leju. Liels klusums ir ap viņu. Šķiet, viņa tik dziļi nogrimusi sevī, klausīdamās savā avotā, ka pat jautro bērnu aizmirsusi. Latviešu sieviešu daiļums un skarbums ir šai madonnā. Latviešu sievietei ir labi pie šī tēla, tur viņa atrod kaut ko pazudušu, tur viņa jūtas vienota sevī. Madonna Orans pauž vienu no vissievišķīgākām īpašībām — spēju iegriezties sevī, nogrimt sevī. Pašam Zemdegam šis tēls ļoti tuvs. Viņš pie tā vēl grib atgriezties, to pārcirst baltā akmenī, tad latvju sieviete Zemdegā varbūt atradīs to daudzprasīgo sapratēju, to kalnā aicinātāju, ko viņa ar Raiņa nāvi zaudējusi.

Ļoti līdzīga Madonnai Orans ir granītā cirstā Meitenes galva, kas bijusi izstādīta vairākās lielās Eiropas izstādēs un tagad atrodas mākslinieka darbnīcā. Arī tur vērojamas tās pašas lakatiņa līnijas, kas galvai piešķir tādu vienkāršību un klusumu. Šķiet, svētvakara miers apņem šo galvu. Anatomiski, frenoloģiski tā nav latviska, bet gan savā noskaņā un psīchikā. Šo galvu varētu saukt par Skarbo maigumu. Kas ieiet darbnīcā, to šis tēls paņem savā varā. Viņam ir kaut kas fascinējošs un tas, varbūt, īstu mākslas darbu atšķir no diletanta mēģinājumiem. To pašu arī var teikt par darbnīcā atrodošos jaunā vīrieša tēlu, kas sēž kailā klintī. Viņu varētu saukt par Vientulību vai arī par Apskaidrotību.

Ja sintetiski skatāmies uz Zemdegas darbiem, tad redzam tur gan sievišķības smalkumu, gan vīrišķības tvirtumu. Kā sapņotājs viņš ir maigs, bet spēks, ar kuŗu viņš savu sapni iekaļ akmenī, ir ciets un vīrišķīgs. Viņā ir kaut kas no Raiņa aukstās, lepnās dvēseles, kas nepazīst ne paļāvības, ne pieticības. Zemdegas tēli, šķiet, runā Raiņa vārdus:

Es gribu, lai lepnums ir lepnāks vēl
Un lielāks un augstāks varā,
Dzimst lieli darbi tik lielā garā,
Dzelzs spēkā lai maigums kvēl.

Kārlis Zemdega (Baumanis) ir kurzemnieks. Viņš ir dzimis 1894. gada 7. aprīlī Cīravas pagastā, Gaiļu mājās, ap kuŗu aug lieli lapu meži, tēlnieka sapņu audzētāji. 1921. g. viņš iestājas universitātē un tai pašā gadā arī akadēmijā, dienišķo maizi pelnīdams kā ierēd-

nis. Viņam netrūkst ne enerģijas, ne darba spara, lieliem drošiem soļiem viņš iet savu ceļu. Vienkāršās, reizēm pārdrošās līnijās viņš cērt savu dzīvi kā vēlāk savus tēlus. Viņš strādā aizgūtnēm, domā, lasa, veido. Pirmos Rīgas gados viņu aizrauj filozofiskā doma, bet 1925. g. viņš izstājas no universitātes, saprazdams, ka tā viņu pārāk atrautu no tā darba, kas viņam dārgāks par visu. Akadēmiju viņš beidz 1927. g. Ziemsvētkos kā tēlnieks, kaut gan visu laiku strādājis arī gleznecībā. Viņš ir kaisls ceļotājs. Darbnīcā izliktas ģeografijas kartes, uz rakstāmgalda stāvošais globs viņā izraisa prieku un spraigumu. 1925. g. viņš ir Parīzē, 1928. g. — Florencē, Venēcijā, Romā, 1931. g. — Ēģiptē. No 1932.—1935. g. vairāk braucieni uz Somiju un Zviedriju, 1936. g. — Ēģiptē, 1937. g. — Norveģijā, 1938. g. — Romā, Florencē, Karārā, šo pilsētu pieminot, kur var dabūt lieliskos marmora bluķus, viņa seja apskaidrojas. Šai pašā 1938. g. viņš arī bijis Parīzē, cauri braucot kādu laiku uzturējies Berlīnē, Vīnē, Varšavā. Pāri visiem Eiropas redzējumiem paceļas Ēģipte, zeme, kas pazīst bezgalības badu, kas dzīvo pagātnē un nākotnē un kuŗai tagadne ir tikai šaura robeža starp divām neizmērojamām tālēm. Ēģiptē viņu viss valdzina: daba, vēsture, māksla, tauta. Ēģipte spārno viņa fantaziju milzu apmēros: no Sfingas līdz Napoleonam. Ēģiptiešiem pār viņu zināma vara: kad viņš pirmo reizi tur ceļojis, viņš pats vēl maz bija veicis. Otro reizi viņš apsēdies sfingas priekšā un gara svaros pārsvēris savus darbus. Sacīt, ka ēģiptieši viņu ietekmējuši, nebūtu pareizi. Viņš no viņiem mācījies un šo mācību izlietojis visai apzinīgi. Un otra zeme, kas viņam sevišķi tuva — tā Norveģija, par kuŗu viņš

izteicās: »Tur šķīstā pirmatnējība, daba, ko mīlu par visu vairāk.» Ēģiptē viņu valdzina tuksneša stīchija, Norveģijā — zaļas mežu jūras, granītu kalnu tēli un fjordu dziļums. Sognefjord — šo vārdu viņš izrunā ar tādu pašu prieku un bijību kā Karāru, un kā musulmaņi izrunā Mekas un Medīnas vārdu. Ēģiptē viņš redzējis, ko sasniegusi tūkstošgadīga kultūra, Norveģijā viņu valdzina brīnišķīgi akmeņi, viela iecerētiem tēliem[1].

---

[1] Minēsim te Zemdegas galvenos darbus:

Absolvēšanas darbs — Jēkabs un eņģelis, 1927. g., ģipsā, akadēmijā.

1928. g. *Nox Minor,* Valsts mākslas mūzejā, Norveģijas labradors, slīpēts.

1930. g. sacensībā brīvības piem., trešā godalga (Kokle).

1932. g. Ciļņi Tērvetes sanātorijai, mākslīgā akmenī.

1935. g. Kokle, Raunā, izvesta pēc vienkāršota meta brīvības piem. Rīgā. Latvijas granīts, lauzts un apstrādāts Raunā, gaišpelēks.

1934. g. Peldētāja, Latvijas granīts, tumši zaļš, slīpēts, skulptora darbnīcā. Ar šo darbu Zemdega piedalījies izstādēs Maskavā, Briselē u. c.

1934. g. Madonna Orans, Rūjienā, Somijas tumšbrūnais granīts.

1935. g. Džūkstes urna (piemineklis kritušiem), gaišpelēks Somijas granīts.

1935. g. Raiņa piemineklis, sarkanbrūnais Somijas granīts.

1937. g. Rūjienas Taurētājs, Somijas gaišpelēkā granītā. — Latviskā parce, — Meža kapos (Uz Šīrona kapa), Latvijas granīts.

Ciļņi Latvijas universitātes aulai, zeltīts ģipsis, tema: *Scientiae et patriae,* 16 figūras dabīgā lielumā.

Skolas gados viņa visvairāk iemīļotais rakstnieks — Poruks, no kuŗa izaugusi visa mūsu ideālistu cilts. Un arī tagad, vīra gados, viņam Poruks nepieciešams. Vidusskolu viņš apmeklē krievu laikā un toreiz iemīļojis Ļermontovu, Puškinu, Baironu. Kā savus gara tuviniekus viņš atzīst Māterlinku, Flamarionu, jo viņu vienmēr valdzinājis noslēpums un zvaigznes. Tikai Rīgas studiju gados viņš atrada ceļu uz Bārdu un Raini. Viņa ap 1000 sējumu lielajā bibliotēkā nav daudz daiļliterātūras, tur lielu vietu ieņem dabas apraksti, ceļojumi, mākslas grāmatas un — apcerējumi par Napoleonu.

No filozofiem viņam, gluži kā Fricim Bārdam, tuvs Džordano Bruno un pārcilvēka gribētājs Nīče. No gleznotājiem viņam vistuvāka itaļu renesane ar savu ticību cilvēkam, tā visu varenībai un nesalīdzināmajam skaistumam. No mūziķiem — Bēthovens, jo nav jau citu komponistu ar tik spēcīgu etosu, kā arī ezotēriskais, filozofiskais meklētājs skaņās Skrjabins. No skulptoriem viņu valdzina Mikelandželo, tur katrā tēlā šķiet vesela pasaule, lielu domu ceļi, pa kuŗiem var tālu staigāt, dziļi nokāpt. Bet nevarētu teikt, ka Mikelandželo viņu ietekmējis. Atsevišķam muskuļam piešķirt tādu vērtību, tik sīki to izstrādāt, kā Mikelandželo to darījis — pēc tā Zemdega netiecas. Arī pasaules uzskatā lielais florentietis nav ietekmējis mūsu domātāju akmenī, jo gaiši kontemplātīvais viņam, latvietim, tuvāks par traģisko. Viņš nepazīst Mikelandželo mizantropijas un izmisuma. Pār visiem viņa tēliem pārlieta neredzama gaisma. Pasauli viņš tver monumentāli, bet lietām tuvojas pazemīgi. Tā veidot spēj

tikai tas, kas mīl cilvēkus, ne atsevišķus, reālus, bet garā iecerētus, un arī šai ziņā Zemdegu varētu salīdzināt ar Raini. Zemdegas tēli sevī nes to sirdsskaidrību, ko tik labi pazīstam Poruka darbos, bet arī to tvirtumu, to klinšaino nepiekāpību, kas ir Raiņa mākslas būtība. Zemdegas radītā pasaulē mīt kāds pravietisks skaistums.

Pats Zemdega izsakās, ka no viņa darbiem viņam visdārgāks Raiņa piemineklis. Gar to viņš ilgi un varbūt visaizraut̄īgāk strādājis, tas tuvu pieaudzis viņa sirdij. Gaužam viņam sāp, ka Aspazija ar piemineklī nav apmierināta. Ar lielu bijību Zemdega tuvojies savam uzdevumam, viņš gribējis lai vītālitātes vilnis un dziļo domu plūdums, ko vienmēr jutis strāvojam Raiņa darbos, mostos akmenī, taptu dzīvs un uzvarošs, kāptu pāri kapam, ietu tautā un cilvēcē. Piemineklis cirsts sarkanbrūnā Somijas granītā, balmorālā, no monolīta bluķa; technisko grūtību bija ārkārtīgi daudz. Cērtot pieminekli, Zemdegam bija bieži jādomā par Raiņa dzejoli Jaunais spēks.

Pieminekli ir iekalti vārdi: »Un spēcīgs celšos es pret sauli augšā.» Varbūt šie vārdi zīmīgi visiem Zemdegas darbiem. Viņa tēliem raksturīga spēcīga tieksme pret sauli, satvert gaismu, vienalga, vai tā nāk no debess spīdekļiem, no tuvcilvēka sirds vai arī no paša krūtīm. Sevišķi tas paliek atmiņā Graša kapa pieminekli Vecajos kapos, kur it kā no Poruka darbiem iznākušais jauneklis vēl nāves stundā ceļ savu seju pretī saulei.

Spēcīgais, donateliski tvirtais jauneklis Raiņa kapos

ir Jāzeps, kas celsies augšām, nāks un atnesīs jaunu sauli. Kas vakara stundā aizies pie šī pieminekļa, kad pēdējie saules stari un priedes ir vienīgie viesi Raiņa kapos, tas tur sadzirdēs dažus akordus no Lūcijas Garutas Nākotnes cilvēka.

LAIPNAIS VĒSUMS — ELZA STĒRSTE

Katrs dzejnieks piepilda savu īpatnējo skaistuma veidu. Auseklis un viņa cilts turpinātāji — un viņu vidū par visspilgtāko es uzskatu Plūdoni — savā dzejā nes spēcīgo skaistumu, ko vislabāk varam iedomāties trompešu skaņu pavadībā. Blaumanis savā mākslā slēpj ikdienas dzīves skaistumu, kas labi iederas harmonikas pavadījumā, tās pašas harmonikas, kas skan Sestdienas vakarā. Poruks piepilda kluso skaistumu, ko izsaka aprauta vijoles spēle. Annas Brigaderes mākslā vienbalsīgi dziedātā tautas dziesma mijas ar kādu vecu korāli. Elza Stērste savā laipnajā vēsumā pauž atturīgo skaistumu, kam labi der spinetas pavadījums.

Kādā savā dzejolī viņa dzied par japānisko zīmējumu uz bāli zila porcelāna, un tāds zīmējums uz bāli zila porcelāna ir arī viņas māksla: te rotaļīga, te sērīga, te vieglas ironijas apdvesta.

Vērtīgākais viņas grāmatās ir blāvais skaistums, bet nekas viņai nav svešāks par klišeju, viņas stils nav košs, bet viscaur īsts un atturīgi gleznains. Tā, piemēram, par latviešu lielceļiem viņa saka, ka tie esot

gaŗš stāsts par mūsu pagātni, kur kā bākas pacēlās trīs zīmes: grāmata, krusts un kauss (Dzērvju šāvējs).

Priekš 9 gadiem šai pašā vietā mūsu goda viesis bija Anna Brigadere. Mūrmuižas tautas universitātes saime atceras, ka viņa šeit stāvēja mūsu vidū brūnā samta ģērbā un skanīgā balsī lasīja nodaļu no Kvēlošā loka. Bet ārā diena bija neparasti tveicīga, un ziedi, ko mēs viņai un mūsu svētku dienai bijām atnesuši, ātri vīta. Tā nav nejaušība, ka mēs šais svinamās dienās labprāt aicinām kādu izcilu sievieti,jo latviešu kultūras iezīme ir, ka to līdzās vīrietim veido sieviete.

Mēs latvieši esam arāju tauta, mūsu dzīves pirmšūniņa ir saimnieku mājas, bet labās saimnieku mājās dzīvi veido saimnieks kopā ar saimnieci.

Pirmā mirklī liekas, ka Anna Brigadere un Elza Stērste ir lielākie pretstati, ka viņas nemaz nevar minēt vienā elpas vilcienā. Skarbos vējos uzauga Anna Brigadere, viņu pavadīja dzīves sūrme. Izglītību viņa guva pašmācības ceļā. Viņa ilgi cīnījās, lai iekaŗotu savu vietu. Papriekš nāca tautas mīlestība un tikai daudz vēlāk — oficiālo aprindu atzinība. Turpretim Elza Stērste ir dzimusi un uzaugusi vienā no kultūrālākajām latviešu ģimenēm. Viņas tēvs Andrejs Stērste plaša vēriena ideālists, jurists, savas tautas tiesību aizstāvis, dzejnieks, valodnieks jau bērnībā meitai mācījis atšķirt daiļo vārdu no nedaiļā. Viņa nav pazinusi cīņu par maizi, ne par to maizi, ko ņemam abām rokām, ne arī par to, ko tveŗam garā. Viņa mācījusies šejienes un ārzemju skolās, literātūras pasaulē viņa savu vietu ieņēma bez sevišķas cīņas, no viņas četrām dzeju grāmatām abas pēdējās godalgotas, bet tās biežāk redz rūpīgi iesietas plauktā stāvam nekā lasītāju rokās.

Anna Brigadere izauga no tautas dziesmām un Bībeles, Elza Stērste cieši saistīta ar vācu un sevišķi franču kultūru. Palasiet kaut viņas dzejoļu virsrakstus: Cyrano, Mentonā, Uz Aviņjonas tilta, Mistrāls, Arleziete, Versaijas nimfai, Eizebijs u. t. t. Viņas grāmatu cilvēki smaida »kurtuāzi», brauc »ekipāža», un labprāt lieto vārdu »justamente». Un tomēr — ir kaut kas, kas intimi saista Annu Brigaderi un Elzu Stērsti. Viņām abām ceļa rādītājs bija tēvs. Savam tēvam Anna Brigadere uzcēlusi skaistu pieminekli grāmatā Dievs, daba, darbs, kā arī Skarbos vējos. Līdzīgi Annai Brigaderei arī Elza Stērste savam tēvam ir cēlusi skaistu pieminekli: viņa sakopojusi un rediģējusi Andreja Stērstes kultūrvēsturiski tik nozīmīgus rakstus, un savā romānā Andrējs Zīle zīmējusi tēva portreju, kas viņai tēlojas kā pilnīgākais cilvēks. Kaut viņas »Tēva nams viss gruvešos un pelnos», bet viņas gars arvien vēl uzmeklē vecas tekas, viņa pati saka: »Kā pelēks vilks tur gars man aizklīst bieži, Pa sapņiem bezmiegā.»

Romāns Andrejs Zīle ir pirmais romāns par mūsu intelliģences celmlaužiem, kas deguši par savu tautu. Elzas Stērstes tēvs, kas cīnījās kopā ar Kronvaldu un Ausekli, pieder tautas atmodas laikmetam, no kura mūsu vidū gandrīz kā vienīgais liecinieks vēl tikai palicis sudrabainais dziesmu Vītols, kam Elza Stērste veltījusi vienu no saviem skaistākiem dzejoļiem.

Savam tēvam viņa tik zīmīgi liek sacīt: »Man liekas, tauta ir mana reliģija, un es nesaprotu augstākas mīlestības par to.» Romānā vērtīgākais ir latviešu intelliģences cīņas par latviskumu. Ir arī minēti šķēršļi, kādēļ mūsu kultūras pavediens tik bieži mezglojies. Andrejs Zīle, vērojot cittautiešu nicīgo izturēšanos pret

latviešiem, saka: »Tas vēl nekas, bet kad savieši aizveļ priekšā baļķi, tad paliek grūta sirds.» Un vēl kāds vilciens tēva raksturā, kas iespiežas atmiņā. Piektā gada nemieros Andrejs Zīle mierīgi paliek savās lauku mājās, ne viņam bail no krievu kaŗaspēka, ne no vācu atriebības, ne arī no satrakotā, dakšām un bozēm apbruņotā pūļa. Ar ko viņš visiem šiem ienaidniekiem domā pretim stāties? Ar skaidru sirdi. (109. lpp.) Visu mūžu viņš ne par ko citu nav domājis kā vienīgi par savu tautu un uzticas tai.

Šai romānā, kas patiesībā nav romāns, bet impresionistisku atmiņu ainu virknējums, tēlots, kā Elze Stērste, kas dzimusi Vidzemē un pēc savas iekšējās konstrukcijas ir vidzemniece, augusi vecajā Jelgavā, kuŗu viņa pratusi apvīt ar poēziju (skat. stāstus Kurpju kalns, Vecais Lefke, Vecā Jelgava). Mēs dzirdam, ka viņa bērnībā ir pratusi klausīties zemes vēža dziesmā, un ka melnie krusti kapsētā tai agri laupījuši rotaļu prieku. Pati sevi viņa šai romānā nosauc senprūšu vārdā Agīla un sevi raksturo diviem epitētiem: vēsa un laipna.

Elza Stērste tiecas uz stilizāciju. Ja stāsts noris pie Abulas, tad varonim arī vārds un uzvārds sākas ar »A» — Andrejs Aumals. Viņa ir aliterācijis cienītāja, viņa labprāt tīksmināš smalkā skaņu rotaļā, tā dziesmā par Ronu v — skaņa dveš vieglo dienvidu vēju:

Rona, zaļā Rona,
Vilnis vēlīgais,
Daiļā Aviņjoja,
Vīnstarotais gaiss.
(Mezglotie pavedieni, 19. lpp.).

Un četrkārtīgā m-skaņa Mentones dzejolim piešķir maigumu:

Mīlīgi un maigi
Mazai Mentonai,
Jūras josla zaigi
Apņem krūtis tai.

Dzejniece ir mūzikāla, jaunībā viņa studējusi mūziku Pēterpils konservātorijā, klavieru klasē. Vēlāk pati mācījusi klavieļu spēli. Mūzika viņai ir gan dzīves nepieciešamība, gan svētums, kur paglābties no ikdienības. Kādam savam varonim Elza Stērste liek sacīt: »Mums jābūt modriem pret visām skaņām, kas nāk no mūžīgas dabas, un ja Dievs kādu grib sodīt, Viņš to padara kurlu pret mūziku» (Kaŗš ar lakstīgalām). Krājumā Pasakas un noveles bieži skan mūzika dažādos veidos, gan lakstīgalas dziesmā, gan gana stabulē, gan virtuoza vijoles spēlē.

Elza Stērste jūtas dziļi saistīta ar aizmūžu, ar saviem senčiem, ar pagājušiem laikiem. Romānā Andrejs Zīle mēs lasām: »Nedaudz reizes mūžā pati mūžība ienāk cilvēkā un ieliek viņa laicīgās acīs bezgalības redzējumus, kas dienas gaismā izgaist kā migla un māņi» (46. lpp.).

Viņa jūt visu lietu aiziešanu un ritēšanu. Viņas grāmatās dveš smarža no tālās nezināmās zemes — tā smaržo novītušas, nobirušas rožziedu lapiņas, kas ilgi glabājušās kādā aizvērtā vai aizslēgtā skapī.

Mīļāka par tagadni viņai ir pagātne. Nesaprašanā viņa raugās jaunajā paaudzē, kuŗai, kā viņai liekas, sveša ir dzeja: »Pār pūli tagad valda sportsmens naigs

Ar stulbu skatu pierē tolā» (Mezglotie pavedieni, 77. lpp.).

Dziļa, gribētos teikt, katoliska bijība raksturo viņas mākslu. Bijība neizprotamā likteņa priekšā, kuŗa ceļus arī smalka un cēla cilvēka prāts nespēj grozīt. Viens no viņas vispabeigtākiem tēliem ir Virdžinija (novelē Dieviem padotie), tālbraucēja Lidio sieva, frenciešu zeltkaļa meita, kas savas lielās, zilās acis mantojusi no saviem senčiem, un tie tās savukārt bija mantojuši no ezera, kas saucās Dianas Acs un »pat krēslā bija skaidri zilas.» »Dievu īpašības pāriet uz cilvēkiem un nevar zināt, vai tās ir mūžīgākas cilvēkos vai dievos. Arī turpmākā Virdžinijas dzīve caur Lidio bija saistīta ar ūdeņiem, jo pirms precībām viņš skaitījās tāļbraucējs.» Viņas acis, vīru krastmalā gaidot, pārāk bija skatījušās saulē un tādēļ zaudē savu gaismu. Virdžinija top akla. Un viņas vīrs, kas viņu bija tīri vai dievinājis, tai top neuzticīgs. Nevarēdama panest tumsu — ne jau tik daudz acu tumsu, kā sirds tumsu — Virdžinija noslīcinās. »Svina smags ūdens gūlās uz viņas un sasaistīja viņai soļus. Un kad tas jau sniedzās pāri pleciem, tas viņu pacēla uz augšu un ierāva mūžīgās dzelmēs. Tās bija tādas pašas dzelmes kā nemainīgi zilai Diānas-Acij, ko bija mantojusi nelaimīgā zeltkaļa Flavio cilts pēdējā atvase» (80. lpp.). Tas bija skaistās Virdžinijas liktenis un tur velti būtu vainot viņas vīru, kuŗa sirds tik ātri tapa akla, vai arī Madonnu, kas neuzklausīja Virdžinijas lūgšanas.

Bijība veco tradiciju priekšā: Dzērvju šāvējs Nedīls neievēro vacās tradicijas, savā bezdomu pārgalvībā viņš nožauj dzērvi, pavīpsnādams par tēva stingro aizrādījumu: »Dēls, mūsu tautā dzērvju nešauj . . . Ja kas

iet pret tautas ticējumiem, to dzīvē ķeŗ nelaime . . .» Un Elzas Stērstes pasaulē tēva vārdi ātri un bargi piepildās. — Tā pati ticība likteņa nenovēršamībai izpaužas arī vienā no viņas skaistākiem dzejoļiem, Greizos ratos:

Kur debess ceļi plati,
Bez trokšņa greizie rati
Uz priekšu brauc un viz.
(Mezglotie pavedieni, 75. lpp.)

Šie debesu rati varbūt tādēļ tik greizi, ka liktenis tos ceļā salauzis. Un dzejniece arī zina, ka: »Tajos nava jūgti Vien labie likteņi.»

Dziļa bijība, apzinoties lūgšanas spēku:

Lūgšanām ir savi vārdi
Dziļi, dziļi sāpju vaidi,
Ja ko svētu sevī ārdi;
Lūgšanām ir bērna smaidi,
Ja ko vēlamu sev gaidi. (95. lpp.)

Elza Stērste, kā īsta vidzemniece, savā dvēselē nes to klusumu, kuŗu es jau vairākkārt esmu atzīmējusi par latviešu skaistumu. Stāstā Dzērvju šāvējs viņa saka: »Svētvakara miers ir tikai to ļaužu daļā, kas dzīvo laukos un mežos un izprot īsos klusuma brīžus dabā. Viņi tad paši kā gudras vārpas noliecas pie zemes, klausīdamies balsīs, kas nāk no citām saulēm» (Dzērvju šāvējs).

Bijības motīvs smalki savijas ar rezignācijas motīvu:

Pār pļavām nāk valgana rasa,
Pār vārpām slīd zeltota acs,
Un ubags tev ceļmalā prasa
To ceļu, ko nezini pats.

Elzas Stērstes mākslā nav ne kvēlas mīlestības, ne karsta naida, tā ir rēna un rāma, lēna un laipna, vēsa un vēlīga. Viņa zina, ka: »Dvēslei dažu dārgu tēlu jāapbed un jāaizmirst» (67. lpp. Mezglotie pavedieni).

ZILĀ LIESMA — LUDMILA ŠPĪLBERĢE

Bet uguns, mana uguns, ko meklēju, būs —
Ar zvaigžņotu vainadziņu.

Ludmila Špīlberģe deg zilās liesmās. Kas sevī nes nemieru, tas viņu iemīļos.

Man šķiet, ka viņa sevī glabā to labāko, kas ir latviešu sievietē: gaišu, modru intellektu, apvienotu ar maigi smalkjūtīgu sirdi. Kaut kas skaudrs ir viņā, kā tais pirmpavasara dienās, kad aukstais vējš atgādina, ka ziema vēl nav aizgājusi, bet aizvējā saule jau sola siltu vasaru, un kailā kokā strazds gavilē savu dziesmu.

Viņas stāvā kaut kas pavasarīgs, viņas rokas prot runāt, viņas gaišajos matos labprāt aizķeras saules stari, viņas ezerīgās zilās acis izstaro labvēlības gaismu un runā par ciešanām, par kuŗām lūpas klusē, bet visskaistākā ir viņas balss. Vienalga, vai viņa čukst vai kliedz — šai balsī klausīties vienmēr ir bauda, nekad tā nav skarba, sekla vai salkana. Viņai ir tik

apbrīnojama dikcija, ka ne tikai katru vārdu, bet pat katru balsienu var sadzirdēt teātŗa zāles attālākā vietā. Viņas balss tembrs ir tik skaists, ka arī tad, kad viņa saka visikdienišķās lietas — galds, krēsls — tās šķiet poēzijas apvītas.

Es bieži esmu sev jautājusi, kas mani Ludmilā Špīlberģē tā saista. Varbūt tas ir tas, ka viņa savas lomas nespēlē, bet pārdzīvo. Katrs autora vārds atrod rezonanci viņas bagātajā iekšienē. Bet ja autora vārdi ir tukši ziedi, ja tie nav pārdzīvojumu simbols, tad arī visapdāvinātākā aktrise uz skatuves šķiet izolēta, jā, pat lieka. Izrāde skatītāju apmierina tad, ja aktieris (un apdāvinātais aktieris teātrī ir galvenais, ne veiklākais režisors, ne spožākais dekorātors to nevar aizstāt) spēj suģestēt, ja viņš tā runā un tā tēlo — vienalga komēdijas vai traģēdijas —, ka skatītāju aizrauj, ka to ierauj tēlojamā pasaulē, un skatītājs savu Es un savu dzīvi aizmirst. Tādas izrādes atbrīvo, un tādas parasti ir bijušas tās, kur galveno lomu tēlo Ludmila Špīlberģe. Bet, protams, degvīna glāzītē nevar ieliet šampānieša pudeles saturu: tikai bagātā lomā bagāts aktieris sevi var parādīt. Psiholoģiskiem režģiem izvītā lugā Ludmilas Špīlberģes talants viskrāšņāk atplaukst. No visām viņas lomām visvairāk atmiņā palikušas: Paija (Annas Brigaderes pasaku spēlē Maija un Paija), kur savu izpausmi atrada mūsu atkrises krāšņās fantazijas pārgalvības, tad Annas Brigaderes Ilga ar savu latviešu sievietes skaidrību un maigumu, tāpat kā jaunlaiku sievietes saprāta kaŗu ar kaislībām; un no šāgada lomām manuprāt interesantākā bija Estere, Šapui Mīlestības neprātā. Skatoties šai lugā, kuŗas autors pašreiz Parīzes intellektuāļu uzmanības

centrā, varēja likties, ka Esteres loma speciāli rakstīta Ludmilai Špīlberģei, lai tā reiz varētu izpaust savas bagātās dvēseles daudzkrāsainību. Esteres loma ārkārtīgi grūta. Ja to būtu tēlojusi mazāk talantīga aktrise, tad skatītājs tikai iepazītos ar nesimpatisku vecmeitu, bet Ludmilas Špīlberģes tēlojumā bija sadzirdams iekšēji nebrīvas, nepiepildītas, kaislīgas, drausmi vientuļas sievietes kliedziens pēc dzīves. Un vēl vairāk: cilvēka kliedziens pēc dzīves. Visu to nomākto, nepareizas audzināšanas samaitāto, apkārtnes pārprasto, paša nespēka nomocīto kliedziens pēc dzīves. Estere ir viena no tām sievietēm, kas pārāk spilgta, lai iekļautos šauros rāmjos, bet viņai ir arī pārāk maz radošā spēka, pārāk maz iniciātīvas, lai izrautos no tiem. Esteres tēlā pie mums atgriežas Hedas Gambleras tuvinā radiniece. Tēlot princeses un skaistules tā, lai aizrautu publiku, nav sevišķi grūta māksla, bet Ludmila Špīlberģe tēloja cieto, rūgto, dvēseles mezgliem sakropļoto Esteri tā, ka skatītājs sekoja aizturētu elpu. Es redzēju teātŗa zālē kādu sievieti raudam. Vai arī viņas asaras nebija Ludmilas - Esteres spēlē? Manuprāt šī loma pareizi tēlota tad, kad skatītāja nedalītās simpatijas pieder Esterei, skatītājam vajag nodrebēt viņas dvēseles sāpju priekšā. Un to panāca Ludmila Špīlberģe ar savu mēra izjūtu, ar savu vienkāršību un spēju ne tikai urbties psiholoģiskās problēmās, bet tās arī uzskatāmi parādīt.

MAIGUMA SPĒKS — LŪCIJA GARUTA

Zvaigžņotā — tā es garā saucu Lūciju Garutu. Viņas mūzika aizrauj no zemes, tā ceļ zvaigznēm un saulei pretī. Viņas mūzikā ir maiguma spēks, kas šķīstī un skaidro.

Pārāk bieži mūziku sajauc ar troksni vai arī ar spīdošu laika kavēkli. Labās kafejnīcās šķiet nepieciešami radiofona brēcieni vai arī gramafona ķērcieni, lai cilvēks pats sevī nedzirdētu savus tukšuma dārdus. Tādos trokšņos nācēji jūtas brīvi, viņi pārkliedz viens otru, viņi pārkliedz »mūziku», valodas sajaucas ar rēcošām skaņām. Un lielie virtuozu koncerti — vai tie pārāk bieži nav reprezentācijas svētki? Žilbinājums un brīninājums. Visai reti kādam iekrīt prātā, ka mūzikas kontemplācijai nepieciešama puskrēsla un ka tas, kas nespēj atraisīties no apkārtnes, nespēj saprast mūziku.

Lūcija Garuta savās spēcīgajās skaņās domā, dzejo, apzvaigžņo pasauli. Viņa risina problēmas, daža laba

no tām paliek nepabeigta, bet kas par to? Vēl viņai gaŗč ceļš priekšā.

Savu ticības apliecību viņa izteikusi dziesmā:

Kvēlot, liesmot, sadegt,
Ar visām dzīvām būtnēm sakust —
Tā ir laime, visaugstā laime, ko svētā
māksla sniedz.

Laimīgi ir mūziķi, laimīgāki par dzejniekiem. Viņiem nevajag tulku, viņu valodu saprot visur, viņi paši ar savu mākslas spēku var dzimteni vienot ar plašo pasauli. Es ticu, ka zvaigžņotā Lūcija Garuta to darīs. Viņa savas un savas tautas īpatnības reiz aiznesīs uz tālajām zemēm.

Klusajā sestdienas vakarā es klausījos viņas mūzikā Mūrmuižas tautas universitātē. Es zinu, ka viņas brauciens turpu bija upuris: tik maza pulciņa dēļ braukt no jūŗmalas uz Rīgu, no Rīgas uz Bāli, tad ar zirgiem, tad vēl gabaliņu kājām.

Es zinu, ka pēc tādiem braucieniem ir vajadzīgas vairākas diennaktis, lai atkal atgrieztos parastajā darba ritmā.

Bet es arī zinu, ka šis brauciens nebija veltīgs, es tikai skumstu, ka cilvēku sirdis nevar atvērt kā gliemežu vākus. Ja to varētu, tad Lūcija Garuta redzētu, cik auglīgā zeme kritusi viņas zvaigžņotā dziesma — tā gaismos daudzas pelēkas dienas.

Lai šie vārdi viņai pasaka manu un Mūrmuižas tautas universitātes saimes paldies.

Mākslinieku mīlēt nozīmē skaistumu mīlēt. Mākslinieku cienīt nozīmē cienīt savu tautu.

Mākslinieks, kas dzied tikai savu dziesmu, ir slikts mākslinieks. Liels mākslinieks dzied savas tautas dziesmas, ģenijs — visas cilvēces dziesmu. Klausoties Lūcijas Garutas bezgalskumīgajā dziesmā Ej, saulīte, drīz pie Dieva, man liekas, ka tur dzied visa latviešu tauta. Dzied? Nē, tur visa mūsu tauta raud. Un klausoties viņas dziesmā Div' dūjiņas, es ar katru savu būtības šūniņu jūtu kaŗu. Es neesmu bijusi frontē, bet klausoties šai dziesmā, man liekas, ka tur dzied arī par mani, jo mēs visi esam kareivji dzīves frontē: mūžam jābūt nomodā, kas aizmieg, tiek uzvarēts. Drosmīgi un vērīgi jāiet pāri dzīves tiltam, kaut arī nezinām, vai zem tā neslēpjas ienaidnieka dinamīts. Ne visi var uzvarēt. Dažiem jākrīt, bet jākrīt ar kvēlu un liesmotu sirdi. »Karsta bija cīņa, vēl karstāka sirds» — tā Lūcijas Garutas skaņas dzied par vienu no daudzajiem, kas kaujā kritis.

Lūcija Garuta pati savu būtību izteikusi trijos vārdos: »Kvēlot, liesmot, sadegt.» Šis motīvs atkārtojas visā viņas ļoti pavasarīgajā mākslā. Viņa ir tik lielā mērā īpatnēja un sava, ka nelabprāt komponē citu dzejnieku tekstus, viņa pati uzraksta vārdus savai mūzikai vai, pareizāk sakot: mēģina vārdos izteikt, ko jau izteikusi skaņās.

Lūcija Garuta noliekusies dzeŗ no visuma avota. Viņa līdzinās baltai vējotnei, ko gājējs uztraucošā pavasaŗa vakarā pārnes no meža, kad »pār tālajām jūŗām uz mākoņu buŗām pavasars nāk.» Trausla, bet drosmīga un izturīga baltā vējotne. Vai nav vajadzīga liela drosme, lai tais dienās, kad zeme vēl cieta un auksta, uzsāktu savu dzīvi nemīlīgi kailajā mežā? Smalkais spēks raksturo Lūciju Garutu. Dažās viņas

kompozicijās gandrīz vīrišķīgs spēks, bet pāri kā viegls plīvurs vijas melodija. Viņa piepilda vārdus: »Kāds skaistums ir jums mežā, zīda zālē un latvju dvēselē . . .» Viņa pati par sevi varētu teikt Raiņa vārdus: »Es rādīšu to dārgāko, kas ļaudīs, To smalko skaistumu un kautrību.»

Lūcija Garuta reizēm ir saukta par Emīļa Dārziņa mantinieci. Tāda viņa ir ar savu apgarotību un sapņainību: »Šī dzīve sapnis vien, šī dzīve sapnis vien.» Un vēl arī tādēļ viņu varētu saukt par Dārziņa mantinieci, ka abu šo komponistu kokles ir stīgotas ļoti smalkām stīgām, un Lūcijai Garutai gluži kā Emīļam Dārziņam līdzās staigā skanīgs klusums. Bet Lūcija Garuta ir intellektuālāka par Dārziņu un arī sarežģītāka. Viņa vairāk meklē. Viņa domā, kur Dārziņš tikai jūt un dzied, ļaudamies melodijas plūdumam. Ko Dārziņam nozīmē Čaikovskis, to Garutai — Skrjabins.

Lūcija Garuta raksta operu par Sidraba putnu, kas nākotnes cilvēku pacels pret zvaigznājiem, kas iespēs neiespējamo. Šis sidraba putns ir dūcošs aeroplāns, kas cilvēka maziskuma, skaudības un egoisma dēļ aiziet bojā. Operas beigās, kuŗas tekstu, protams, pati Lūcija Garuta iecerējusi un uzrakstījusi, dzird iznīcinātāja ņirdzīgus smieklus. Bet skatītājs resp. klausītājs savā sirdī patur zvaigžņotās melodijas.

Flegmatisks, gauss, remdens cilvēks nekad nebūs liels mākslinieks, jo lieli mākslinieki ir uguns aizdedzinātāji. Mākslinieka uzdevums ir tulkot pasaules grāmatu, kas vienkāršiem mirstīgiem sarakstīta svešā alfabētā. Visas lietas ir ietītas nejaušības miglā, bet mākslinieks ir tas, kas nāk un izklīdina šo miglu.

Cilvēks, kas nemīl mākslu, ir kā māja bez košuma dārza. Ejot gar tādām mājām, top auksti un vientuļi. Puķes raisa prieku, bet vēl lielāku prieku raisa māksla, un tādēļ māksla, kaut gan nav derīga, tomēr nepieciešama, jo bez prieka cilvēks nevar dzīvot cilvēcīgu dzīvi. Mākslas jēgu un uzdevumu tik labi izteicis Rainis:

Mēs ar dziesmām remdam savas ilgas,
No dziesmām laivu taisām, skaņām — vēju,
Ar ilgu brāļiem kopā sasēduši
Uz sapņu mājām aizlidojam . . .

Uz kurieni? Turpu, kurp aizkļūt mūs kavē smagais ķermenis un mūsu dzīves nabadzība.

Mākslinieks ir burvis. Lūcijas Garutas burvju valstī cilvēks gan būvē reālu lidmašīnu, bet zvaigznes tur mirdz nevis pie debesīm, bet cilvēku acīs.

KAUTRĀ DVĒSELE — AUGUSTS BALTPURVIŅŠ

»Sirds, daudzkārt vilta, vientulības kāro.«

Augusts Baltpurviņš bija tik kautrs un kluss, ka par viņu nemēdza daudz runāt ne ienaidnieki, ne arī draugi. Bet draugu viņam bija daudz — jauniešu vidū. Lieklāko mūža daļu stradādams par paidagogu, viņš ierakstījis dažu nedzēšamu rakstu jauniešu sirdīs.

Augusts Baltpurviņš ir vidzemnieks. Viņš ir dzimis Bērzaunes Lauteŗa Kulītēnos kā saimnieka dēls. Ar gana priekiem un bēdām sākas viņa apzinīgā dzīve. Un vai tā nav sākusies gandrīz visu mūsu tā laikmeta rakstnieku dzīve? Un arī turpmākais ceļš ir parastais: pagastskola, draudzes skola . . . Ar to arī sistēmatiskā izglītība beidzas. Savos tālākās zināšanas viņš iegūst pašizglītības ceļā. Ilgus gadus strādā zemes darbu tēva mājās, gadu simteņu maiņā — amatnieks, daiļkrāsotājs, Rīgā. Bet garīgā enerģija nepagurst. 1907. gadā viņš uzsāk savu paidagoģisko darbību: papriekš Ķe-

niņa skolās Rīgā, tad Biršu, Alūksnes un pēdējos gados Gaujienas vidusskolā. — Rāmi dzidrā jaunekļa iemīļotākie draugi bija Ilstera Botanika un Bībele. Vienīgais domraksts, kas no skolas laikiem pašam palicis atmiņā, ir Vestienes draudzes skolā rakstītais par tematu »*Das Leben Jesu*», uz ko iepriekš ilgi bija gatavojies, un, kad bija uzrakstījis, darbs jaunajā autorā izraisīja lepnuma izjūtu. Tad vēlāka laika draugi: »*Das neunzehnte Jahrhundert in Wort und Bild*» un grūti saprotamās, bet dziļi iemīļotās Spinozas grāmatas. Par šo laikmetu Dieva un dvēseles jēdziens kļuvis plašāks par to, ko baznīcās mācīja, un man arvien vienaldzīgāks kļuva jautājums, kādai baznīcai mani turpmāk pieskaita.»

Viņa dvēseles tuviniekiem pieskaitāms arī Māterlinks, kā Zilo putnu viņš pārtulkojis un kas arī ietekmējis mūsu rakstnieku.

Kā gandrīz visi mūsu maigie dzejnieki — Poruks, Ērmanis, Rudzītis, Zielmeļnieks — arī Baltpurviņš kā galveno sapratēju, kā dvēseles sargu agrā bērnībā un vēlākā laikā min māti. Tuvs viņam bijis arī Jūlijs Dievkociņš, un pateicīgi viņš atceras prof. P. Zālīša laipno pretimnākšanu.

Baltpurviņa darbi sakopoti četrās grāmatās: Raksti (1907.), Starp diviem krastiem (1921.), Atspīdumi drumstalās un Pēdīgais cēliens (1924.). Viņa dzejoļi un dažāda satura apcerējumi, izkaisīti periodikā, gaida savācēja roku.

Atziņās viņš raksta, ka viņa tēlojumos ievērojama loma pieritusi sievietei. Un visbiežāk viņš ir kavējies pie tām sievietām, kas kā meteori pamirdzējušas dzīves krēslā »parādīdamas pasauli jaunā, vēl nekad ag-

rāk neredzētā apgaismojumā, un pazudušas neparastas, nekā nesolījušas, nekā neprasījušas . . . Šis draudzības arī izrādījušās visilgākās. Un tomēr arī viņas ir beigušās . . .»

Savās mazās skicēs un impresionistiskos stāstos viņš dažbrīd ļoti veikli tver atsevišķa momenta spilgtumu. Tā jaukajā stāstā »Līga», kas vēlāk vēlreiz iespiests ar virsrakstu Jēkabs Apse, jauneklis tirgus jūklī atvadās no iemīļotās meitenes Līgas. Tā tik mīļi un sirsnīgi pasmaida. Viņi sarokojas. Tad katrs iet uz savu pusi. Bet pēc mirkļa Līga vēl atgriežas. Vai viņa grib ko teikt? Vēlreiz atvadīties? Vai viņai grūti bija šķirties? Mīļi un sirdsnīgi smaidīdama Līga pazūd raibajā pūlī. Un Apse, aiziedams mājās, nevar un nevar saprast, kāpēc viņa tā darīja, un kā viņa varēja to darīt vilinoši smaidīdama, ar mīlas liesmu acīs? —

Baltpurviņa mazajos jūtu un atziņu uzliesmojumos bieži atkārtojas rudens motīvs. Rudenī viņš ir iemīlējis nevis augļu bagātību un krāsu spilgtumu, bet lielo klusumu, jo klusuma valoda viņam arvien bijusi vistuvākā. »Klusē, draugs, maldīgais, klusē; Klusumā runā tavs Dievs . . . Klusē, draugs, mīlē un klusē; Neprasi, vārdos lai zvēr . . .» Šo dzejoli viņš bieži tuvu draugu starpā citējis, un laikam gan viņā arī slēpjas visvairāk Baltpurviņa īpatnības. Baltpurviņš ir teicis, ka visskaistākā sieviete kļūst neskaista, ja tā izturas neīsti, ja tā liekuļo — un tas labi raksturo viņa talantu un pasaules pieeju vispār. Viņa talants nav plašs un dziļš, bet simpatisks ar savu vienkāršību, sirsnīgo dzidrumu un īstību.

ZILĀS PUĶES MEKLĒTĀJS — JĀNIS ZIEMEĻNIEKS

»Kad manas miesas sen jau kapā dusēs,
Tad runās daiļums, dotais sievietei.»
Nezināmai, 27. lpp.

Jānis Ziemeļnieks, kā gandrīz visi mūsu lielie liriķi — Poruks, Bārda, Skalbe — ir vidzemnieks (dzimis Bānūžu muižā pie Smiltenes).

Vidzemnieki savā būtībā ir liriskāki, klusāki, iekšējām rezonancēm bagātāki nekā straujie, drāmatiskie, lepni neatkarīgie kurzemnieki. Vai Vidzemes dzeju nesimbolizē klusi iekšķīgais Skalbe ar pūpolu maigumu dvēselē un Kurzemes dzeju — patētiskais nemiernieks Akuraters ar Ugunīgiem ziediem augsti paceltā rokā?

Īstu liriķi grūti iedomāties sirmiem matiem. Arī Ziemeļnieks gandrīz vēl jauneklis aizgāja no mums. Viņš, slaiks un liels no auguma, izskatījās vēl jaunāks nekā patiesībā bija. Kaut kas ļoti latvisks bija viņa

sejā: biezi, gludi blondi mati ar blāvu mirdzumu kā nobriedušam kviešu laukam, parupji sejas panti, ļoti bērnišķīgs zods un pelēki zilas, savādi skaidras acis, kas skumji ar izbrīnu lūkojās arī tad, kad mute smējās. Tādas acis mēdz būt bērniem un tīriem liriķiem.

Viņa viegli līgojošie, liegu smaržu pilnie dzejoļi man vienmēr atgādinājuši ziedošus zirnīšus — vijīgus, vieglus, nepastāvīgus un nepatstāvīgus, ar saldu, bet neuzbāzīgu, meitenīgi kautru aromu.

Juzdams savu iekšējo nespēku un vārīgumu, viņš kāri tvēra pēc katra atbalsta un mierinājuma, vai nu fiktīva kā opija, vai arī dziļi dvēselē gremdēta kā mātes mīlestības un Kristus tuvuma. (Sk. brīnišķās Mātes un Kristus dziesmas krājumā »Skūpsts».) Viņš pats labi zināja, ka pieder tiem, »ko visi vēji maldinās un mētās», un nebaidīdamies pazaudēt sevi, viņš, ja bija vajadzīgs, rakstīja arī pasūtītus pantus, viegli pajaronizēdams par saviem »maizes tēviem», no kuŗiem visu mūžu bija atkarīgs. Un ja viņš peldēja līdz dzīves straumei, nevairīdamies tirgus kņadas, tad ne tādēļ, ka bija tikpat aprobežots kā lielā masa, bet viņš instinktīvi juta, ka, peldot pret straumi, noslīks.

Viņš necentās attīstīt un izveidot sevi — viņa pirmās dziesmas maz atšķiras no pēdējām: viņš dziedāja, kā putns dzied. Viņš neprātoja un nelasīja biezas grāmatas, viņš nekrāja gudrību un arī neprasīja, lai viņa lasītāji to darītu. Viņa četros dzeju krājumos (»Nezināmai», »Aizejošais», »Skūpsts», »Naktis») nav filozofiskas domas kā Raiņa vārsmās, nav konkrētas uzskatāmības kā Skalbem, nav tās dziļās mūžības saistības kā Porukam vai Fricim Bārdam, nav tik orīģinālu tēlu kā Linardam Laicēnam, nav tik noslēgta

pasaules uzskata kā Richardam Rudzītim, viņš nedzejo ar galvu kā Sudrabkalns, viņa sirds skan, un šīs skaņas viņš apbrīnojami vienkārši tver vārdos. Šie vārdi nav izmeklēti un dārgi, retumis tikai iemaldās kāda »halipotu palma», bet parasti pietiek ar »vētru kuģiem» vai »klusu krēslu», lai izteiktu pārdzīvoto. Atskaņas vienmuļas: s i r d s u n m i r d z, n a k t s, atkārtotas vai līdz apnikumam. Un tomēr viņa dzejā ir kaut kas, kas neatvairāmi uzvar: tā ir neviltoti īstā sirdsmelodija, kas vieno īstos liriķus ar īstiem mūziķiem un apzinātā, gribētā ceļā vien nekad nav sasniedzama. Šī vienkāršā sirdsmelodija viņam arī iekaŗojusi lielu popularitāti. Savu piederību pie lielās romantiķu saimes Ziemeļnieks pats apzinās:

Šo zilo sapni pauda
Jau Novaliss un Tīks.
(Aizejošais, 25. lpp.)

No pasaules dzejniekiem viņu visvairāk saistīja Aleksandrs Bloks. Kā lielais krievu dzejnieks, arī viņš savas dziesmas veltī Nezināmai. Bet jāsaka, ka šī ietekme daudz perifēriskāka, nekā tas pirmā mirklī liekas Vidzemniekam Ziemeļniekam ir būtiski svešas krievu dzejnieka spilgtās krāsas, viņa ekstazes, kontrasti un lūzumi, Ziemeļnieka dzejā saaužas Zilā kalna glāsainais liegums ar Burtnieka ezera pazemīgām skumjām. Mīlestība uz noslēpumaino, nezināmo, aizplīvuroto saista Ziemeļnieku un Akurateru, kas viņam arī dzīvē stāvējis vistuvāk. — Ziemeļnieka motīvus varētu apvienot četriem virsrakstiem: mīlas gaidas, mīlas lūgsnas, mīlas vilšanās un mīlas svētlaime. Vai arī

— runājot paša dzejnieka vārdiem — ar vienu kopēju virsrakstu: »Kas zemi vienot grib ar zvaigznēm, tas mīlestībai ziedojis». Bet dzejnieks vairāk nekā pašu sievieti mīl sapni par viņu, un tādēļ arī vilšanās ir vairāk nekā svētlaimes:

Es skaistu sievu skūpstos aizmirsos,
Un sejā tām bij Tava gaisma maigā,
Bet vīlos vien . . . Un atkal raudzījos
Uz ilgu spārniem dzīves naktī baigā.
(Nezināmai, 5. lpp.).

LAUZTĀ PRIEDE — EMĪLS DĀRZIŅŠ

31. augustā, 1910. gadā laikrakstā »Latvija» chronikas daļā bija mazs ziņojums: »Pagājušā naktī īsi priekš plkst. 1 ar vilcienu Nr. 74, kuŗš iet no Rīgas uz Ķemeŗiem, Zasulauka stacijas tuvumā sabraukts nepazīstams, jauns, glīti ģērbies vīrietis. Nepazīstamajam nogriezta roka un pilnīgi sadragāta galva. Nogalinātā personība vēl nav uzzināta . . .»

Kā vēlāk noskaidrojās, sabrauktais nepazīstamais vīrietis bijis Dārziņš. Kabatas grāmatiņai viņš bija izplēsis visas lapas, pie viņa atrada tikai trīs lietas: koncerta karti, dzelzceļa biļeti un Jauno derību mazā formātā.

Vai koklētājs tai tumšā rudens naktī pats salauzis savu dzīvi, vai arī tas bijis nelaimes gadījums? Galīgo atbildi viņš paņēmis līdz kapā. Mums paliek tikai tumša nojauta.

Emīls Dārziņš nācis no Vidzemes vidienes, viņš ir dzimis Jaun-Piebalgā, Jāņu skolā kā skolotāja dēls 4. nov. 1875. gadā. Zīmīgi, ka līdz šim visi mūsu lielie

mākslinieki — vienalga, vai tie būtu gleznotāji, mūziķi vai dzejnieki — nākuši no laukiem. Rainis ir muižas namnieka dēls, Akuraters — mežsarga dēls, Anna Brigadere — kalpa meita, Jānis Ziemeļnieks — stārasta dēls. Un vēl kas zīmīgi: gandrīz visi mūsu klusās smeldzes liriķi ir vidzemnieki. Vidzemnieki savā būtībā ir klusāki, iekšējām rezonancēm bagātāki nekā straujākie, drāmatiskie, lepni neatkarīgie kurzemnieki. Baltās bērzu birzis, zaļās pļavas vai arī kalnu pauguri, kuŗu pakājē čalo upīte vai avots, iezīmē Vidzemes peizažu. Šo balto bērzu kluso svētumu nes sevī mūsu lielākie liriķi.

Akuratera Latvijas balādēs ir brīnišķas rindas, veltītas Kurzemes un Vidzemes īpatnībām. Par Kurzemi viņš saka:

»Un tā kā tavos ciemos atskan līgo,
Nav dziedāts vēl nekur un mīlēts tā,
Ar sirdi smejošo, pilnasinīgo,
Kā tavas meitas mīl, vairs nespēj Latvijā.
Un tavā karogā, kas dziļi spīgo,
Ir brīvība līdz nāvei mīlēta.«

Par Vidzemi:

»Kas daiļāks ir kā tavas birzis svētās,
Kur bērzu baltums dus kā pasakā!
Pār tevi nakts bij visu baigākā,
Un visu dziļāka tev mūžu rēta.«

Kurzemnieks ir episkais Janševskis ar savu plašo Dzimteni, patētiskais nemiernieks Akuraters ar Ugunīgiem ziediem, skaidrā veidotāja Anna Brigadere ar

Sprīdīša saulainiem smiekliem, balādiskais Plūdonis ar traģisko Atraitnes dēlu. Bet vidzemnieks ir Poruks ar Zilizāna sirdsdedzi, Fricis Bārda ar Sapņotāju pāžu, Skalbe ar pazemīgajām Kaķīša dzirnavām, Jānis Ziemeļnieks ar savām Naktīm.

Ārī Dārziņš ir vidzemnieks. Liels no auguma, slaiks, blonds, viegli viļņainiem, kupliem matiem, kuŗos it kā aizķērušies saules stari, pareiziem sejas pantiem, mazliet piemiegtām acīm, vāri smalkjūtīgs, ar skaidri skanīgu sirdi, sirdsšķīsts kā Poruka Pērļu zvejnieks, mazrunīgs, sevī nogrimis, latviski vienkāršs un kluss. —

Emīls Dārziņš beidzis tikai draudzes skolu, tālākai sistēmatiskai izglītībai trūka līdzekļu. Līdzekļu trūkums gan vienu otru ir pāragri salauzis, bet vēl nevienu plašuma slāpstošo garu nav atturējis kalnā kāpt. Vēlāk Dārziņš pašmācības ceļā pilnīgi iemācījies vācu, krievu, franču valodu, viņš prata arī italiski un latīniski. Kāri viņš gremdējās grāmatās. No pilsētas pārbraucis mājās, viņš parasti ar grāmatu aizgājis mežā, izstiepies uz vēdera un stundām ilgi lasījis. Kad viņam bija 23 gadu, viņš aizbrauca uz Pēterpils konservātoriju un tur studēja trīs gadus — ilgāk palikt Pēterpilī neatļāva līdzekļu trūkums. Pārnācis uz Rīgu, viņš pelnīja maizi, dodams privātstundas, rakstīdams mūzikas kritikas, kuŗu apgarotība saista vēl šīsdienas lasītāju. Nevienas ienesīgas vietas viņam nebija. Viņš cīnījās ar to, ar ko cīnās katrs, kas ir vairāk nekā pelēkais caurmērs: ar baigu vientulību. Viņš cīnījās ar to, ar ko cīnās katrs, kas »nespēj slēpties un muguru liekt» — ar badu. Un bez šaubām: dvēseles bads sāpīgāks par miesas badu. Jo dvēseļu kopēdināšanas galdus vēl neviens nav izgudrojis.

Kā visiem mūsu dvēselīgajiem liriķiem — Porukam, Ziemeļniekam, Rudzītim — arī Dārziņam tuvākā sapratēja bijusi māte, kas līdz sirmam vecumam uzglabājusi savu mūzikālo balsi, iekšķīgo rosmi un lepnumu, maigo, silti atsaucīgo sirdi. Viņa savam gudrajam dēlam nevarēja visur līdz tikt, ar galvu nevarēja līdz tikt, bet viņas sirds to visur pavadīja. Kā Jēzus māte viņa savu dēlu reizumis sāpēm meklēja un nesaprata viņa atbildes, bet visus viņa vārdus tā dziļi ieslēdza savā sirdī. Viņa negribēja, lai dēls brauc uz Pēterpili un studē mūziku, jo kuŗa māte grib, lai viņas bērns ciestu badu, un kaut arī šis bads vēlāk lauriem vainagots?

Bet kad viņa redzēja, ka Emīls, saņēmis vecāku atraidošo atbildi, caurām naktīm savā gultā raud un no rītiem, ne vārda nerunājis, aiziet mežā un tikai vakarā atgriežas saraudātām acīm, viņa klusi aizgāja pie kaimiņiem — pie viena, pie otra, pie trešā — un sadabūja ceļojumam nepieciešamo summu. Vēlāk, kad dēls atbrauca no Pēterpils, viņa stundām ilgi varēja klausīties tā spēlē. Viņa visdziļāk nojauta, ka dēlā kvēl tā Dieva dzirkstelīte, kas tikai retiem izredzētiem dota. Sāpes par dēla pēkšņo nāvi nav varējuši izdzēst divdesmit gaŗi gadi. Visi Emīļa Dārziņa mūzikas cienītāji viņai tuvi, mīļi draugi. Kad kāda lauku organizācija, tālu no Rīgas, rīkoja vakaru Emīļa Dārziņa 20 gadu aizmūža piemiņai, viņa neraugoties uz saviem 78 gadiem, aizrakstīja rīkotājiem — gluži svešiem cilvēkiem — vēstuli, lūgdama paziņot, kā visvienkāršāk no Rīgas varētu aizkļūt turpu, kur piemin viņas »dārgo lolojumu». Un kad Rīgas konservātorijā Rīgas latviešu skolotāju biedrība rīkoja piemiņas vakaru,

viņa pati saviem drebošiem pirkstiem nopina mazus, apaļus viršu vainadziņus, jo virši bijuši dēla mīļākie ziedi. Svētku vakarā šie vainadziņi kopā ar lauru kokiem greznoja komponista ģīmetni, un otrā rītā Dārziņa māte visus vainadziņus aiznesa uz dēla kapu, jo viņai likās, kā viņa pati izteicās, — »ka šie vainadziņi svētīti mīļu un labu cilvēku skatiem».

Cik dziļi komponists bija pieķēries savai mātei, mēs nojaušam viņa mātei veltītās dziesmās ar Helgi un sevišķi ar Poruka tekstu:

Pār to mazo šūpulīti,
Ko tev as'rām māte kāra,
Vienu mīļu, mīļu skatu
Dod no tava acu pāŗa.

Un tomēr — mātes mīlestība viņu nespēja glābt, nespēja pasargāt no pēdējās rudens nakts drausmā stinguma.

Tik daudz par Dārziņa ārīgo dzīvi. Par viņa iekšķīgo dzīvi mēs zinām vairāk — par to vēstī kompozicijas.

Dārziņš galvenām kārtām komponējis dziesmas. Skaņu gleznu orķestrim »Vientuļā priede» viņš, pārāk viegli aizvainojams, iznīcinājis, kad daži, kas savu sprieduma saturu neapsvēra, bija izteikušies, ka viņš to norakstījis no Sibeliusa; un tā mēs kā orkestŗa gabalu pazīstam vienīgi »*Valse mélancolique*-».

Dārziņš vairāk par visiem ticējis latvju iekšējam daiļumam, ticējis latvju skanīgai dvēselei. Bet viņam likās, ka pēdējos gadu desmitos šī dvēsele apsūnojusies,

nosmakusi. Savā rakstā Ceļa jūtīs viņš saka: »Man bail par latvju nākotni, bail, ka mantas kāre netaps par lipīgu slimību.» Un rūgti viņš piezīmē, ka virs Rīgas vārtiem, uz dzelzeļa tilta un visiem stabiem būtu jāuzraksta: »Nost ar garu!», lai svešnieks iebraucot zinātu, ar kādiem ļaudīm viņam būs darīšana, lai iebraucēju pasargātu no veltīgas vilšanās. (Laikam gan koklētājs pats bija izbaudījis šīs sāpīgās vilšanās). Viņš ar visu savu būtni nīda pašapmierināto, trulo buržuāziju. Dažbrīd viņam likās, ka šai atmosfairā vairs nav iespējams elpot, un tādās bezsaules dienās radās viņa izmisuma dziesma:

Ne domu, ne jūtu,
Viss tukšs un salts,
Man liekas, ka būtu
Es ledū kalts.
Man liekas, ka birtu
Man sirdī sniegs
Un manī mirtu
Viss dzīves prieks.

Bet jaunai audzei viņš ticēja, to viņš mīlēja. Viņš ticēja, ka jauniešu dvēseles stīgas vēl nav galīgi sarūsējušas, tās vēl varēs dziesmām modināt un dziesmām daiļināt. Un viņam šķita, ka dziesma, un sevišķi koŗa dziesma, ir visdrošākais ceļš, pa kuŗu tauta atkal ieies mākslas svētnīcā. Dārziņš nebija mākslinieks, kas radīja sev vai arī dažiem izredzētiem par prieku. Viņš vienmēr ir gribējis runāt uz visu tautu. Viņam likās, ka ir nepareizi, ka tikai daži priviliģēti cilvēki zina

gara skaistumu, viņš gribēja, lai māksla kļūtu par visas tautas svētdienu. —

Un vai viņa dziesmas nav arī kļuvušas par visas tautas īpašumu? Dārziņa dziesmas pazīst pat arī tie, kas citādi nekā nezina par latvju mūziku. Dažu viņa dziesmu (»Vēl tu rozes plūc») jau dzied kā tautas dziesmu; gadās, ka dziedātājs vai klausītājs skaņām veldzē dvēseli, pat nezinādams komponista vārda. —

Visvairāk Dārziņš komponējis Poruka dzejas. Gandrīz puse no viņa dziesmām rakstīta Poruka tekstiem, un varētu teikt, ka visa Dārziņa mūzika ir Pērļu zvejnieka sirdsskaidrības ilgas. Poruku un Dārziņu saista dziļi iekšķīgi pavedieni. Viņi abi viena laikmeta cilvēki. Kaut kas traģisks un neizskaidrojams ir kā Poruka, tā arī Dārziņa mūža noslēgumā. Klusa smeldze vieno Poruka dzeju un Dārziņa mūziku. Ja kāds pirmo reizi dzirdētu kādu gabalu un nezinātu, ka tas Dārziņa, tad pēc šīs klusās smeldzes varētu pazīt radītāja seju. Poruks ir bijis mūsu lielākais klusētājs, un arī Dārziņš parasti staigājis sevī nogrimis. Viņa skolnieki stāsta, ka tie stundās bieži ilgojušies, kaut dievinātais skolotājs pateiktu kādu vārdu.

Gluži kā Poruks, arī Dārziņš ir bijis apolītisks cilvēks, valsts lietas, politiskās strāvas un cīņas viņam bijušas pilnīgi svešas. Poruks, latvju lielākais liriķis, spēja uzrakstīt slavas dziesmu Krievijas caram par godu. Un Dārziņš, visvairāk iemīļotais latvju komponists, 1910. gadā, t. i. toreiz, kad latvieši vēl smaka krievu monarcha žņaugos, savā apcerējumā »Ceļa jūtīs» raksta. »Verdzību, mēs, paldies Dievam, jau esam pārdzīvojuši, un mums nekur nevar klāties labāk kā

zem bicantiešu divgalvainā ērgļa apsardzības.» Tādi teicieni nav nejaušība, tie labi raksturo cilvēkus, kas dzīvo kāpinātu iekšķīgo dzīvi: ārīgās pasaules lietās tie spriež un rīkojas kā bērni. —

Poruks kaut kur saka: Nakts ir mana karaliene. Un arī Dārziņa mūzikā ir vairāk samtaini mīkstās nakts nekā spīdīgi mirdzošās dienas. Klusais lirisms, pusnakts baisme, pasaules sāpes vieno Poruku un Dārziņu. Un vēl: Dārziņš tāpat kā Poruks dziļi pazina svētuma pārdzīvojumu, viņi abi šīs zemes virsū bija tikai svešnieki. Vai nav simboliski, ka tai liktenīgajā rudens naktī, kad Dārziņu sabrauca jūrmalas vilciens, pie viņa atrada tikai trīs lietas: dzelzceļa biļeti, koncerta karti un Jauno derību mazā formātā.

Dzelzceļa biļete? — šīszemes virsū viņš bija tikai viesis, ceļotājs. Koncerta karte? — ne trokšņainā Rīgā, ne klusās tēva mājās, vienīgi mūzikā viņš atrada īsto dzimteni. Un Jaunā derība? — Tur viņš meklēja mierinājumu savai satrauktai sirdij. Sirmā māte man stāstīja, ka viņas dēls esot bieži teicis, ja ļaudis vairāk pildītu Kristus mācību, tieši d z ī v o t u pēc Kristus vārdiem, tad pasaulē nebūtu tik daudz bezjēdzīgu sāpju. — Vai Dārziņš nav mūsu reliģiozākais komponists? Kad viņš pirmo reizi taisījās braukt uz konservātoriju un viss jau bija sagatavots gaŗajam un grūtajam ceļam, māte, viņu izvadot, vēl noskaitīja dziesmu:

Paliec ar žēlastību,
Kungs Jēzus Krist', mums klāt,
Ka velns ar netaisnību
Mūs nevar samaitāt.

Kopš tā laika tas bijis Dārziņa visvairāk iemīļotais korālis: pārejot jaunā dzīvoklī, uzsākot jaunu darbu, viņš parasti piesēdās pie klavierēm un nospēlēja to.

Reliģiozā vīzijā radies arī Melancholiskais valsis. Šā valša pirmmetu viņš uzrakstījis ciemodamies Lāčos, Poruka sievas mājās. Kādā vasaras naktī Poruks un Dārziņš ilgi sēdējuši aizaugušā dārza lapenē. Kā parasti viņi maz runājuši, sēdējuši klusu, domās nogrimuši. Tad beidzot dzejnieks piecēlies un aizgājis. Komponists, palicis viens pats, vēl ilgi klausījies noslēpumu pilnajā vasaras naktī. Pēkšņi viņam licies, ka pie lapenes ieejas pamirdz Dievmātes tēls — viegls, balts, mirdzošs; ar skumju smaidu Dievmāte pacēlusi savu roku, aicinājusi līdz. Un viss gaiss bijis pilns vilinoši saldām skaņām. — No rīta Dārziņš piesēdies pie klavierēm un, spēlēdams Melancholiskā valša motīvus, teicis Porukam, ka tas esot tas, ko viņš pagājušā naktī redzējis un dzirdējis.

Dārziņa mūzikā galvenais ir melodija. Un viņa mūzikas īpatnība: pāri gaišām melodijām slīd sēru plīvurs, bet pāri skumjām melodijām — gaismas mirdzums. Rudenī, un sevišķi augusta mēnesī, mēs bieži pie debesīm redzam melnus, smagus padebešus ar caurspīdīgu baltu maliņu, vai arī — pāri melniem padebešiem slīd balts plīvurains mākonītis. Šis savādais rudens skaistums elpo Dārziņa dziesmās, pat viņa baltās mīlestības pierasotajās dziesmās (»Aizver actiņas un smaidi») jūtama kāda sāpju smeldze. Un tik gaiša dziesma kā Minjona pieder rudenim. Sākumā gan liekas, ka šī dziesma par ziediem, maigo vēju un zilo debessloku ir sveša rudens baismei. Bet tādas kāpinātas saules ilgas rada tikai drēgna rudens tumsa.

Un vienmēr tā bijis un būs: kad naktis tumst, tad ilgotais skaistums vēl gaišāk mirdz. —

Viņa nāves dziesmas nav drūmas. »Es zinu, kā roze plaukst —» ir skumja, bet izmisuma un sasliešanās tur nav, baltais mākonītis gluži aizsedz melno padebesi. »Kad būs as'ras izraudātas» — arī tā ir nāves dziesma, bet maigie as-dur akordi jau priekšspēlē izstaro kluso svētlaimi, un beigās — pāri nāves tumsai slīd smaržīgs, gaišs plīvurs:

Lai uz kapa zied tik rozes,
Lai ap mani daba klus',
Lai tie, kas man bij tik mīļi,
Visi man pie sāniem dus.

Dārziņš bijis māņticīgs, nelabprāt viņš braucis ar baltu zirgu, nevienu darbu neuzsāka piektdienās. Agri viņu pārņēma tuvas nāves nojauta. Bet nepareizi darām, ja viņu iedomājamies drūmu, saīgušu: gaišums izstaroja ne tikai no viņa gaišajiem matiem. Bet viņa būtības gaišums bija kā vizošs plīvurs pāri dzelmainai tumsai. Viņš ļoti mīlēja vieglo, rotaļīgo Mocarta mūziku, sauca Mocartu par Rafaēlu starp komponistiem un, pārfrazējot Hamleta vārdus, mēdza teikt: »Daiļums, tavs vārds ir Mocarts!» Bet iekšķīgi tuvs viņam bija Čaikovska grauzošais nemiers, piektās simfonijas *Andante cantabile's* neizsakāmi sāpīgā rudens melancholija.

Dārziņa melodijas viegli ieglaužas atmiņā. Viņās izskan tas, ko katrs no mums izjutis. Ja mēs klausāmies »Kā zagšus», tad pāri mums »plaukst baltu rožu

sapņu zars», tik smaržīgs, kā mēs viņu dzīvē nekad neesam redzējuši, bet mēs zinām, ka savos gaišākos brīžos mēs tā esam mīlējuši, tā esam gribējuši mīlēt. Un kad beidzot žēli kā vaidi, kā nopūta izskan Zemgaliešu Birutas Pazudusi laimīte »Velti meklēt un ilgoties man», tad mums liekas, ka tur dzied tieši par m ū s u sengaidīto, aizgājušo laimīti. Un kaut arī šī dziesma rudenīgi sēra — kā gandrīz visas Dārziņa dziesmas — tad tomēr, kad nodziedam to, top vieglāk, kā vienmēr top vieglāk, ja kāds mūs ir sapratis, ja kāds ir izteicis to, ko mēs paši neprotam izteikt.

Dārziņš ir komponējis tikai divas dziesmas Raiņa tekstiem: Senatne un Lauztās priedes. Viņš pats sevišķi mīlējis pēdējo:

»Vējš augstākās priedes nolauza,
Kas kāpās pie jūrmalas stāvēja.
Pēc tālēm tās skatieniem gribēja sniegt,
Ne slēpties tās spēja, ne muguru liekt.»

Un vai pats Dārziņš nebija tāda agrā rudenī lauzta priede? Ja domājam par viņa dzīvi, par viņa kompozīcijām, tad iekšķīgai acij tēlojas tāda aina: pār lielu viršu klajumu slīd saules šaltis un mākoņu ēnas, kūp silta, medaina smarža, bites san. Šad tad pārlido lieli dzeltāni taurenīši — vai arī tās agrās rudens zeltotās lapas? Uz baltā, smilšainā ceļa, spārniem drebot, saulē sildās lieli, melni, samtaini taurenīši, vasaras nāves vēstneši.

Un viršu klajuma nokalniņā stāv vientuļa priede, sprogaino galvu augsti pacēlusi debesīs, augstāk par

visām viņa pacēlusies un tādēļ atvērta visiem saules stariem; augstāk par visām viņa pacēlusies un tādēļ padota visiem vējiem. Un baigā rudens naktī, kad nāves motīvi kokos iešalcas un no ziemeļiem pūš pirmā ledus dvesma, nāk naidīga pretvara un salauž vientuļo priedi. —

Mēs šogad gan provincē, gan Rīgā pieminējām rudens naktī lauzto priedi, nelaikā aizgājušo koklētāju, un dziļi sirdī jūtam, ka esam viņa parādnieki. Pavīdēja arī doma, ka nepareizi izturamies pret saviem parādiem. Ja esam aizņēmušies kādu nieka latu, tad steidzamies to atdot. Bet ja dvēselē esam parādnieki, tad tas mūsu sirdsapziņu daudz mazāk nospiež.

Bet vai nav tā: kas maka parādus maksā, ir godīgs, kas dvēseles parādus maksā, ir cēls. Kas maka parādus nemaksā, ir blēdis, kas dvēseles parādus nemaksā, ir rupjš.

Dārziņa saldskumjā, samtainā mūzikā mēs remdējam nemierīgo sirdi. Bet ko mēs devām viņam par Melancholisko valsi, par Mūžam ziliem Latvijas kalniem, kur dažos mirkļos brīnumaini spilgti uzplaukst viss Latvijas skaistums, ko mēs viņam devām par visām tām glāsainajām dziesmām, kuŗās izsāpējusi un apklususi viņa sirds? Vai tikai to mazo pieminekli Āgenskalna kapos? Vai tas nav par maz? Bet vai apziņa, ka mēs mūžam būsim viņa parādnieki, vai tā nav pārāk mocoša un rūgta? Vai mēs nevarētu kaut kādā veidā nolīdzināt kaut daļu sava parāda? —

Ja mēs no savām namdurvīm izdzēšam to melno uzrakstu »Nost ar garu!», kas Dārziņu durstīja visu mūžu un ko viņš redzēja rēgojamies gandrīz vai katrā

latvju celtā ēkā, ja mēs savā dzīvē ienesam kaut drusku tā iekšējā daiļuma un sirsnības, pēc kuŗa koklētājs visu mūžu velti ilgojies, tad, un tikai tad, mēs dzēšam daļu no sava parāda.

Protams, tikai to daļu, ko vēl iespējams dzēst.

1930.

DIEVIŅA VELNIŅŠ — JĀNIS EZERIŅŠ

Es dieviņa velniņš, mazs un naigs,
Viņš nesūta mani ellē:
Pie mirkļa mirklis man mirgo maigs,
Un dienas kā pērles krīt krellē.

Es viņas ap sevi apviju
Un mirdzu no prieka un mokām.
Es eju un eju, un aizeju
Gar tūkstoš atplēstām rokām.

Tā pats Ezeriņš sevi raksturojis. Viņš mīl pasauli katrā tās mirklī, katrs mirklis viņam sniedz sižetu, un stāsti kā pērles krīt krellē. Ar īsta stāstītāja prieku viņš slīd no situācijas situācijā, ar liesmas ātrumu pavedienus mezglojot un raisot. Vējainais, gaisīgi graciozais Ariēls ar savām raibām dziesmām ir Ezeriņa mūzas patrons. Pārgalvīgi jauns un svaigs kā rasas piliens ir Ezeriņš ikkatrā savā sniegumā.

No šī kalna, kas caur mežiem slienas,
Sūtu jums es, draugi, labas dienas,
Un ar spožu rasas pavedienu
Sviežu simtu dzegužkūkojienu.

Kāds spožums, kāda bezbēdība šinīs vārdos. —

Krāšņatas — Ezeriņa dzejoļu krājums, kas iznācis pēc viņa nāves (1925. g.), jau tanī ziņā atšķiras no parastajiem dzejoļkrājumiem, ka mīlestības dziesmu tur gandrīz nav. Vienu Ezeriņa dzeju mēs gan atrodam Richarda Rudzīša antoloģijā »Dziesmas par mīlestību». Bet to sakopotājs gan būs ievietojis aiz pietātes: šai sfairiskā vaļavīksnes pasaulē Ezeriņa dzeja ar savu sulaino konkrētību neieder. Bet jautri top viņu izlasot, un »slavējamā starp sievām» ar āboliem klēpī un vaigos kā gleznot uzgleznota. Un tādas visas viņa dzejas: sulainu krāsu pilnas, īsām, neparastām atskaņām (saule-jaule, zaļš-vaļš, largo-margo u. c.). Bet ja dzeja »gleznotas rūtis», caur kuŗām pasaules apvāršņus redz, ja tā mūžība rasas pilienā, bezgalība galīgā dotībā, tad Krāšņatās (cik tvirts jau pats virsraksts) maz dzejas. Dzejolī »Klaidonis» Ezeriņš uzrunā draugus, salīdzina sevi ar tiem:

Jūs steidzaties vien uz priekšu,
Uz zvaigznēm, uz zelta riekšu —
Es drusciņ, sānis liekšu,
Kā Dievs to licis.

Bet ko viņš licis — jauks:
Mežs, pilsēts, ezers, lauks!
Un saldais dzīŗu trauks
Skan manā ejā.

Krāšņatas pārliecina, ka Ezeriņa elements ir episkā un nevis tīrās dzejas laukā. Krāšņatās dominē tiešība: »mežs, pilsēts, ezers, lauks», par būtību tur maz, bet vesela virkne uzskatāmu gleznu. Kāds smalks un atjautīgs humors Sausā vasarā un tas pats tipiskais Ezeriņa humors, t. i. apgarotais humors, arī Dieviņā. Tikai te skumjas piejauktas:

Tai mazā klusā mājā,
Kur sērmaukšu zaros jums,
Par šaurām vecām durvīm
Pats dieviņš nāca pie mums.

Un dieviņš, uz siltā mūriša sēžot, visiem uzdod neatminamas mīklas. — Cik jauks stāstījums par ubadzi Ilzi un tveŗams — par mazo gani Līzīti:

»Sārts lakatiņš un deguntiņš, un šķība vīzīte — tā pirmo reizi mājās dzen no ganiem Līzīte.»

Tik patīkami viegli iespiežas atmiņā čaukstošs, smejošs dzejolis par rudo vecīti, ķēniņu Septembrīti, viens no vērtīgākiem bērnu dzejoļiem latviešu literātūrā. Bet visraksturīgākais tomēr būs Kāzu mēnesis:

Tas ir tas kāzu mēnes's,
Kad Malienā aug sēnes
Un silā uz rudas tekas
Tup bērzlapas un bekas.

Un tad ļoti omulīgā kārtā, vienā minūtē — jo tas ir dzejas ilgums — beku papa apprec savu bērzlapīti: sēņotājs abus saliek savā grozā. Te smieklu dzirkstelītes patvaļīgi jauki lēkā no vārsmas vārsmā, te visvai-

rāk pārplūstošās, smejošās dzīvības, un — tas ir vienīgais dzejolis, ko Ezeriņš savā nāves gadā rakstījis.

Ezeriņam daudz dziesmu ar rudens motīviem, arī viņa stāstos rudens foni iemīļoti. Un pašā Ezeriņā ir kaut kas no agrā rudens, kad sulotie augļi krīt, kuļammašīnas dūc, un mitrie, spoži sarkanie dakstiņu jumti asām līnijām iegriežas spilgti zilās debesīs. Zelta mirkļi jāsmeļ ātri un smejoši. Jo veļi kaut kur jau spokojas. Vēl viņi tālu. Bet nakts jau gaudo. Viss vēl pārpilnībā, bet drīz būs beigas. Un šī atziņa dod dienām sevišķu saldumu, sāpošo, paaso rudenssaulainību.

»Un saldais dzīļu trauks skan manā ejā» — dziesminieka un velna dzīļu trauks. Dzīve ir rūgta. Ezeriņš pazīst sāpes, bet viņš neceļ tām templi. Sāpes tikpat labi var aprakt vīnā kā lūgšanās. Vīnā varbūt vēl drošāk, vēl dziļāk. Un tamdēļ: lai kūso pārpilnais trauks. Kas mūžība, mīla? Dzīve un sirds? »Vai izdevies kādam iespiesties dziļāk bezgalībā, nekā mēs varam viņā iesviest ar akmeni?» Tā Ezeriņš gan tikai Leijerkastē (1924. g.) jautā, bet jau Dziesminiekā un velnā (1920. g.), Ezeriņa pirmajā stāstu krājumā, šis uzskats izjūtams.

M ī l a? Marija (Kristus brūte) dzīvo mūžīgās gaidās. Kad izredzētais nenāk, viņa aiziet klosterī, un pirms nāves viņas beidzamie vārdi: »Pasaule mūs mācīja skūpstīt, bet neteica, ko.» —

D z ī v e ir sods. Mazais Minītis (Tā bija dzīve) mirst un nonāk debesīs. Viņš pārgalvīgi jautrs, visas debesis vizuļo no viņa smiekliem, viņs kūleņo un sit plaukstas. Bet Dievs tas Kungs to nemīl. Viņš grib pazemību un izdzen Minīti no debesīm: »Ej, ņem zemes smagumu un dzīves tukšumu uz sevi.» Un tikai, kad

viņa seja jau dzeltāna kā vasks un pats viņš izdilis un vājš, viņš drīkst atgriezties debesīs. »Dzīve ir galā. Tas Kungs izbeidz savu sodu.»

Un Sirds? Par to Ezeriņš zina pasaku: »Sirds, tā ir neprātīgākā lieta uz zemes, tā ir, ka gribas gulties ziedos, saukt, dziedāt, sarunāties ar vēju un mākoņiem un skūpstīt, un atgrūst, graut drupās un atkal celt.» Sirds aizmalda ceļinieku tumsā, liek viņam kavēties, iemīlēt nakti, atdot visu zemes bagātību un beigās pat atdot dzīvību.» —

Dziesminiekā un velnā Ezeriņš romantisma varā. Viņš »dzīro pie sapņu galdiem, kas līkst no dzirkstošā vīna un rozēm-». Arī par nākošo stāstu krājumu Majestātes kazarmēs (1922. g.) romantisks, illūzionārs plīvurs. Ir ziedi, kas neiztur pieskaršanos. Arī starp cilvēkiem tādi radījumi, laulībā Ezeriņš vissubjektīvāks, sevišķi tur, kur saka: »Un sastopu es daiļumu daudz un dažādos veidos, aizvien jaunu, pārsteidzošu, neredzētu. Es elpoju tikai ar viņu un eju tālāk, tālāk, garām smacīgiem mūzejiem turp, kur dzīva straume plūst.» Šinīs vārdos Ezeriņa skaistums — bezgalīga brīve, iekšēja kustība un tāds slepens nemiers:

Un katram sava mīkla
Mums nedod miera vairs.

Apstāšanās nav. Ir tikai neatlaidīga griba izsmelt. Mūžīga alka, kas neļauj atkārtot nevienu soli.

Es eju un eju, un aizeju
Gar tūkstoš atplēstām rokām.

Ezeriņa nemiers nebija dibināts ārējos apstākļos, bet pašā viņa būtībā. Varbūt viņš jūta, ka drīz »pāri dzīves komēdijai pēd'jo reizi priekškars kritīs». Par savas slimības spoku viņš zināja. Iekšējais nemiers viņam lika pēdējos gados tik drudžaini dzīvot: piecos gados ir iznākušas Ezeriņa piecas grāmatas!

Šī griba izsmelt 1924. g. aizdzina viņu uz ārzemēm, bet jau pēc pāris nedēļām Ezeriņš atkal staigāja pa Rīgu. Šis iekšējais nemiers dzina viņu no redakcijas krodziņā, kur caurvējš vilka un kājas sala, uz mājām (ja divas pustukšas istabas ar matraci uz grīdas par »mājām» var saukt) un atkal krodziņā, kur Ezeriņš parasti turēja cauri līdz pēdējai iespējamībai — kā to K. Zariņš stāsta savās atmiņās.

Krodziņā viņš labprāt nokārtoja visas darīšanas. Krogu Ezeriņš mīlēja kā vietu, kur var brīvi justies, var nākt un iet kā un kad iepatīkas, ar nevienu nav jārēķinās. Omulīga pilsonība Ezeriņam bija tikpat sveša kā stīva konvencionālitāte. Ierobežot sevi viņš neprata un negribēja. Visu un visus, kas viņam uzlika kaut mazāko slogu vai arī tikai saistījumu, viņš nīda no sirds dziļumiem.

Ezeriņš mūsu īstākais bohēmietis: bezbēdība viņa pazīme, un viņa dzīves gudrība: esiet laimīgi — kaut no vienas saules līdz otrai. Ezeriņa seju labi raksturo Jāņa Grīna vārdi:

> Smiet un raudāt, smiet un raudāt,
> Mainīt masku katru dienu . . .
> Mirt un celties, mirt un celties,
> Vienmēr zinot tikai vienu:

Atnāks reizi viņa, īstā . . .
Melniem pirkstiem kokli sitīs . . .
Pāri dzīves komēdijai
Pēd'jo reizi priekškars kritīs.

Gadu pēc Majestātes kazarmēm iznāca Fantastiskā novele (1923. g.). Šis stāstu krājums pārejas moments. Vecie galdiņi vēl nav galīgi sasisti un jaunie vēl nav celti. Vietumis sēri pasmaida jaunības romantisms (sirsnīgā stāstā Pundurītis), šur tur izbāž galvu Ezeriņa velniņš: ārkārtīga situācija (Viesības Kalnāres pilī), bet vēl autors nevalda par viņu. Noteiktības stilā nav. Fantastiskā novele vislabākā Ezeriņa grāmatā (tikai Iegātnīšā jūtam īstu talantu), no paša Ezeriņa viņā vismazāk, jo bāls Ezeriņš ir *contradictio in adjecto*.

1924. g. izdotā Leijerkastē Ezeriņš jau pilnīgi sevi atradis, lai gan nevar teikt: piepildījis. Abas Leijerkastes (otra daļa iznāca tikai pēc Ezeriņa nāves) sevišķi interesantas kompozicijas ziņā. Pats Ezeriņš reiz esot teicis, ka ar stāstāmo materiālu un stāstu ir kā ar dedzināmo materiālu un sārtu: daudz ko tur iemet, daudz un dažādu koku sakrauj, bet pieliek uguni, liesma visu vieno. Tā Ezeriņa gars pa dzirstelītei iemetis ik novelē: nav nekā ārpusstāvoša, visas atsevišķās daļas ugunīgi saistītas, liesmainām mēlēm skautas. Abās Leijerkastēs nav nekā lieka. Tikai nepieciešamais kā personāžā, tā arī katrā teikumā, jā, pat katrā vārdā. Un tas Ezeriņu tik ļoti atšķir no mūsu rakstnieku lielākās daļas, kuŗu spīdošos dārgakmeņus brīžiem nespēj saredzēt aiz pārlieku lielā un smagā iesaiņojuma. Ezeriņu ir salīdzinājuši ar Blaumani. Blakus

Ezeriņam Blaumanis liekas izdomā nabags. Tos pašus stāstus viņš raksta vācu un tad latviešu valodā, to pašu vielu apstrādā episkā un drāmatiskā formā, un pat stāstos mēs jauno sievu, saistīto pie vecā vīra, ne vienreiz vien satiekam. Bet Ezeriņš nekad neatkārtojas, nedz tēlos, nedz sižetos, nedz situācijās. Kulminācijas punkts gan erotikā, gan ārpus erotikas. Ezeriņa cilvēki tikpat brīvi un darbīgi kustas latvju lauku mājās kā dižciltīgās aprindās. Viņa sieviete gan smalka pavedinātāja (Muitnieks un varizējs), gan sentimentāla meitene (Prinča mantinieks), gaiša mocekle (Apstarotā galva), kaislīga māte (Joču pirts), noguruši grizete (Rožainais ēzelis), buržuiska jaunkundzīte (Blusas stāsts). Ezeriņa dialogiem mūsu literātūrā grūti būs atrast sāncenšus, tie — asprātīgu cilvēku asi nosmailētas, asprātīgas sarunas. Abās Leijerkastēs Ezeriņa izteiksme vietumis drastiska (ar vārdiem, kā velns, bendes maiss, viņš neskopojas), bet viscaur spirdzinoši orīģināla. Tikpat nedzirdētas kā viņa atskaņas, ir arī viņa ainas. Cik neparasts Andžas bildinājums Migā. »Es, par piemēru teikt, esmu tāds cilvēks, kas nevar iztikt bez lamāšanās. Kuŗu satiec, tam nodod kārtu un tik. Bet apnicis sunīties uz visām pusēm, nudien, apnicis. Vai tu nebūtu ar mieru, ja uz priekšu es lamātu tikai tevi?» Un tad salīdzinājumi: »Saule jau nāca tik zemu, ka mazie ganiņi varēja viņu nobučot.» Vai arī, lai jaunsaimnieka Čukāna smago sirdi uzskatāmu padarītu: Čukāna balss palika arvien klusāka, viņš stāstīja Gustam visu. Bet kad bij beidzis, tad likās, ka tanī vietā, kur sēdēja Čukāns, bija tikai viens vienīgs tumšs, zemē iedzīts akmens.»

Bieži Blaumani min par mūsu labāko novelistu. Bet

Blaumaņa vērtīgākie darbi tomēr vairāk stāsti nekā noveles. Nemazinot nemaz Blaumaņa lielumu, mēs tomēr droši varam teikt, ka Ezeriņš ir mūsu klasiskās noveles nodibinātājs. Blaumanis sīkāk nodabojas ar savu varoņu psiholoģiju, viņš intensīvāk ieskatās iekšējos pārdzīvojumos.

Ezeriņam nav rakstura zīmējumu, tikai momentuzņēmumi, kas asās, interesantās kontūrās izceļ zināmu mirkli *hic et nunc*. Blaumanis turpretim savos labākos darbos neapstājas pie atsevišķa notikuma, bet cenšas ieskatīt vispārnozīmību. Tā Purva bridējs nav stāsts par Kristīnes mīlesību uz vieglprātīgo, netikumīgo Edgaru, bet vispār mīla kā neprātīga vara. Un stāsta beigās neatvairāmi uzmācas jautājums: kāpēc šķīstbaltas sievietes mīl purva bridējus? — Blaumanis dziļāks, Ezeriņš asāks.

Ezeriņš pats reiz esot teicis: »Es esmu vājš mākslinieks, man bez anekdotes neiet.» Sprieduma pirmo daļu mēs pieņemt nevaram, bet otru, ja viņu attiecinām uz Leijerkastēm, pa daļai gan. Ezeriņš nemīl risināt psiholoģiskas problēmas. »Novelei jābūt jaunai un frapantai katrā savas esamības un serdes punktā.» Šos Šlēgeļa vārdus Ezeriņš vislabāk izpratis. Viņa velniņš — ārkārtīgā situācija — jau kopš lielmeistara Bokačo laikiem atzīta par noveles *conditio sine qua non*. Un ar šo ārkātīgo situāciju Ezeriņš rīkojas kā īsts virtuozs. Jo savādāks notikums, jo kaislīgāks top viņa lietišķais tonis. Ar apslēptu, bet tomār izmanāmu pārākuma smīnu uz lūpām viņš visneticamākos notikumus ticami stāsta. Un arvien viņš stilā un kompozicijā intelliģents, elegants, viegls. Nav viņam latviešu zemes smaguma. Ariēls mīt viņa dvēselē, ar visu viņš bezbēdīgi rotaļājas:

Kad migla aprok dienas
Un nava nekā vairs žēl,
Ne drauga, ne vecā naida —
Ar likteni spēlēju vēl.

Brīžiem, šķiet, Ezeriņš lepojas: nav situācijas ko pārvarēt nevarētu, ko nespētu pacelt makslinieciskā plāksnē. Ir Leijerkastē novele Prinča mantinieks: sapņainai sievietei muša izliekas kā pasakas prinča mantinieks, un viņa to nēsā zelta kapselī. Reiz viņas vīrs nejauši to pamana, un muša top šā labā, mīlošā vīra nopietnais sāncensis. — Šī laikam būs Ezeriņa visniecīgākā, vissmieklīgākā viela. Bet Ezeriņš tik asprātīgi stāsta, ka lasītājs ar interesi viņam seko. Visspožāk novelista Ezeriņa dāvanas parādās Šacha partijā, kuŗas iespējamību mēs tikai pieņemam, pateicoties Ezeriņa dzirkstošajai spējai stāstīt. Jo nav taču lāgā ticams, ka mīlestība irst kādas nieka šacha partijas dēļ. Bet Ezeriņa lietu nostādījumam nevar neticēt. Un tā jau ir tā virtuozitāte. Špenglers ļoti interesanti pierādījis: jo vairāk mēs izjūtam noveles motīva vienreizīgumu, jo vairāk mēs izjūtam, ka tikai pie šiem cilvēkiem, tikai šinīs apstākļos notikums iespējams, — jo nozīmīgāka ir novele. No pasaulsslaveniem novelistiem — Bokačo, Moposana — Ezeriņš atšķiŗas ar zināmu ētisku stingrumu: kutelīgie sižeti nav viņa jājamais zirdziņš.

Tas pats velniņš, »mazs un naigs», kas abas Leijerkastes griež, jau parādījās Majestātes kazarmēs, bet tur sapņainā princese — romantika, stiprāka nekā viņš. Bet Leijerkastes pirmajā un otrā daļā velniņš uzvar, un līdz ar viņa uzvaru saprotama pāreja no

subjektīvi liriskā uz objektīvi episko. Vispār Ezeriņš savā mākslā nosvērts, smalkjūtības un neparastas gaumes paraugs, bet tomēr Leijerkastēs neizprotamā kārtā ieslīdējuši daži tukši feļetoni: Cilvēks mārkā, Pūra nauda, Pēdējā māja uz Pelnu kalna. Sevišķi pēdējā no minētām pārsteidz ar savu, citādi Ezeriņam tik svešo, vulgāritāti. (Kāda resna, saldkārīga sieva papriekš alū mazgājas un tad ar to pašu alu dzirdina savus kavaļieŗus.) — Te — parupja sensācija un situācija uzvar situācijas karali.

Savu godalgoto noveļu krājumu Ezeriņš nosaucis Leijerkaste», un šinī nosaukumā tipisks Ezeriņa smīns: autors savam darbam it kā liedz nopietnību, »noveles īsam laikam!» Bet runājot paša Ezeriņa vārdiem, »Leijerkastē ir sava specifiskā dzīvība, viņai ir savi jautri un ļoti bēdīgi gabali.»

Ar ārkārtīgo situāciju Leijerkastes nav izsmeļamas. Visīsākais laiks būs lasot Šacha partiju, Mērkaķi, bet visdziļāk iespaidos Apstarotā galva, Joču pirts un Miga, šīs trīs noveles, kur ap sievietes galvu apvīta aureola.

Apstarotā galvā atkal uzpeld sapņu pasaule. Un vai Ezeriņš galīgi no tās kādu reizi ir atbrīvojies? Zilā puķe — varbūt pašam autoram nezinot — kādā apslēptā stūrī vienmēr ziedējusi viņa mūzas dārzā.

»Tumsā zūd mūsu esamības sakne, neatrisināms noslēpums ir mūsu dzīves burvība,» — tā visraksturīgākā 18. gadsimteņa romantiķa atziņa. Un šis romantiski noslēpumainais, ilgupilnais noskaņojums mirdz mijkrēslī gleznotā Apstarotā galvā. Lēni, bez parastā Ezeriņa spraiguma rit stāsts:

»Neskubināts kumeļš soļoja uz priekšu, gandrīz vai zinādams, ka šovakar man nav nekas pretī izjāt caur

birzi, jāt ilgi, ilgi un atpakaļceļā ieraudzīt pirmās zvaigznes.» Ezeriņš it kā apstājas, atpūšas no parastās drudžainās steigas un ļauj sevi ieaijāt Šopēna nokturnoakordiem. Krāsas samtaini mīkstas. »Vaboles dūciens gaisā, zvaigznes lidojiens cauri zariem, tāļš suņa rējiens, smarža no vēlīna zieda, — viss savērpj tos liegos, bet nesaraujamos pinekļus, kuŗos mēs ļaujamies slēgties, nezinādami kāpēc.» — Ezeriņa romantika nekad nav salkana, kaut kas vēss un sāpošs viņā. Ezeriņš — antisentimentāls. Mīlas scēnās, — kur parastā romantika taču sākas — Ezeriņš saviem cilvēkiem skarbi aizveŗ lūpas. Nav skaistu vārdu mijas, jūtu pilnas atzīšanās — kāds īss vārds vai tikai izsauciens, bet visbiežāk izšķirīgos mirkļos — klusuciešana. »Es dzirdēju divus lūdzošus un klusus vārdus:

— Mīļais, nevar.

Vai tad es patiešām būtu ko lūdzis? Taču. Laikam. Jo, vai tad viņa citādi ko atbildētu? Bet viņas vārdos bij neizprotama padošanās.

U z n e v a r ir tikai viena atbalss, īsa, tuva, kaisla: un viņa atskanēja kaut kur dziļi no manis:

— Var.»

Tikpat patiesa un neparasta ir arī Mūra saruna ar Varena jaunkundzi (Dāma sērās) un vēl vairāk Ilzes un Kalēja Joču pirtī.

Pēteris Ērmanis savās atmiņās par Ezeriņu izsakās, ka Ezeriņš skeptiski izturējies pret sievieti, bet viņa darbos šī skepse nav izmanāma. Cik dziļi sievišķa, cik patiesa ir Ilze Joču pirtī! Un Māra (Iegātniša) ar savu trako lepnumu ir tā pati Ilze, tikai citā aplodā. Ilze un Māra — lielā formāta sievietes, viņas pieder pie

mūsu reti sastopamajām, bet neizsakāmi skaistajām latvju sievietēm. Laimīte, smaidoša, glāstoša, pie šīm sievietēm nenāk. Viņas par daudz cietas un asas, par daudz viengabalaini smagas, laimīte tām pieglauzties nespēj. Viņu laime ir sāpju pilna. Tā nenāk pati, tā ar varu jāņem, jālauž. Šīs sievietes prot mīlēt, un viņu dziļākā būtība — upurprieks. Ezeriņš savu tumšmataino Māru salīdzina ar rasainu, tvīkstošu kļavu. Un: »kas pieliks roku pie stumbura, tam pilnas acis būs sudraba.» Māru un Ilzi vieno spēks, spīts un lepnums. Kad Māra redz, ka precinieki nevis viņu, bet viņas mājas grib, viņa īgnā ekstazē nodedzina tās. Arī Ilze to būtu darījusi. —

Mūsu dzīves likums ir mērs. Visur ir sākums un gals. Un labi tiem, kas to ievēro un šiem likumiem padodas. Bet kas lepnā spītī saceļas, kas patvaļīgi lauž likumus, tam šinī pasaulē nav vietas. Ilze pati aiziet pie mīļotā vīrieša, kam mājas apsarga maza, jauka sieviņa, un viesuļainā neprātā, spēcīga, ugunīga, nekā neprasīdama, atdodas viņam. Karsts vilnis pārveļas pār Ilzi un izkausē visu stingumu. »Viņa strauji apskauj Kalēju, un viņas jaunai miesai gribas ziedēt un augļus nest kā auglīgai zemei šinī naktī.» Agri no rīta viņa atgriežas pie darba »spirgta, paceltu galvu, ar smaidu, it kā tas būtu iesnidzis no zvaigznēm.» Ir būtnes, kas pašas sev raksta savus baušļus. Šos baušļus nevar vispārināt, bet šo baušļu rakstītāji ir svētdienas starp cilvēkiem, jo liela drīkstēšana ir svēta. — Visu savu kaislības jūŗu Ilze veltī savam mazajam bērniņam un vīru, kam tikai dažas stundas piederējusi, aizmirst. Viņa ir laimīga, tik laimīga, kādi tikai spēcīgie cilvēki spēj būt. Kādi spēj būt tikai tie, kas

paši savu ceļu zina un bezbailīgi to iet. Bet dievi skauž tādu laimi: Ilzes bērniņš mirst, un Ilzes gaišais prāts aptumšojas, kā vājprātīga nabadzīte viņa klejo no mājas mājā. — Joču pirtī ir ārprātīgas sāpes par pasaules kārtību, kas sevī necieš izņēmuma eksistences: viskrāšņākos, visvērtīgākos radījumus dzīve lauž un dzen bezdibenī. —

Joču pirts ir Ezeriņa stiprākais darbs. Šo noveli līdzās Migai varētu uzskatīt par Ezeriņa šedevru. Abus stāstus vieno sāpju sūrme un savāda iekšēja gaisma, kas slēpjas aiz bezbēdīgas fabulēšanas. Ar dīvainu ainu, baisu un gaišu reizē, noslēdzas Miga. Strādnieks Andžš, pārnākot no darba, atrod savu sievu Annu mirušu. »Pie krāsns kā agrāk stāvēja gulta, bet tagad viņā bija tik daudz gulētāju, ka Andžš izbrīnījies palika uz vietas. Patiesi, tur gulēja visa viņa dzimta, sieva vidū, bet apkārt bērni, pieglaudušies kur kuŗais: kājgalī, sānos, padusēs, ap galvu . . . Piepeši caur logu iespīdēja saule un apņēma visu gultu . . . Tas bija negants mirklis. Saule nekad vēl nelikās spīdējusi tik gaiši, dzeloši un bargi. Viņa norāva kādu spēcīgu segu no gulētājiem, un Andžam pārgāja drebuļi. Viņš ieraudzīja nežēlīgu un neatrisināmu mezglu, ko nakts bija savijusi viņa gultā. Cik mīļi bija apskāvušies šīs zemes lielākie ienaidnieki — pati dzīvība un nāve! Sievas nelokāmās rokas apskāva mazos locekļus, un viņi draudzīgi gulēja viens otru apņemdami. Lūk, kaut kas sakustējās pašā vidū. Viņš pārliecās, eh, tas bija mazais kunkulis. Viņš zīda vēl mātes krūti.»

Šai mirklī atveŗas durvis, un ienāk jaunā, ņiprā Līze, uz kuŗu Anna vienmēr bijusi greizsirdīga, bet priekšnāves dienā to pati izraudzījusi par savu pēcnā-

cēju, labi zinādama, ka Līze, mīlēdama Andžu, mīlēs arī viņa bērnus.

Baiga ir dzīvības un nāves saskaršanās, bet mātes mīlestībā dzīvība svētī un uzvar nāvi.

1926.

NOKVĒPUŠAIS LĪDUMNIEKS — A. SAULIETIS

Dīvaina mana mīlestība,
Katru nīstu ar' ko mīlu —

tāda bija Saulieša sirds, naidpilnas mīlestības piesātināta, kur tā visvairāk mīlēja, tur tā arī visvairāk nīda.

Jau vienā no pirmajiem stāstiem — Kalējā Indriķī (1900.) — Saulietis tēlojis tādu mīlētāju — nīdēju. Tas ļoti simbolistiski, ka Indriķa uzvārds Cietais — Saulieša cilvēki ir tvirti un cieti. Indriķis Cietais strādā smagu kalēja darbu dūmos un kvēpos, lai māsas dēlam Valdim sagādātu iespēju studēt, lai Valdim būtu vairāk zināšanu nekā viņam, kalējam, lai Valža dzīve būtu skaidrāka, pilnīgāka. Pašam Indriķim nav bērnu, un visu savu mīlestību viņš atdod Valdim. Bet kad kalējs Indriķis redz, ka Valdis dzīvo nevis kādam apzinātam mērķim, bet padodas acumirkļa iekārei un uzdzīvei, kad viņš redz, ka māsas dēls, izvaļīgi rotaļādamies, salauž rožaini svaigo Lieni, to pašu Lieni, kas bija kalēja darba mūža svētdiena, — kalējs nesavaldāmās dusmās nogāž Valdi gar zemi, sadauza viņu tik stip-

ri, ka Valdim ligu laiku jāguļ slimam. Nikni viņš iesaucas: »Samīdīt šitādus cilvēkus, sašķaidīt kā tārpus zem kājām!» Bet tūlīt pēc īgnuma brīža kalējs sevi apbeŗ rūgtiem pārmetumiem: kā viņš drīkstēja tiesāt citus, viņš, kas pats kļūdu un grēku pilns? Izmisumā viņš iet krogū, pudeļu rinda uz galda top arvien gaŗāka, bet atvieglinājuma nav nekāda. — Tad, kādā ziemas dienā, mazs puisītis slīkst peldošā ledū. Neviens neuzdrošinās bērnu glābt; Indriķis metas ūdenī un izvelk bērnu. Zēns ir glābts, bet kalējs Cietais saslimst un mirst. Bet viņš mirst bez rūgtuma, klusā izlīdzinātībā: »Kā silts vēsmas vilnis viņam uzplūda atmiņa par izglābto puisēnu. Sirds juta pateicību pret Dievu, kas viņam licis ko labu izdarīt. Varbūt šis puisēns izaugs par vīru, kam sirdī degs svēta uguns, kuŗas siltumā varēs atspirgt daudzi, kas sāpju mocīti un saluši.» —

Tādi kā Indriķis Cietais ir tipiski saulietiski cilvēki: ar gŗūtsirdīgām un domīgām acīm viņi klusi staigā savu ceļu, viņiem svēši sāp dvēselē, viņi neprot runāt, pārāk jūtīgi pret pāri darījumiem, viņi ievelkas sevī, savrupnieki, drūmi ideālisti.

Kalējs Indriķis ir viens no pirmajiem Saulieša tēliem, bet arī savā pēdējā, lielā stila traģēdijā Zauls (1930.) viņš ir izkalis tādu naidpilnu mīlētāju. Zauls mīl un apbrīno Dāvidu, jauko kā pavasari, ar kokli rokās un dziesmu dvēselē, bet reizē viņš arī nīst Dāvidu, jo tas viņam atņēmis iespēju valdīt, nolaupījis tautas mīlestību. Dāvids uzvarējis Izraēļa bīstamāko ienaidnieku milzi Goliātu, un visa tauta viņam uzgavilē: »Zauls tūkstošus ir kāvis, bet jaunais Dāvids nokāvis desmit tūkstošus.» Zauls, kas grib valdīt pār savu tautu, grib uzupurēties savai tautai, ir nobīdīts

pie malas, ir lieks. »Es kļuvis lieks, es nevērtīgs, es nīstams . . .» Šī pati apziņa mocīja arī Indriķi, šīs domas pazīst vai visi Saulieša pozitīvie cilvēki, arī dzejā sastopam šo noskaņu: »es — svešnieks, kas neies vairs dzimtenes sētā, un visur citur ar' lieks,» bet Zaulā tā kāpināta traģiskā lielumā. Tādu pašu mīlestības naidu kā pret Dāvidu Zauls arī jūt pret Izraēla tautu.

Ne cēlums, Izraēl, ir tava daļa;
Tu zema, netīra un ļauna tauta!
Ak, liktens grūts ar tevi kopā iet
Un goda sirdi glabāt krūtīs savās.

No smirdoņas, no kauna viņš tautu ir cēlis, un tā atmaksā ar kurnēšanu un nodevību. »Tu grozīgs, viltīgs, negants suņu bars.» — Vai tikai Zauls to saka par Izraēla tautu? Ja dziļāk ieejam Saulieša pasaulē, tad zinām: Zauls ir pats Saulietis, un Zaula attieksme pret Izraēlu ir Saulieša attieksme pret latviešu tautu. Pirmā acumirklī tas pārsteidz. Šķiet, kā tas iespējams, ka Saulietis, — kas tik dziļi ieaudzis savā tautā, kam tautas dzeja zvaigžņojusi vistumšākās naktis, kas savu kopoto rakstu II sējumu veltījis Barona tēvam, »bārenītes baltajam auklētājam», — teicis tik rūgtus vārdus? Bet tomēr tas tā ir. Taisni tāpēc, ka viņš savu tautu tik ļoti mīlējis, viņš sāpīgi redzējis visas nepilnības, neganto vergu mantojumu. Taisni tur, kur viņš visvairāk mīlēja, viņš nepiedeva nevienas kļūdas. Viņš prata tikai sāpīgi mīlēt, un ja sirds kur pieķērās, tā tiesāja un nīda. —

Pa sniegu un tumsu mūs vada dzejnieks. Saulieša visvairāk apdziedātais gada laiks — ziema, visvairāk

apdziedātā stunda — vakars un nakts. Ieskataities tikai viņa labākā dzejoļu krājumā Tālās vēstis, un jums pretī raudzīsies mēma nakts un spalgs aukstums. Tur vesels cikls ar virsrakstu »Vientulība» un cits — »Nakts dziesmas», un vēl cits »Velna saule» un »Laika drausmas». — Laikam gan neviens no mūsu rakstniekiem tik daudz nav dzejojis par dūmiem un kvēpiem, kas saēd drēbes, un par rūgtumu, kas saēd dvēseli. No šā rūgtuma viegli var pazīt saulietisko cilvēku. Vientulība un noslēgtības lepnums ir — kā to jau aizrādījis Pēteris Ērmanis savā Saulietim veltītajā dziedājumā — saulietisko cilvēku dārgākā manta. Bet tas nav baironiskais egoistiskais lepnums. Saulieša cilvēki ir bargi sevis un cita tiesātāji. Viņi ievelkas savā vientulībā, un tur viņiem laika gana audzēt katru ērkšķi, pārdomāt katru dzīves asumu. Kā katrs radītājs, Saulietis savus cilvēkus radījis pēc sava ģīmja, un kā katrs īsts tautas rakstnieks, viņš savos cilvēkos iekalis dažas savas tautas īpatnības. Šķiet, mūsu klusajās lauku sētās arī vēl tagad mīt daudzi tādi saulietiski drūmi ideālisti, kas zem tvirtas čaulas glabā visai vārīgu dvēseli.

Šai tumsā vienīgo gaismu, šai ziemā vienīgo siltumu ienes mātes tēls un dabas glāsts. Līdzās mūsu vismaigākiem liriķiem Porukam un Ziemeļniekam arī Saulietim ir vesela rinda mātei veltītu dziesmu, no kurām dažas jau dzied kā korāļus svinamās Mātes dienās:

Es nākšu šurp uz miera vietu
Pie tava kapa, mana māt,
Šurp nesu savas tumsas sāpes,
Kaut spētu tās te izraudāt.

Un tad dabas glāsts. Gandrīz visi mūsu latviešu dzejnieki ir dabas dzejnieki, bet Saulieša dabas tuvums pirmatnējs un tiešs. Nav nemaz domājams, ka Saulietis spētu sēdēt Rīgā kā departamenta direktors, vaļas brīžos slavēdams lauku dzīves poēziju. Ar īsiem pārtraukumiem viņš visu mūžu dzīvojis savos Sauliešos, pats vadījis arklu, kaisījis zemē sēklu. Pilsētu viņš nīda, bet laukus neideālizēja; lauciniekos viņš žultaini tiesājis nenovīdību un gara trulumu (»Pasaules vidū»). To, ko mēs, pilsētnieki, gūstam koncertos, teātŗos, priekšlasījumos, viņam sniedza mežš, pļava, druva. Gŗūtā brīdī viņš pieglaužas pie tumšas egles, mieru razdams domā:

Viņas dēlu šaurā mājā
Reiz es tikšu guldināts.

Nu dzejnieka ilgas un egles skumjas aizbērs tās pašas dzimtenes smiltis. — Saulietim ir jauki dzejoļi, veltīti atsevišķu koku psīcholoģijai: Egle ar rētu, Trīsu apse, Kailais pīlādzis, Mazais paeglītis, bet visvairāk viņš dziedājis par bērzu. Baltie bērzi ir viņa vistuvākie radi, viņa zaļās draudzenes. Baltie bērzi — mūsu, latviešu, skaidrības ilgu simbols, baltie bērzi — mūsu, latviešu, lirikas simbols, baltie bērzi — mūsu, vidzemnieku, simbols. Tā nav nejaušība, ka tas, kas bērzu skaistumu ir ietvēris līnijās un krāsās, ka arī Purvītis ir vidzemnieks. Jo baltās bērzu birzis Vidzemes peizažas simbols, un visi mūsu liriķi — vienalga, vai tie būtu vārdu, skaņu vai krāsu liriķi — ir vidzemnieki.

Saulieša visvairāk iemīļotais vārds ir — »rūgts», bet gandrīz tikpat bieži viņš lieto vārdu »balts». Baltie

ceļi māj, balti draugi gaida, balta puķe smaržo, un gribas baltam tikt . . . Tālas vēstis beidzas ar nodaļu »Baltā klusumā». Latviešiem vārdā »balts» sintezējas daiļā un labā jēdziens. Tādā nozīmē šo vārdu sastopam jau tautas dziesmās, tādā nozīmē to lietojuši mūsu dzejnieki: Poruks, Blaumanis, Rainis. Arī Saulietis ilgojas ieiet baltā klusumā, atbrīvoties no kvēpiem un rūgtuma. Darba diena ir smaga, bet tad nāk sestdienas vakars, pāri klusiem mežiem skan svēti zvani, un drūmais kalējs, izmocītais līdumnieks gūst baltas drānas.

Es rūgtos kvēpos viss,
Un sirds man iztvīkusi,
Un gribas baltam tikt,
Un svētam sapnim pie kājām
Uz dusu galvu likt.

Ilgas pēc baltām drānām, latviešu tautas šķīstīšanās ilgas, tuvina Saulieti Porukam. Saulietis ir dzimis divus gadus agrāk nekā Poruks, un lielais Druvienietis šur tur ietekmējis Saulieti. Saulietis ļoti cienījis Poruku, ar lielu rūpību sakopojis tā rakstus un veltījis Druvienietim divas dzejas (»Mākoņi», »Jāņa Poruka piemiņai»). Saulietim ir daudzas rindas, kuŗas būtu varējis arī Poruks uzrakstīt.

Sirds gudra kļūst un laimīga, un klusa,
Un svētvakars, un baltās drānās dusa.

Vai tas neskan gluži porukiski? Daži Saulieša tēli ir it kā Poruka radinieki. Tā mazā Anniņa, kas pa sniegu

un tumsu, pārvarēdama savas bailes, aiziet pie savas slimās draudzenes, lai viņai aiznestu Ziemsvētku prieku, ir Poruka Zuzītes māsa, un Saulieša Vientiesītis ir Cibiņa brālis. — Baltas ilgas un klusums kā augstākā svētlaime ir motīvi, kas vieno Poruka un Saulieša pasauli, Saulietis ir daudz rūgtāks nekā melodiski mūzikālais Poruks. Saulieša dzejas darbnīcā dobji dun āmura sitieni, Poruka — liegi zuz visuma vēji. ilgas pēc baltām drānām, labā un daiļā sintezes, abus vieno. Abi zināja, ka šīs ilgas nepiepildāmas; un Poruks juta pasaules sāpes, Saulietis — rūgtumu. Poruks ir Parsifals balti vizošās drānās, Saulietis — nokvēpis līdumnieks ar balto puķi rokā. Bet:

Nesakait, ka mirst bez laimes
Nokvēpušais līdumnieks:
Līkst uz krūtīm balta puķe —
Melna mūža baltais prieks.

DIEVBIJĪGAIS VĒROTĀJS — JĀNIS KLĪDZĒJS

Viņš mani paņēma pie rokas un aizveda uz Rīgu, Pārdaugavu un Latgali un tas bija tik skaisti, ka gribas par to pastāstīt.

Mana diena, kā jau trimdinieka diena, ir svešuma ielenkta. Es pateicīgi apzinos, ka zviedri pret trimdiniekim izturas labāk nekā angļi vai amerikāņi, bet atšķirtības izjūta ar katru dienu kļūst smagāka. Kā klints bluķi svešumā dzīvotie gadi man uzvēlušies un es redzu: vēl viņiem nav gala, vēl viņu ir daudz, daudz. Kā kalni tie draudīgi pacēlušies pie apvāršņa . . . Kādā vakarā sāku lasīt Jāņa Klīdzēja jaunās grāmatas »Pajumte» un »Cilvēki uz tilta». Lasot zuda mēbelēta istaba, zuda negantais žņaudzējs pakrūtī. Es stāvu pie vagona loga un skatos, »kā garām paskrien nelielie Pārdaugavas nami ar dāliju un asteru sarkanumu zem logiem. Dārzu vēl zaļajās lapotnās lapotnēs spīd ābolu baltums un sārtums un pazīstama smarža sitās pretī no gaisā paceltiem smilšu putekļiem.» Tāpat kā stāsta

varonis Jēkabs es zinu, tā var smaržot tikai Pārdaugavas smiltis. (Pajumte 33. lpp.). Un Mana sirds kļuva līksma kā no būrīša izlaists putns. Jānis Klīdzējs bija man pieskāries ar burvju zizli un mani šūpoja smaržīgs atmiņu nākonis. Viņa vārdi dzīvo, viņa krāsas elpo. Viņa sirds nav zaudējusi dzīvu saskarsmi ar Dievu. Viņa pasaule nav liela un plaša, bet īsta, un viņš mūs tai iebur. Viņš zina, ka Pārdaugava ir skaista un, ka Rīga ir skaista un koki un kalni visur ir skaisti, bet visskaistākais zemes stūris visā pasaulē ir Latgale. Kas lasījis stāstu Baltās naktis — vislabāko no Klīdzēja līdzšinējiem stāstiem, par to vairs nevar šaubīties. Ziemsvētku mistiskais pārdzīvojums mūs pārņem, pārdzīvojums, kas vieno visu cilvēci pagātnē un tagadnē,

»Pie balta, klusa kūču vakara galda viņi ir sešī: tēvs, māte, Augusts, Doņs, Emilija un Vacslavs.

Tēvs pārmet krustu un salauž savu kaladu sešos gabalos.

Pirmo viņš sniedz mātei un saka: »Lai Dievs sargā tevi veselu un stipru, māt.»

Nākošos gabaliņus viņš dod bērniem, un Augusts kā vecākais saņem pirmais.

»Lai Dievs dod tev veselību un labu prātu,» tā tēvs saka Augustam, Doņam, Emilijai un mazajam Vacslavam.

Doņam valgums kāpj acīs pats no sevis, un viņš paskatās citos un visu acīs redz to pašu. Visi liekas tik skaisti, mīļi un labi šinī brīdī.

Tēvs ar lielu īkšķi pārvelk acu plakstiņiem.»

Kad kaladas ir baudītas, ēd kūčas — salduma mērcētos un briedētos kviešus. Tad māte ienes siena klēpi,

noliek uz otra galda un pārsedz ar baltu galdautu. Bērni katru gadu vērojuši šo mātes rīcību, bet katru gadu viņi atkal vaicā, kādēļ māte to dara, jo viņiem patīk klausīties, kā Jēzus bērniņš šonakt nāks šeit pārgulēt, tāpat kā pārgulēs arī kaimiņu mājās. Viņš paspēs pagulēt visās mājās un visā pasaulē, kur tik kristīgi cilvēki dzīvo un viņu gaida. Mazais Vecslavs brīnās, kā gan Jēzuliņš to var un māte paskaidro:

»To visu viņš var tāpēc, ka viņš ir Dieva dēls un viņš mīl visus cilvēkus, kas viņa atnākšanu gaida.» Palicis viens, mazais zēns vēlreiz palīdzina galdautu un to noglāsta abām rokām .(Cilvēki uz tilta 57. lpp.)

Stāsts noslēdzas ar īpatnēju mīlestības dialogu baltajā Ziemsvētku naktī starp slavenu dziedātāju no Rīgas un latgales puisi Doņu, kas ir »jauns kā gaisma un izsalcis kā vilks», kā mute vēl nav lādējusi pasauli un kas, ienākot istabā tik mierīgi un skaidri prot pateikt: »lai būs slavēts Jēzus Kristus.» Dziedātājai reiz gadā jāaizbrauc uz savu pusi, lai atjaunotu balsi, to, kas nāk tieši no sirds. Viņa saka: »šī balss dziedonim ir galvenā. Kad tās vairs nav, tad . . . viņš vairs nedzied, bet kliedz kautko.»

Šī balss, kas nāk no Dieva gaismas pielijušas sirds, pašam Klīdzējam ir ļoti dzīva, tās atbalsi viņš dzird mežos, kalnos, debesīs, un šī skaņa liek iemīļot viņa grāmatas par spīti šur tur izmanāmam vientiesīgumam, par spīti prozitīvisma atliekām, kas trīsdesmitajos gados valdīja mūsu literātūrā.

Psicholoģiskās problēmas nav Jāņa Klīdzēja stiprā puse. Iekšējas pārvērtības, atraisīšanās no ļauniem ieradumiem, jauna ceļa mērķa izraudzīšana viņa darbos

maz pārliecina. Tā piem. studentes Zanes raksturs stāstā »Samulsums» nav īsteni dzīvs un kā citādi dzīvi uzrakstītā stāstā »Pajumte» egoistīgais pļēgurs un tukšgalvis Meduns kļūst par labu cilvēku, šķiet vairāk izdomāts nekā pārdzīvots.

Toties ārkārtīgi dzīvi ir Jāņa Klīdzēja bērnu un pusaudžu raksturojumi. Jau »Mīlētājos un nīdējos» labākais stāsts bija »Galvenie raksti» un mazā Boņa tēls tikpat nemirstīgs kā varbūt vienīgi vēl Sprīditis. Arī abās jaunajās grāmatās par meistarīgiem bērnu tēlojumiem varētu rakstīt atsevišķu apcerējumu un šai žanrā Klīdzējam latviešu literātūrā nav sāncenšu. Makšelis »Samulsumā» ir neaizmirstams, un katram rezgalim stāstā »Rezgaļi» ir sava seja. Pamatu un vidusskola ir viens no Klīdzēja sevišķi iemīļotiem tematiem. Šai logatā viņš arvien atrod jaunus salīdzinājums, jaunus sarežģījumus un atrisinājumus. Te viņa fantazija uzzied viskrāšņāki. Katram zēnam, katrai meitenei, katram skolotājam ir sava balss, »Mežs un ezers viņu balsis nesa tālu, un pavasaŗa vakars pār viņu galvām iededza savas zvaigznes, un to gaismā tālumi dziedāja savas klusās, bet mulsinātājas pavasaŗa nakts dziesmas.» (Cilvēki uz tilta 44. lpp.) Klīdzēja pasaulē mēs sastopam ne tikai rāmus lauku bērnus, bet arī dumpiniekus, kas slepeni sev sagādā ieročus, lai stātos preti iebrucējiem. Bērnus mēs sastopam, kas auguši vairāk nekā skola tos spējusi audzināt. »Neredzams karogs vēra vaļā logus un durvis, skrēja pāri mājām, kalniem, mežiem; skrēja pāri nakšu bailēm un bērzos klusošām kapsētām, pāri arāju galvām un bērnu šūpuļiem un iekaŗotāju vajātiem ļaudīm sauca: ceļaties, ceļaties. (Cil. uz tilta 28. lpp.)

Arī jaunatni Vācijas nometnes skolās viņš tēlo, tās lēto, pliekano uzdzīvīti, bet vienmēr viņu vidū atradīsies kāds, kas savā sirdī paglābis gaismu.

Īsti pilnasinīgs kļūst Jāņa Klīdzēja tēlojums, rakstot par savas puses ļaudīm, par bezbēdīgajiem, viesmīlīgajiem, straujajiem, strādīgajiem, dievticīgajiem dziesmu mīļotājiem, kas Ziemsvētku naktī apstaigā ne tikai visus kaimiņus, bet arī visus kalnus apkārtnē, lai klausītos kā svētajā naktī kalni runā un dun. Te katram kalnam tāpat kā katram cilvēkam sava seja, un reizēm kalnu un cilvēku likteņi savijas kopā. (Stāstā »Seši kalni».)

Zīmējot Rīdzeniekus un vispār pilsētniekus, Klīdzējs allaž atkārto to pašu tēlu: tipisku puskulturas cilvēku. Neizglītotu vecāku »izglītotais dēls», kas vairāk nekā savā fakultātē specializējies truli bezgaumīgā, tvanīgi murgainā uzdzīvē un sājās mīlestības dēkās.

Arī tur, kur Klīdzējs balstās vairāk uz izdomu nekā uz novērojumiem viņa Pegazs pagurst un sāk klibot. (»Vilks raudāja».)

Pēdējā krājumā »Cilvēki uz tilta» Klīdzējs tēlo arī cittautiešus. Stāsts »Tumsā» blakus »Baltajām naktīm» ir visgatavākais un liecina, ka autors spēj novērot un tēlā tvert arī to, ko pats nav pārdzīvojis. Centrā ir ļoti lepns, ļoti pazemots un ļoti vientulš akls vācu virsnieks un viņa izbadējusies meitenīte.

Jānis Klīdzējs prozā ir tā paša stila mākslinieks kā Kārlis Skalbe. Gudras valodas viņam ātri apnīkst, viņš klausās saules vārdos un klausa, ko asinis ausīs čukst. Viņš ir līrisks reālists. Ja Poruks par sevi teica, ka viņš mūžībai pārāk dziļi ielūkojies acīs, tad par Klīdzēju varētu teikt, ka viņš īstenībai dziļi ielūkojies acīs.

Viņam ir izcilas novērotāja spējas un pietiekami daudz asas inteliģences, lai no bezgala daudzajiem, ātri gaŗām slīdošiem mirkļiem izraudzītu viszīmīgākos un tos iemūžinātu vienreizējā tēlā un ainā.

Savos līdzšinējos rakstos Jānis Klīdzējs Latgalē uzcēlis nelielu, bet paliekamu pieminekli.

Savas bagātās iespējas viņš vēl nevienā darbā nav īstenojis un aplam būtu donāt, ka šis spilgtkrāsainais talants ieslēgts Latgales robežās. Pēdējos gados viņš nav publicējis jaunu grāmatu, bet atsevišķos, presē izkaisītos rakstos, viņa balss skanējusi tik drosmīgi, vīrišķīgi, tik gaiši un skaidri, ka nav šaubu, ka viena no nākamām grāmatām pacelsies pāri iepriekšējām kā Gaiziņš pāri saviem brāļiem. Viņš zina, ka katram kalnam, tāpat kā katram cilvēkam sava nesamaināma seja, īstenība nav izsmeļama ar īstenību un rakstnieks ir pazudis, ja visus jautājumus grib atrisināt ar prāta kombinācijām.

1947.

DZIMTENES ZVANS — ZINAĪDA LAZDA

Franču literātūras kritiķis St. Bevs (Beuve), jautāts, kas ir labs stils, atbildējis: »Akademijas loceklis raksta tā, kā ir jāraksta; gara cilvēks raksta, kā viņš raksta.» Šai izteicienā slēpjas doma, ka gara cilvēks pats atrod savu izteiksmi, un apgarots ir cilvēks, kam ir pirmatnējas dāvanas un bagāta jūtu dzīve.

Dzejolis kļūst neiznīcināms un nesamainām, nevis ja autoram ir laimējies atrast kādu retu un pilnīgu izteiksmi, bet ja tas līdz malām pildīts ar dzīvību, ar paša autora dvašu. Kādā veidā to dzejnieks panāk, ir viņa noslēpums: ja viņa skolnieks vai skolotājs to atkārto, neskan vairs skaisti, bet tikai ķēmīgi. Dzejolis ir kauss, pildīts ar dārgu vīnu, kur savu veicis gan tumšais zemapziņas pagrabs, tā saules radītais spēks un zeme, kuŗā vīna koks audzis, un beidzot protams arī paša vīndaŗa māka, gan intuitīvi rasta, gan senču mantota. Šīs domas mani apciemoja, lasot Zinaīdas Lazdas grāmatas, bet šķirstot Trimdas rakstniekus,

konstatēju, ka viņai 6. jūnijā būs 50 gadi. Tas likās neticami. Gara acīm redzu viņu tādu, kāda tā bija studiju laikā un sevišķi tai gaišajā rudens dienā 1927. gadā, kad viņa pati vēl būdama studente, atnāca pie manis uz Pārdaugavu, lai mani aicinātu teikt ievadvārdus Ziemeļnieču rīkotā līrikas vakarā: liela auguma, drusku pasmaga kustībās, meitenīgi bikla, smaidīga, gludi sasukājusi lazdu riekstu krāsas matus. Arī turpmākos gados viņas tuvumā jutu meža, pļavas, upes un vēja elpu, kaut ko ļoti īstu, nesamaināmu, šai dienai un šai zemei piederīgu un tomēr aizlaicīgas poēzijas apdvestu. Tā tas bija priekš divdesmit pieciem gadiem, un tā tas arī bija, iznākot viņas Zaļajiem vārtiem (1936.) un Staru viesulim (1941.), tāpat arī pērn rudenī un ziemā, kad pārlasīju viņas trimdā izdotos krājumus Tālais dārzs (1947.), Bēgle (1949.). Lasīju tos lappusi pēc lappuses, lai izraudzītos mīlestības dzejoļus — varenā dainu koka tagadnes atvases. Galu galā apstājos pie trim: krājumā Bēgle tā bija Kalniete, ar savu vienkāršību, klasiskumu un jūtu dzidrumu, tas ir viens no skaistākiem dzejoļiem mūsu tagadnes mīlestības līrikā; Tālajā dārzā tā bija Rīta dziesma un Savienošanās.

Vienalga vai Zinaīda Lazda sakūst ar dabu, vai atdodas mīlestībai, vai skumst par Latvijas likteni, vienalga vai tie ir rūpīgi izslīpēti soneti, vai tercīnas, svinīgi šalcoši jambi, cēlie heksametri, vai smilgai līdzīgas vienkāršas dziesmas, visur jūtama dainu tīrā elpa, un ne jau pantmērs, metaforas un epiteti to rada, bet iekšējais, ārkārtīgi tīrīgais un klusais noskaņojums: »Kā pār Dieva plaukstu viss slīd.» Un Dieva roka ir reizē laba un daiļa.

Sevišķi bieži viņa atgriežas pie ūdens un rīta priekšstata: »Plaša kā upe plūst dzīvība.» Te viņa šūpojas dziļā saskaņā, te viņu aizrauj izmisuma vilnis. Ūdens izsaka viņas iemīļotu dzīvības motīvu. Mēs klausāmies upes valodā, dzirdam to runājam, šalcam. Ezers, avots, dzelme, dzīle, straume spoguļo viņas seju. Viss ir mainīgs kā vilnis. »Paceļu roku no dzelmes, Ūdens pilieni krīt.»

Viņas pasaule balstās konkrētās, vienkāršās lietās. Visumīļais ir it kā »maize ar dzīvības veldzi un garšu» (Tālais dārzs 50). Dzejniece rokā tur nevis pērles vai citas dārgas mantas, bet »Kādas saknes, zāles kuslas, vargas.» Rakstot par svētsvinīga rīta klusumu, viņa ne tikai atskaņas dēļ piemin ūdens blusu: »Tai brīdī zeme bija kā nāve klusa, Neviena zāle nepakustējās, Ne putns, sienāzis, ne ūdens blusa.» (Tālais dārzs 100). Viņa tālo padara tuvu un visikdienišķākās lietas — dadzi, kodi, pelašķus — apvij ar poētisku mirdzumu.

No gada laikiem Zinaīda Lazda visbiežāk apdziedājusi ziemu:

»Tu vieglās sniega pārslās iegāji,» vai arī:

»Aiz loga vēji sniega pilni īd.»

Viņas pasaule pilna ar vizošu sniegu. Sniegs viņai »Mūžības laipnīgais smaids.» Sniegā atveras debesu dārzs. Sniegā klusums lidodams vējo. Reizēm viņa it kā pati pazūd sniega baltumā, vai arī pārvēršas apsnigušā rožu krūmā. Sniegā Zinaīdai Lazdai ir tīrības metafora (»Cik tīra diena iesākas un cēla! Jauns sniegs pār laukiem bija nosnidzis»). Un arī pazemības un neiznicināmas dzīvības, jo arī ziemā ir dzīvība. Tā nav galīgi izzudusi, tā gaida atmošanās brīdi. Arī krāšņākā vasara reiz paiet. Laiks nemitīgi plūst. Cilvēka

dienas nav vairāk kā sniega pārslas: »Balto tauriņu deja Mūžīgs tik paliek un drošs, Glabā ko dziļumos sirds.»

Ļoti sievišķīgi atdevīgas un latviski apgarotas ir Zinaīdas Lazdas mīlestības dziesmas. Kā jau vairākkārt par to esmu rakstījusi, latviešu mīlestības lirikā skarbums sastopas ar maigumu kā mūsu ziemeļu pavasarī. Zinaīdas Lazdas mīlestības dziesmas pilnas rīta ausmas un rasas. Piepildīta mīlestība ir gaisma: »Mēs esam gaismā abi.» Gan saskaņas, gan nemiera varā, viņa sadzird mūžības soļus, tās noslēpumu priekšā sirds apklust:

»Sirds kārojusi mūžības
Pavisam klusu.»

Alkas, ilgas, kvēle, bet pāri visam: »ūdens spožums tevi apņem.» Mīlestība ir ceļš uz gaismu un rītu, tā ir kāpšana kalnā (Ar tevi kopā augsti paceļos), mīlestībā mīlētājs atrod pats sevi: »Ar tevi es pie sevis pašas tieku.»

Mūsu tagadnes dzejniekos laikam nav neviena, kas sevišķu ciklu nebūtu veltījis Latvijai, bet Zinaīdas Lazdas talants ir tik stiprs, ka viņa pat valsts ideju ietērpusi uzskatāmā, latviešu sirdij tuvā gleznā:

»Ap māti bites aplīp rudenī
Ap savu valsti mēs, kad vētras staigā.»

Ka trimdā visiem ir grūti, par to lieki runāt, bet Zindaīda Lazda un Amerika šķiet divi nesavienojami priekšmeti, apmēram kā ziedošs lazdu krūms satrakota okeana vidū.

Viņas bērnībā visspilgtākais tēls ir viņas tēva māte, burve un tā|reģe, lai gan ar buršanu nenodarbojas. »Viņā bijā ietvēries dīvainā kārtā tā laika seniskums. Viņa bija pilna ticējumu un visādu ziņu un tanīs arī dzīvoja,» tā Zinaīda Lazda stāsta savā īsajā autobiografijā, un tēva mātes svētība arī izjūtama visā viņas mākslā. Dzejnieces baltu filoloģijas fakultātē gūtās zināšanas savijušās ar vecās mātes zintīm. Gudras grāmatas nav spējušas aizēnot un apklāt putekļiem zemes zīmes un rītausmas strēles, viņas pasaules rāmo un lēno sauli.

1952.

SATURS:

Lpp

Ievads 5
Baltās drānas — Latviešu pasaules uzskats 7
Baltais labietis — Krišjānis Barons 18
Kalna kāpējs — Jānis Rainis 33
Daiļuma dzejnieks — Jānis Akuraters 118
Latviešu ikdienība un humors — Jānis Jaunsudrabiņš 149
Klusuma burvis — Kārlis Skalbe 169
Varenais Kļavs — Antons Austriņš 187
Vārdu architekts — Jānis Endzelīns 203
Harmoniskais cilvēks — Aleksandrs Dauge 205
Cīnītājs par patiesību un taisnību — Teodors Celms 212
Domātājs akmenī — Kārlis Zemdega 216
Laipnais vēsums — Elza Stērste 226
Zilā liesma — Ludmila Špīlperģe 234
Maiguma spēks — Lūcija Garuta 237
Kautrā dvēsele — Augusts Baltpurviņš 242
Zilās puķes meklētājs — Jānis Ziemeļnieks 245
Lauztā priede — Emīls Dārziņš 249
Dieviņa velniņš — Jānis Ezeriņš 262
Nokvēpušais līdumnieks — Augusts Saulietis 277
Dievbijīgais vērotājs — Jānis Klīdzējs 284
Dzimtenes zvans — Zinaīda Lazda 290

DZINTARA APGĀDĀ

līdz šim iznākušās grāmatas

Zenta Mauriņa

NEAIZSŪTĪTA VĒSTULE

Stāsts

(Šī grāmata apgādā izpārdota)

SĀPJU NOSLĒPUMS

Eseja

Zenta Mauriņa savā esejā risina dziļo jautājumu par temu »Sāpju noslēpums». Personīgi pārdzīvotais pirmreizīgi savijas ar plašu psiholoģisku erudiciju. Šīs grāmatas saturs ir »sāpju neizdibināmais noslēpums, tā irracionalā vara un apskaidrotība mīlestībā un nāvē».

Mūsu laiks pilns sāpju un smagu pārbaudījumu. Kurš gan no mums nav prasījis par ciešanu jēgu, kurš gan no mums nav meklējis kādu atvieglinātāju sapratēja vārdu? Šis sapratējs vārds nāk no autores, kas sāpju daimoniju izmisīgi izcīnījusi savā dzīvē, kas

---

par tām domājusi stundās, kad licies, ka ne Dievs, ne cilvēks nespējis palīdzēt. Atbilde, ko šai apskaidrotājā grāmatā atrodam, mūs neatstāj šaubu krustceļos, bet rāda ceļu uz iekšēju pārtapšanu, uz augstāku esmes veidu.

Konstantins Raudive

DIVĒJĀDI DZĪVES VEIDI

Filozofiska apcere

Raudive, kas ar savu »Chaosa cilvēku un tā pārvarēšanu» Eiropas kritikā ieguvis izcilu vietu, savā esejā koncentrēti un drosmīgi raksta par garīgās personas noslēpumaino tapšanu, par dzīves jēgas atklāsmi starp divējādiem dzīves veidiem — apzinīgo un neapzinīgo. Par latvieti ar vagara sakropļoto muguru un verdzības maizes izbadināto vēderu. Par latvieša ilgām pēc sevis pazīšanas, par latvieti, kas ir spējīgs nogrimt sevī un savu apzinīgo personu veidot neatkarīgi un brīvi. Šī eseja ir kā svaigs ūdens malks no dzidra domu avota.

Konstantīns Raudive kādā vietā saka:

»Citādības izjūta nav dāvana, bet liels iekšējs pārbaudījums: tās ir mokas, kas saēd dvēseli, bet reizē arī atmodina mūsos dīvainu vēli — izturēt savu izolāciju kā kādu brīnumu, kā kādu parādību».

Šai citādības zonā radies viņa darbs

»AIZ PĒDĒJĀM ROBEŽĀM»

Stāsta fons ir jūra un Meksika, saturs — sapņi, dēkas un kultūras cilvēka dvēseliskie konflikti. Autors risina spraigu fabulu par divām Meksikas sievietēm (konkistadoru pēcnācēju spānieti un iedzimto — indiānieti) un latviešu jūrnieku. Mūsu acu priekšā atdzīvojas svešā vide un mežonīgā džungļu ainava, dvēseliskie attieksmju samezglojumi mūsos atmodina domas par morāles »pēdējām robežām». »Cilvēks klīst apkārt un nezina, kas viņš ir», saka Raudive. »Bet pēkšņi viņā uzzibsnī apziņas mirklis, un viņš sevi izjūt kā nesamaināmu un vienreizīgu parādību citu parādību vidū. Tagad viņš vairs nav kautkuŗš, bet noteikts Es, ar savu likteni un saviem mocošiem esmes jautājumiem». »Aiz pēdējām robežām» ir grāmata par cilvēciskām attieksmēm, kuŗās ar asu smeldzi uzpeld cilvēka nepilnīgās morāles neatrisināmie jautājumi.

Īsā laikā grāmata piedzīvojusi II izdevumu.

Godinot Zentas Mauriņas 35 gadus literārā laukā apgāds 1954. gadā izdos grāmatu.

ZENTA MAURIŅA — DZĪVE UN DARBS

Virsraksts pietiekoši skaidri norāda grāmatas saturu, bet varētu piebilst, ka tā būs l i e l a g r ā m a t a par l i e l u r a k s t n i e c i.

*

Visos kontinentos grāmatas pasūtināmas pie lielākiem grāmattirgotājiem jeb tieši pie apgāda ģenerālpilnvarnieka

Jāņa Kļaviņa

Köpingsvägen 69 A, Västerås, Sweden

Ansvarig utgivare: Bror E. Lange.

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0306111933

3,50 U.

UPPSALA 1953
APPELBERGS BOKTRYCKERI AB